

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİMDALI

HİTİT KÜLTÜRÜ ÜZERİNDE ESKİ MISIR ETKİSİ: SEMBOLLER

Yüksek Lisans Tezi

Figen EGEDİK

Ankara- 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİMDALI

HİTİT KÜLTÜRÜ ÜZERİNDE ESKİ MİSİR ETKİSİ: SEMBOLLER

Yüksek Lisans Tezi

Figen EGEDİK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Turgut YİĞİT

Ankara- 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH(ESKİÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

Figen EGEDİK

HİTİT KÜLTÜRÜ ÜZERİNDE ESKİ MISIR ETKİSİ: SEMBOLLER

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Turgut Yiğit

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. İlkuş ZAP

Prof. Dr. Turgut Yiğit

Doc. Dr. Leyla Murat Karaburt

EK-5

Beyân Sayfası

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

...Prof. Dr. Turgut YİĞİT..... danışmanlığında hazırladığım
“...Halkın Kültürü Üzerinde Eski Müzik Etkisi Semballer...(Ankara.20.20.) ”
adlı yüksek lisans - doktora/bütünleşik doktora tezindeki bütün
bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp
sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada
eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik
kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her
türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 02.2020
Adı-Soyadı ve İmza

Fiğen EGEÖİK

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	i
Giriş.....	1
I.Ana Hatlarıyla Mısır ve Hitit Kültürü.....	5
II. Hitit Kültürü Üzerinde Etkisi Olan Mısır Sembolleri.....	21
II. I. Kanatlı Güneş Kursu Sembolü.....	21
II. II. Ankh Sembolü.....	53
II. III. Djet Sütunu Sembolü.....	67
II. IV. El Sembolü.....	77
II. V. Sfenks Sembolü.....	80
II. VI. Aslan Sembolü.....	112
II. VII. Krala İlişkin Sembolik İfade ve Tasvirler.....	137
II. VIII. Litus Sembolü.....	156
II. IX. Diğer Semboller.....	170
Sonuç.....	175
Kaynakça.....	184

Özet.....	202
Abstract.....	203
Görseller	204

Önsöz

Hitit kültürü ve Mısır kültürü tarihsel zamanda Ön Asya'da önemli bir yere sahip olan uygarlıklar olmuşlardır. Tezimizin konusunu oluşturan bu uygarlıkların her ikisi de yaşadıkları coğrafyada birbirleri ve diğer uygarlıklara çeşitli etkileşimleri olmuştur. İnsani düşünme yapıları ve oluştukları çevre nedeniyle farklı olarak şekillenmiş ve dış etkenlerden farklı oranlarda etkilenmişlerdir. Bu tezde çeşitli metinsel ve görsel kanıtlarda bu etkileşim ve bunun gelişimi hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır.

Hitit ve Mısır kültürleri arasındaki ortak unsur ve etkileşime dair unsurların belirlenmesini amaçladığımız bu tezimizde konunun geniş olması, ortak ve benzer yanların fazla olması, etkileşimin etkileşim ölçüsünün belirlenmesi durumunun geniş bir ölçüde olması nedeniyle tez yalnızca etkileşimin açıkça görüldüğü belirli semboller ile sınırlandırılmıştır.

Tezde görsel dini ve mitolojik metinler kaynak olarak yol gösterici olmuşlardır. Tanrısal öğelerin ve özellikle tanrılara ait olan güç sembollerinin ortaklıkları ve benzerliklerinin belirlenmesi tezin başlangıç amacını oluşturmuştur. Bu sembollerin etkileşim yönlerinin belirlenmesi ve alındığı uygarlığın sembol üzerinde oluşturduğu etki, değişim tezin işleniş amacını oluşturmuştur.

Bu tez çalışmam ve diğer akademik çalışmalarım boyunca benden desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Turgut Yiğit'e, eğitim sürecim boyunca benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme ve bana farklı düşünce kapıları açan hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Giriş

Kuzey Afrika'da Buzul çağından sonra tropikal orman iklimi değişime uğramış ve Mısır'ın bulunduğu coğrafya günümüzdeki şeklini almıştı. Mısır'ın geneline kurak çöl iklimi hakim olmuştu. Ülkenin geneline hakim olan kurak iklimin aksine Nil Vadisi oldukça verimli topraklara sahipti. Kurak çöl ikliminin zıttı olan verimli Nil bölgesi burada hayatın şekillenmesini sağlamıştı. İlk başlarda coğrafyanın elverişsizliği gereği avcılık ve toplayıcılıkla geçinen dağınık yaşam süren kabileler vardı. Verimli Nil deltası elverişli yaşam şartları sebebiyle büyük bir kültürün oluşmasını sağlamıştı.

Kültürel açıdan Mısır kültürü tarihin her döneminde şahsına münhasır bir yapılanma göstermiştir. Kültürel olarak zaman zaman çevre kültürlerden etkilendiği düşünülse de aslında çoğu unsur kendi kültür yapısı ve insani unsurlarına göre bireyleri tarafından şekillendirilmiştir. Toplumun coğrafi açıdan kendi içine bağlı bir şekilde yaşaması, göç etmemesi, kısmen de olsa uzun bir süre savaşıtlardan uzak kalması bu duruma zemin oluşturmuştur. Dış etkilerden uzak bir şekilde kurulan bu toplum yapısı belki de her alanda kendi kültürlerinin oluşmasını sağlamıştır.

Dağınık halde yaşayan topluluklar 42 şehir devleti şeklinde örgütlenmişti. Daha sonra bu şehirler Aşağı ve Yukarı Mısır olarak iki ayrı krallık biçiminde birleşmişti. Menes zamanında iki krallık birleşerek devlet kurulmuştur. Mısır artık tek elden yönetiliyor olsa da, iki ülke kavramı hemen her kurumunda kendisini göstermişti. Düalist anlayış sadece devlet kurumlarında değil dinde ve diğer kültürel alanlarda da kendine yer bulmuştur. Krallığın birleşmesinden sonra, Mısır'ın kültürel açıdan en parlak dönemi kabul edilen Eski Krallık Dönemi'nde oldukça gelişmiş bir uygarlık meydana gelmişti. Orta Krallık Dönemi'nden itibaren Mısır dış güçlerin istilasına uğramıştır. Yeni Krallık Dönemi'yle birlikte Mısırlılar dış güçlere karşı ülkelerini korumuş ve fetih politikası yürütmüşlerdir. Bu politika Mısır'ın diğer toplumlara

açılmasını sağlamıştır. Böylece Mısır kültürüne yabancı unsurlar girmeye başlamıştır. Özellikle Yeni Krallık Dönemi'nden itibaren Mısır sanatına geçen bazı abartılı unsurlar bu duruma bağlanılabilir. Mısır kültüründeki bu yabancı izler kendi unsurları içinde ender olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Mısır'da dışarıdan gelen bir kültürel öğe yerleşik özelliklerini koruyarak Mısır kültüründe yer bulurdu. Buna verilebilecek en önemli örnek Suriye kökenli tanrı ve tanrıçalardır.

Anadolu'nun coğrafi konumu açısından bir geçiş noktasında olduğu için Hitit kültürü karışık bir yapıdan oluşmaktadır. Bereketli hilal denilen bölgenin kuzey kısmının bu coğrafyada yer alması, çeşitli uygarlıkların geçiş noktasında olması, paleolitik dönemden itibaren toplumlara ev sahipliği yapması buna örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca söz konusu bölgenin iklimi elverişli ve yeraltı kaynakları zengindi. Hititler bu verimli topraklarda kurulmuş bir uygarlıktır. Başlangıçta sadece küçük bir yerel krallık olsa da Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin bitiminden sonra; Hattuşili bir devlet yapısına sahip olmuşlardır. Bu devlet kendinden önce Anadolu'da gelişen toplumların etkisinde kalmıştır. Belirli alanlarda bariz Mezopotamya kültürünün etkisi de görülür. Bu etki özellikle bilimsel ve dini açıdan, Hititler'i tesiri altında bırakmıştır. Hititliler yalnızca Mezopotamya kültüründen değil Anadolu'da bulunan yerli kültürlerden de etkilenmişlerdir. Bu kültürlerin başında Hatti kültürü gelmektedir. Hititler'in Hattiler'den aldıkları kültürel unsurların başında din gelmektedir. Örneğin Hititlere ait olan birçok tanrı Hatti kültüründen alınmıştır. Hatti ve Mezopotamya kültürlerinin dışında Hititler'in etkilendiği bir diğer kültür Hurriler idi.

Hititler savaşçı bir toplum yapısına sahip olmalarına rağmen kurdukları devletin içinde farklı etnik unsurlar bulundurmaları onların zorunlu olarak hoşgörülü bir politika sürdürüp topraklarını elinde tutmalarına yol açmıştır. Bu sebeple çeşitli toplumlara ait kültürleri kendi bünyesinde toplamayı başlamıştır. Hitit kültürünün kendi öz unsurları

bu kültürel yapıdaki değişimlerden az da olsa çıkarılabilir. Temizliğin ön planda olması, ışık alan tapınak kısımları kendilerine has kültürel uyarlamalar buna örnek olarak gösterebiliriz. Dini öğeleri, sanatsal yapıları, mimari, kanunları ana hatlarıyla diğer kültürlerden alınmış olsa da Hitit kültürüne geçtiğinde bazı değişimlere uğradığı görülmüştür.

Kültürel etkileşimin ölçüsünü belirlemek kolay değildir. Birbiriyle benzer kültürel unsurlar taşıyan uygarlıkların illaki birbirlerinden etkilenmeleri gerekmez. Çünkü insanların düşünce yapısı, yaşadıkları çevre ve bu çevreye hükmetme ve yararlanma çalışmaları belirli ölçülerde benzerlik gösterebilir. Birçok kültürel alanda böyle bir bağlantı kurmak mümkün görülmektedir. Buna örnek olarak toplumsal yapının kurumsallaştığı ve düzenin olduğu her toplumda elbette ki bir yönetim sistemi bulunmak zorundadır. Bunun dışında yönetimde krala eşlik edecek baş vezir ve vezir kadrosu, hiyerarşik olarak alt kademedeki memurlar, topraklar genişledikçe eyaletleri yönetecek bir yönetici ve bu yöneticinin altında çalışacak olan bazı insanlar bulunmak zorundadır. Bu açıdan bakıldığında iki uygarlığın birbirine benzer olacağı muhakkaktır. Ancak spesifik bir unsurun geçişi buna örnek olarak verilebilecek durumu oluşturacaktır.

Mısır ve Hitit uygarlıkları arasındaki etkileşim Hitit Devleti'nin başlangıcından itibaren görülmekteydi. Bu etkinin en sık karşımıza çıktığı dönem ise Hitit İmparatorluk Dönemi'dir. Bu dönemde Hitit ile Mısır arasındaki savaşlar, bu savaşlar sonucu oluşan diplomatik münasebetler ile iki uygarlık arasındaki kültürel ilişkilerde artış görülmüştür. Bu etkileşime, sadece Hitit kültüründe değil, Hititler'den önce Anadolu'da varlığını sürdürmüş olan Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde de rastlanılmıştır.

Tezimizin amacı Mısır ve Hitit'in ortak kültürel unsurlarının ve etkileşimlerinin ne şekilde olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. İki uygarlık arasındaki kültürel benzeşim

hemen hemen her alanda olabileceği için tezin sınırlarını belirgin benzerlikler üzerinden belirlenmiştir. Bu sebeple kültürel semboller üzerinden olmuştur. Sembollerin taşıdığı anlama bakıldığında ise bunların güneş kültü çevresinde gelişen semboller olduğu görülmüştür. Etkileşimin devamının Güneş'e bağlı semboller üzerinden olduğu görülmektedir. Bunların başında kanatlı güneş kursu, sfenks, aslan, tanrısallaştırılmış krallar, litus, djet sütünü ve el gibi güneşe bağlı semboller gelmektedir. Bu semboller aynı zamanda kişinin tanrısallaştırılması için kullanılan semboller olmuştur.

Etkileşimin yönüne bakıldığında ise Eski Mısır'dan Hitit'e doğru olduğu görülmektedir. Sembolizm, Mısır'da M.Ö 3000'li yıllarda başlarken Hititler'de ise 1750'li yıllardan itibaren Hitit Döneminde var olduğu ve sembollerin kullanımının Erken Hitit ve Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne kadar uzandığı belirlenmiştir. Arkeolojik ve Filolojik belgeler bu sembolizm geçişinin kanıtlarıdır. Bir kimsenin imzası niteliğinde olan mühürler ve mühür baskılar karşımıza en çok çıkan sembollerdir. Maalesef ki çoğu sembolün henüz Hitit dilinde karşılığı bulunamadığı için yazınsal belgelerden çok az istifade edebildim.

I. Ana Hatlarıyla Mısır ve Hitit Kültürü

Mısır sembolizminin temelini, kralların tanrılarla olan kan bağıını meşrulaştırma düşüncesi oluşturur. Çünkü kişinin taşıdığı sembol onun tanrı gücü kazanmasını sağlar. Bu sayede o da bir tanrı gibi kabul görürdü. Firavun kavramı Eski Mısırlılar'ın ideolojisinde önemli bir yere sahipti. Kendi bir kurumdu ve birçok yapı bu kurumun altında şekillenmekteydi. Devletin başında bulunan Firavun, tanrının oğluydu ve kendisinin de bir tanrı olduğu kabul edilirdi. Firavunun, tanrılarının özellikle tanrı Horus'un soyundan geldiği düşünülürdü. Bu sebepten krallar her zaman bu bağı meşru kılan bir Horus adı taşırdı. Ayrıca ülkenin en büyük dini yöneticisiydi. Bu sebeple kralın tapınaklarda gerçekleştirmesi gereken görevleri vardı. Firavun tapınakta başrahiplik görevini sürdürüp tanrılara hizmet vermesiyle bir nevi soylu atalarını onurlandırırdu.¹Kral tanrılara yakın olarak kabul edildiği için; gücünü halka göstermek ve kendini sıradan insanlardan ayırmak amacıyla çeşitli semboller taşırdı. Gücünün sembolleri Sekhemty çifte taç, Khepresh mavi taç, Atef Osiris'in tacı, Uraeus, Wadjet Yılanı, Nemes Tacı ve Hhat boğa kuyruğu gibi simgelerdi. Krallık Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleşmesiyle şekil almıştı. Bu sebeple kral Yukarı Mısır'ın beyaz tacını ve Aşağı Mısır'ın kırmızı tacını giydiği törenler düzenlerdi. Gücünün yenilenmesi için *Sed* Şenliği² gibi törenler yapılırdı. Kral, Mısır'da en büyük otoriteye sahipti. Dini ve siyasi bakımdan en üst mertebedeydi. Halkının tüm sorumluluğu ona aitti. Mısır kralının başlıca görevi bu dünyada ve öte dünyada adaleti yerine getirmektir.³ Kralın ölümden sonra Kası'nın yaşaması önemliydi. Ka⁴ yaşam ile iç içe olan bir ruhtu ve⁵ Bir kralın

¹ David 2003; s: 161.

² Sed Şenliği: Firavunun 30. yönetim yılında yapılırdı. Krallığın başında olduğu 30 yıl onun gücünün varlığının bir göstergesiydi. Firavunun uzun yıllar ülkesinin başında olmasını sağlamak ve onun uzun ömrünü garanti altına almak için bu şenlik düzenlenirdi.

³ Pinch 2002; s: 156.

⁴⁴ Ka: Mısır inancına göre her canlıda olduğu varsayılan ruhlardan biridir. Ka alt seviyeden bir ruhtur ve kişinin öte dünyadaki esas sureti ba ruhu ile birleşerek sonsuz ilahi ruh Akh'ı oluştururdu. Ka ruhu ölen kişinin dünya ile olan ilişkisinin devamı açısından önemliydi. İnsanlar kişinin Ka'sını dünyada yaşatmak için, ölen kişiye benzeyen heykeller yaparlardı. Ka'nın bu heykellerin içinde yaşadığına inanılırdı.

birden çok Ka'sı bulunmaktaydı. Ka'sı yaşayan kralın, ülkesi üzerinde hala koruyucu bir etkisi olduğu düşünülürdü. Kralın Ka'sı belirli semboller sayesinde var olurdu.

Sembolizm konusunda Mısır'dan etkilenen Hititler'de de kral olgusu önemli bir yer tutmaktadır. Hititler Anadolu'da beylik halindeyken daha sonra yükselip; bir krallık haline gelmiş olan topluluktur. Beyliğin ve daha sonra ülkenin yönetimi aristokrasiyi oluşturan soylu ailelerin elindeydi. Bu ailelerin içinde en üst düzey olanı, kralı ve büyük yöneticileri kapsayan büyük aile olarak anılan gruptu.⁶ Bu grubun başında yönetici olarak krallar bulunmaktaydı. Hitit devletinin başında olan kralların yaşamlarına ait bilgiler, bıraktıkları yazınsal belgelerden alınabilir. Bu sayede sadece kralın değil; dönemin tarihi hakkında da bilgi alınabilir. Devletin ilk krallarından olan I.Hattuşili'nin vasiyeti buna örnek olarak gösterilebilir. Bu vasiyette kralın kişiliği ve dönemin işleyişine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Belgelerden kraliyet ailesi, memurlar, halka dair bilgiler, hain hanedan üyeleri ve isyankar memurlara ilişkin bilgi alınabilir. Çünkü krallar kendi hayatlarını anlatırken aile bireylerine de yer verirler. Vasiyette I.Hattuşili'nin kendini övdüğü kısımlar hariç; kendi bakış açısıyla çevresindekileri anlattığı kısımlar o kişiler hakkında bilgi almamızı sağlamaktadır. Buna benzer olarak II.Murşili I.Şuppiluliuma gibi krallar; kral eşlerinin zalim davranışları ve savurganlıklarını, sevgililerini dövmesi ve uygunsuz hareketlerini açık bir şekilde anlatırlar.⁷

Kral kendinden sonra istediği kişiyi halefi olarak seçebilirdi. Krallığın ilk zamanlarında veliaht olarak kendi soyunun dışında, kralın evlat edindiği kişiyi de başa geçirirdi. Ancak bu durum bazı karmaşalara ve kraliyet damatlarının karıştığı cinayetlere sebep olurdu. Bu karışıklıkların önlenmesi için ise Telipinu döneminde

⁵ Nathan 1977; s: 97.

⁶ Macqueen 2015; s: 84.

⁷ Bryce 2003; s:28.

tahta geçişler bir ferman ile düzen altına alınmıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde bunun bariz bir etkisi görülmemiştir.

Kral, sadece ülkenin yöneticisi değil; aynı zamanda ordu başkomutanı ve başrahibiydi. Kral bu görevleri bazı zaman sadece temsili olarak yapardı. Onun yerine bu görevleri yerine getirecek kişiler bulunmaktaydı. Kraliçe ise kralın yanında her zaman ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Tavananna unvanı bulunan kraliçe, kraldan sonra devlet idaresinde oldukça etkin bir konuma sahipti. Sadece krallarının eşleri değil, önceki kralın karısı da bu unvanı taşıymaktaydı. Kralın yanında büyük aile olarak adlandırılan akrabalarından oluşan bir sınıf vardır. Devletin en yüksek makamları onlar için tahsis edilirdi. Muhafız başı, harem ağası, baş saki, haznedar, baş asa taşıyıcı, binbaşı, saray nazırı gibi görevlere sahip olurlardı.⁸ Telipinu ise bunlar için bütün topluluk anlamına gelen pankuş kelimesini kullanır. Pankuş'un Eski Hitit Dönemi'nde ciddi yetkileri vardır. Bu kurumlar sade vatandaşların üstünde üstün ve yönetici bir konuma sahipti. Hitit ordusunun başında başkomutan sıfatı ile kral bulunmaktaydı. Kral yılın neredeyse tamamını seferlerde geçirmekteydi. Kralın bu seferleri yönetmesinin nedeni ülkesini düşmanlardan koruma isteğinden çok, halkının gözündeki saygınlığını korumak ve ganimetlerin adil bir şekilde dağılımını sağlamaktı.⁹

Mısır sembolizminin temellerinden birini de dini inanç ve tanrılara olan bağ oluştururdu. Eski Mısır'da dinsel inanç ilkin cansız nesnelere, daha sonra bitki ve hayvan görünüşündeki ilahlara, en sonundaysa insan biçiminde olanlara tapınma şeklinde görülürdü. Mısır tanrılarının temelini oluşturan; insan bedeni ve hayvan başından oluşan karma varlıklar erken dönemde ortaya çıkmıştı. Mısırdaki kutsal hayvanlara dayanan oktanrıci dinin kökeninde aslında tek bir güce olan inancın yattığı düşünülmüştür. Din araştırmacıları Mısır dininin tek tanrıciликтan oktanrıciliğe geçerek

⁸ Gurney 2001; s: 63

⁹ Bryce 2015; s: 11.

yozlaştığını düşünmüşlerdir. Ancak bu daha sonra geçerliliğini yitirmiştir. Tek tanrı inancı olarak algılanabilecek tek inanç Akhenaton'un inancıdır.¹⁰ Ancak özellikle yaratılışın kaynağı olan Atum inancında tek bir tanrı var olmuş ve diğer tanrılar; ondan üreyerek alt grupları oluşturmuş olması bu türden bir değerlendirmenin yapılmasına sebep olmuştur.

Tanrıların hakimiyet sahaları zamanla küçülmüş ya da genişlemiştir. Örneğin; Osiris önce Bubaris'in tanrısı iken daha sonra güneye kadar yayılmıştı ve Orta Krallık Dönemi ile birlikte Mısır'ın baş tanrısı olmuştur. Ra Eski İmparatorluk Dönemi'nde daha fazla önem taşımaktaydı ve dönemin baş tanrısıydı. Horus ilk sülaleler devrinden beri önem taşıyan bir tanrıdır. Krallar onun soyundan gelirdi. Yeni Krallık Dönemi'nde tanrı Amon önem kazanmıştır. En önemli tanrı olarak kabul edilmiş ve adına büyük tapınak kompleksleri yaptırılmıştır. Tapınağa yapılan bağış ve aktarılan kaynaklar tapınağın zamanla zenginleşmesini sağlamıştır. Amon rahibinin siyasi gücü zamanla artıp, Ramsesler döneminin sonunda krallığa kadar yükselmiştir. Akenaton döneminde tek tanrılı bir din görülüp, bu din aynı zamanda siyasi bir reforma sebep olmuştu. Akenaton bütün tanrıları kaldırıp tek tanrı Aton'un tapınaklarını kurdurup onu güneş kursu ile belirtmiştir. Gücünü kaybeden tapınaklar özellikle Amon rahipleri bu dönemin bitişinde önemli rol oynamışlardı.

Mısır tanrıları aslında bir nevi ölümlü olarak kabul edilmekteydi. Evrenin temel yasalarından biri olan; ilahi ölüm ilkesi tüm Mısır tanrılarını kapsamaktaydı. Yeni Krallık Dönemi'ne kadar giden metinler hem insanlara hem de tanrılara ömür biçen Thot'tan söz eder. Ölümler kitabının 154. satırında her tanrıyı ve her tanrıçayı ölümün beklediği ifade edilmektedir. Yeni Krallık Dönemi'ne ait Amon'a İlahi'de "onun bedeni batıdadır" ifadesi kullanılması; onun ölü olduğunu göstermektedir. Luxor ve Batı Teb'

¹⁰ Hornung 2004, s.76.

de bazı merkezler, tanrıların mezarları olarak bilinmekteydi. Mısır bakış açısına göre ölümün yaşamı izlemesi gibi yaşamda ölümden gelmektedir. Tanrıları bunun dışında tutmak için hiçbir neden bulunmamaktadır. Mısır'ın iki öncesizlik-sonrasızlık görüşü tanrıların neden ölümlü olduğunu anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Süreklilik Ced ve öncesiz sonrasız tekrar Neheh'dir. Tabut Metinleri'nde rastlanılan "Ben Atum'un yarattığı biriyim öncesiz-sonrasız ayrılık yerime giderim ki ben öncesiz sonrası tekrar edilenim" ifadesinden tanrıların öldüğünü ancak devam eden zaman içinde canlı kalabildiği anlaşılmaktadır.¹¹ Bu iki zaman kavramı, aynı zaman da birer tanrı ve tanrıça olarak kişileştirilmişlerdir.

Mısır'da Panteizm inancı bulunmaktaydı. Bu inanç evrenin bütün taraflarını bir tanrıyla özdeşleştiren düşüncedir. Ancak bunun sınırları vardır. İlahlar birçok şekilde evrende yer alacakları gibi, bazı şekillerde de kesinlikle var olmamaktadırlar. Örneğin, Amon birçok şekilde görülebilmesine rağmen, ağaç ve su olarak görülmemekteydi.¹²

Tanrıların birleştirilmesi Mısır dininde sık görülen bir durumdur. Genelde benzer ilahlar ya da benzer özellikler taşıyan ilahlar birbirine eklenerek yapılır. Atum-Hepri, Ra-Horahte ve Amor-Ra gibi karma tanrılar yapıldı. Bu benzetmeler, benzer tanrıların hatta aynı tanrının farklı yanlarının basit kombinasyonları olarak görülmektedir. Atum-Hepri güneşin sabah akşam tezahürlerini birleştiriyordu. Ra-Horate güneş ilahının diğer iki önemli yanının biçimini oluşturuyordu. Mısırlılar görünür güneş Ra ve görünmez güneş Amon'u, en büyük iki ilahı birleştirerek; Amon-Ra'yı oluşturmuşlardır.¹³

¹¹ Wilkinson 2016; s: 21.

¹² Wilkinson 2016; s: 33.

¹³ Wilkinson 2016; s: 34-35.

Hitit dini homojen bir yapıya sahip değildi. Hititler Anadolu'ya dışarıdan geldiklerinde yanlarında kendilerine ait olan tanrıları getirmişlerdir. Hititler Anadolu'da bulunan çevre kültürlerin inancından etkilenip; bu kültürlerin tanrılarını kendi kültüne katmıştı. Bu sayede bu kültürlerin inançlarına saygı gösterip; sınırlarını genişletip büyümüşlerdi. Hitit tanrıları Indo-Avrupa isimleri taşıyor gibi görünmektedir. ¹⁴Hitit tanrı veya tanrıçaları denilince o dönem Anadolu'da bulunan farklı kültürlerin örneğin; Hurriler'in, Hattile'rin, Luviler'in ve başka halkların tanrıları ve tanrıçalarına rastlanılmaktadır. Hitit tanrılarının birçoğunun kökeninin Hattili olduğu bilinmektedir. Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hava Tanrısı Taru, Savaş Tanrısı Wurunkatte, Kaybolan Tanrı Telipinu Hatti kökenlidir.¹⁵ Bu sayede yapma bir Hitit Panteonu'nun oluşmasını sağlamıştır. Yerel halklara gelenekleri ve inançları konusunda herhangi bir baskı yapılmamaktadır. Kral ve kraliçeler bu tanrıların kült merkezlerini belirli bayramlarda ziyaret etmekteydi.

Tanrılarda insanlar gibi düşünölmekteydi. Zaafları olmasına rağmen tanrılar insanlar arasındaki ahlaki düzeni sağlama, adaleti tesis etmek ve kötü davranışlar sonucu insanları cezalandırmak gibi unsurlarla donatılmıştı. İnsanlardan tanrıların buyruğunda bir hayat yaşaması beklenmekteydi. Kötü bir yola sapmadan insanların tanrılara itaat ederek yaşadığı hayat, "*para handantatar*" ile ifade edilmektedir. ¹⁶İnsan ve tanrı arasındaki ilişkinin, köleyle efendisi arasındaki ilişkiden farkı yoktu. Köle efendisini memnun edip ihtiyaçlarını karşıladığı sürece efendisinin takdirini kazanacak ve efendisi onu koruyup kollayacaktı, aksi takdirde yıkıma süröklenecekti. ¹⁷Hitit dini, yapı olarak Mısır'daki ve Mezopotamya'daki mistik, anlaşılması güç, teolojik ve

¹⁴ Sasson 2006; s: 1983

¹⁵ Macqueen 2015; s: 123.

¹⁶ Bryce 2003; s:155.

¹⁷ Erbaş 2016; s: 42.

kadercilikten çok gereksinim sonucu oluşmuştur. Ben sana veriyorum bunun karşılığında sende bana bir şeyler vermelisin felsefesi geçerliydi.¹⁸

Tanrılar arasında belirli bir hiyerarşik düzen bulunmaktaydı. Bazı tanrılar arasında ise ailevi bağlar bulunurdu. Tanrıların çocukları ve torunları vardı. Yerel tanrılarda ve yabancı ülkelerin tanrıları da panteona dahil edilmekteydi. Sadece insanlar gibi tasvir edilen tanrılar değil, dağlar, nehirler ve kaynaklar gibi doğaya ait unsurlarda tanrılaştırılmıştı.

Tanrılar adaleti sağlayan en önemli unsurdu. Adaletin koruyucusu ve kanunlara karşı gelenin cezalandırılması amacıyla çeşitli tanrılara başvurulabilirdi. III.Hattuşili Urhi-Teşub'la arasındaki davada kendi koruyucu tanrısı İştar'a başvurmuştur. Bazen adalet tanrısı olarak Fırtına Tanrısı'na başvurulmaktaydı. Vasallar ve büyük devletlerle yapılan anlaşmalarda da anlaşma koşullarının korunması ve anlaşmaya uymayanların cezalandırılması için tanrılar şahit durumunda bulunurdu.¹⁹

İnsanlar tanrıların hep yakınlarında olmasını istemişlerdi. Tanrıların koruması sağlamak için; muskalar ve çeşitli semboller kullanmışlardı. Taşıdığı amaçlara göre çeşitli şekillere sahip olurlardı.²⁰ Amuletler Mısır dilinde dört isimle anılmaktaydı. Bunlar Mkt Meketnht Nehet ve koruma anlamına Sa, dördüncü olan ise Wedja iyi olan anlamında kullanıldı.²¹Başlıca soyut olan büyüsel gücün somutlaştırılıp, bir kalıba sokulmuş şekilde insanın yanında taşınmasını sağlardı. Muskaların yapımında çeşitli malzemeler kullanılmaktaydı. Erken dönemlerde organik maddeler, hayvansal ürünler, deniz kabuğu, kemik ve fildişinden yapılmaktaydılar. İlk Sülale Dönemleri'nde kuş ve balık gibi hayvan kemikleriyle yapılmışlardır. Bunların dışında yarı değerli taşlar

¹⁸ Ünal 2003; s: 78.

¹⁹ Byrce 2003; s: 156.

²⁰ Bunson 2002; s: 34.

²¹ Andrews 1994; s:6

kullanılmaktaydı. Eski Krallık Dönemi'nde ahşaptan yapılan muskalar da bulunmaktaydı. Muskalarda kullanılan yarı değerli taşlar; akik, turkuaz, lapislazuli, feldspat, yeşimtaşı, ametisti kuvars, serpentin, kaymak taşı, kireç taşı, kaya kristali, obsidyen, hematit, bazalt, diyorit, kan taşı, olivin, alaca akik, elekturum, gümüş, bakır, altın gibi maddeler kullanılmaktaydı.²²Gümüş ve altın muskalarda sıklıkla kullanılan metallereydi. Altın genellikle soylular tarafından taşınan muskaydı. Mısır'da da kutsal seremonilerde kullanılan bir materyaldi. Mumyalarda altının dışında gümüş kullanımı da görülebilir bir durumdu. Mumyaların göz kısmının metallerle ve gümüşle kapatıldığı görülmekteydi.²³

Her sosyal statüden insan tanrı inancına ve ibadet esaslarına uymasına rağmen; inancın daha çok kraliyet ailesi, soylular ve üst düzey insanlar için oluştuğu görülmekteydi. Sıradan insanlar ile tanrılar arasında belirli düzeyde bir bağ bulunmaktaydı. Onların tanrılara erişimi sınırlıydı. Dışarıdan insanlar tanrılarla olan iletişimini tapınağın duvarında bulunan işiten kulaklardan sağlardı. İnsanlar tapınağa yaptığı ziyarette biblo benzeri küçük idoller, adak stelleri ve yiyecek iç içe sunmaktaydılar. Bu heykeller tanrılara sunulmak amacıyla fazla sayıda üretilmekteydi. Adak stelleri, üzerinde tanrılardan yardım isteyen, istekleri gerçekleştirince şükranlarını sundukları metinler bulunmaktadır. Bu tür steller farklılıklar gösterse de adak sunulan aile üyeleriyle birlikte adağın yapıldığı tanrıyı simgelemektedir.²⁴

Hititler'de ise tanrıya ulaşma gerek sıradan insanlar gerekse soylular tarafından kurban ritüelleriyle sağlanmaktaydı. Hititler'de tanrıları onurlandırmak ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için düzenli olarak kurban sunusu yapılmaktaydı. Hititler'de tanrılara kurban edilen hayvanlar arasında en çok rastlanılanlar koyunlar, keçileri

²² Andrews 1994; s: 101-105.

²³ Pettigrew 1831; s: 109.

²⁴ Wilkinson 2016; s: 47.

inekler ve boğalardır. Köpek, eşek, at ve çeşitli kuş türleri özel zamanlarda kurban edilmekteydi. Kurbanın yapıldığına ilişkin; Şapinuwa'da Ağılönü kutsal alanında çok sayıda bulunan kurban çukurları ve hayvan kemikleri, özellikle kuşlara ait tırnak gaga ve kemik kalıntıları ele geçmiştir. Bu çukurlar çiviyazılı metinlerde api- olarak geçerler.²⁵

Tanrılara yegane ulaşma yolları sembollerdi. Çünkü bu bulunduğu yerde tanrının varlığını gösteren bir işaretti ve aslında kendi de bir tanrı olarak kabul edilmekteydi. Sembollerin her biri türüne göre gruplandırılırdı. Belirli semboller belirli tanrılarla kullanılırdı. Bu ayırım tanrının doğada üstlendiği görevlere göre şekillenirdi. Kesinlikle tekdüze kullanılmazdı. Tanrılara ulaşma ve iletişim sağlama bu sembollerin konulduğu kutsal mekanlar sayesinde olurdu. Tapınaklarda tanrılarının mevcudiyedi bu sayede sağlanırdı. Kişiler sembollerini gördüğünde tanrıyı ve tanrının gücünü görürdü. Tanrı, onu temsil eden sembolü sayesinde insanın karşısında var olurdu. Semboller sadece tanrılar ve kralların yanında yer alan şekiller değil, tanrıya sunulan kurbanlar, edilen dualar ve tekrar sayıları aslında birer semboldü.

Semboller genel olarak dini metinler ve görsel kaynaklarda görünür kılınırdı. Metinlerde sembolün işlevi, kişiye yararı, taşıdığı anlam anlatılırdı. Görsel kaynaklar ise semboller konusunda bir metin tarafından aktarılan anlamı karşılayamasa da sembolün şeklinin görülmesi bulunduğu yer ve yanında olan unsurlar onun ne olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Semboller doğüstü olan soyut kavramları somutlaştırmak için kullanılırdı. Doğüstü ve insanlar tarafından doğada bulunan bir hayvanın veya bir bitkinin stilize edilmiş şeklinden oluşurdu. Bazen de bu şekillerin birleştiği görülürdü. Semboller doğada bulunan unsurların stilize bir yansımasıydı. Stilize sembollerin kullanımının

²⁵ Alparslan 2013; s: 190.

altında yatan sebep; objeye yeni bir boyut getirmeye de sembolün gerçek görüntüsünü gizleyerek ona mistik bir karakter katmaktı. Bu sayede semboller görevlerini dışarıdan anlaşılacak şekilde yerine getirirdi.

Sembol güce hükmedilmesini ve o gücün kişiye gelmesini sağlardı. Bu sebepten ötürü en eski zamanlardan beri topluluğun başında bulunan krallar tarafından kullanılırdı. Bu durum onun diğer insanlardan ayrılmasını ve topluluğunun başında olmasını sağlayan güç gösterisini yapmasını sağlardı. Semboller tanrılardan gelen unsurlardı ve onların gücünü temsil ederdi. Tanrıların ve kralların bağlarını meşrulaştırmak için taşılırdı. Bu sayede hükmettikleri topluluğun önünde saygı duyulmasını sağlardı. Bu sebeple sadece saygın kişiler tarafından taşınırdı. Sanatsal yapıtları sayesinde bize ulaştırırdı. Mezarlar, duvar resimleri ve taşıdıkları yazılar bakımından, sembollerin görevlerini kullanması bakımından önemli bir aktarıcıdır. Aynı durum tapınaklar için de geçerlidir. Tapınaklarda ve mezarlarda inanç düşüncesi ve tanrı-insan ilişkileri görülür. Tapınaklardaki isimler anlatılan konular tanrılar dünyasının izdüşümünün bizim evrenimizdeki karşılığını oluştururdu. Mısır'da mezarlar, tapınaklar ve objeler üzerinde; Hititler'de mühür ve vazolarda görülürdü. Bu sayede insanların bunları kullanım amacı anlaşılır.

Sembollerin varlığı sanat eserlerinde, duvar resimlerinde, objelerde ortaya çıkardı. Sembolizminin görülebilmesini mümkün kılan başlıca yapılar mezarlardı. Mezarlar mimarinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Hususi olarak yaptırılan mezarların ilk örnekleri Eski Krallık'taki mastabalardır. Önceleri kerpiçten ve küçük yapılırken daha sonra büyük ve iç odasına heykel koyulacak şekilde yapılmıştı.²⁶ Bu mezarlarda Mısır sembolizmi hakkında bilgi almamızı sağlayacak fazlaca kaynak yoktu. Ancak daha sonraki dönemlerde süslemelerin artmasıyla birlikte görülen Mısır sembollerinin

²⁶ Marseille 1993; 37.

kökenini oluşturacak basit çizimler vardı. Süsler ve oda sayısı zamanla artmıştı. Duvar resimleri yapılmış, günlük hayat işlenmiştir. Bu sayede semboller görünür olmuştu. Ayrıca içinde buldukları kompozisyon ve kullanım şekilleri sembollerin anlamlandırılmasını sağlamıştır. Orta Krallık'ta mastaba ve kaya mezarlarının inşasına devam edilmiş, ünlü kişilerin mezarları kral mezarlarının yanına yapılmıştır. Ancak bu dönemde Tanrı Osiris'in yükselmesiyle birlikte, labirent biçimli yeraltı mezarları ön plana çıkmıştır. Bu dönemle birlikte sadece duvar süslemeleri değil; mezarların şekli de bir sembol olarak karşımıza çıkmıştır. Yeni Krallık Dönemi'ne gelindiğinde Hiksoslar'ın Mısır'ı istilası sonucunda mezarlar soyulmuştu. Bu yüzden Krallar Vadisi denilen gözlerden uzak vadide kayalıklara oyulan yeni mezarlar yapılmıştı. Kayaların içine oyulan bu mezarlar, zamanla daha uzun dehlizlere ve ek odalar ek yapılmıştı. Mısır sembolizmi bu dönemde doruğa ulaşmıştı çünkü; bütün duvarlar Ölümler Kitabı'na ait sahneler ve yazılarla doludur. Krallar ve tanrıları birlikte öte dünyada gösteren çizimler de bulunurdu. Dehlizlerden geçerek kralın lahitinin olduğu kısma ulaşırdı. Lahit odasında ve diğer ek odalarda kralın öte dünyada ihtiyaç duyacağı her türlü görkemli eşya bulunurdu. Bu mezarlar sadece krallar için değil; kraliçeler, soylular ve yüksek düzey memurlar için de yapılırdı.

Kabartmalar ve resimler sembollerin varlığına kanıt oluşturan ve onları anlamlandırmamızı sağlayan önemli bilgi kaynaklarıdır. Kabartma ve oyma eserler eski dönemlerden beri görülmekteydi. Harp sahneleri, dini ve günlük sahneler tasvir edilmişti. Perspektif yoktu. Kral, tebasından büyük çizilirdi. Bu durum günümüz minyatür sanatının kaynağını oluşturmaktadır. Bu kabartmalar gerçeğe uygun biçimde yapılmıştı. Orta Krallık'a gelindiğinde kabartmalardaki çıkıntılar azalmış, Yeni Krallık'ta kullanılan kabartmaların sayısı artmış, kabartmalar çeşitli renklerde boyanmıştır. Mısırlılar'ın öte dünya düşünceleri, onları heykel sanatında gelişmeye itmiştir. İnsanın Ka'sı heykelin içinde muhafaza edilir, bu onun sonsuzluğa ulaşmasını

sağlardı. Eski Krallık Dönemi'nde küçük boyda kral heykelleri de vardı. Dönemin en ünlü heykeli Nesa kadın heykelciği, daha canlı ifadelerle sahip, boyalı, gözlere taşlar konulan heykellere rastlanmıştır. Keops'un oldukça küçük bir heykeli bulunsa da Kefren ve Mikerinos'un kısmen görkemli sayılabilecek heykelleri vardır. Dünyanın en büyük heykeli kabul edilen Büyük Sfenks bu dönemde yapılmıştır. Orta Krallık'ta vücuda daha özen göstererek yapılan heykeller vardır. Sanatsal açıdan ince işçilik ve gerçekçilik ön plana çıkmıştır. Seri halinde yapılan hemen hemen birbirinin aynı heykeller vardır. Ancak Özellikle III.Senusret zamanında kralın yaşlı hali heykellere yansıtılmıştı. Orta Krallık Dönemi kubik heykellerin de görüldüğü dönemdir. Bu heykellerin vücut kısmı küpten, kafa kısmı ise insandan oluşurdu. Yeni Krallık Dönemi'nde ise zarafet ve inceliğin yansira büyüklük ön plandadır. Memnon heykelleri ve II.Ramses'in Karnak Tapınağı'ndaki dev heykeli buna örnek olarak gösterilebilir. II. Ramses zamanında yapılmış birçok heykel vardır. İnce işçilikten çok; devasallık ön plana çıkmıştır. Değerli metallerden insan ve tanrı heykelleri ise önemli bir sanatsal ilerleme göstergesidir. Amarna Dönemi'nde ise realist heykeller yapılmıştır. Firavun Akhenaton kusurlu vücut hatlarıyla betimlenmiştir. Bunu sebebinin realizmin dışında; sembolik bir anlam taşıdığı da düşünülmektedir. Ramsesler Dönemi'nde ise heykellere görkemlilik hakim olmuştur. Son dönemlere doğru heykeller küçülmüş ve Geç Dönem'in sonlarında Yunan kültürünün etkisi altına girmiştir. 26. Sülale Dönemi'nden itibaren eski çalışmaların kopyası yapılmış, daha sonrada Yunan etkisine girilmiştir.²⁷

Resim sanatı da; kabartma sanatı gibi Mısır tarihinin başlangıcından beri ciddi gelişim göstermişti. Mısırlılar'ın dünya anlayışını ve inanç esaslarını anlamamızı sağlayan başlıca kaynaklardan biriydi. İlk boyalı resim örnekleri; kuzeyde yapılan kırmızı boyalı süslerdir. Prehistorik dönemde ise kutsal av sahnelerini anlatan resimler vardır. Bu geometrik şekillerin yanı sıra nomların anlamını taşıyan resimler bulunurdu.

²⁷ Muray 1963, s.170.

En eski resimler Hiyerokonpolis'te bulunmuştur. Basit teknikler kullanarak doğal renklerde yapılmıştır. Eski Krallık Dönemi'nde mimari eserler kabartmalar ve resimlerle süslenirdi. Mısırlılar'ın yaşayış tarzını ve hayvanlarını canlılık ve incelik gösteren resimler vardır. Orta Krallık'ta resim sanatı daha küçük alanlarda görülmüş, onun yerini kabartmalar almıştır. Yeni Krallık'ta kabartmaları boyamak yerine düz yüzeylere yapılan resimler görülmüştür. Kaya mezarlarındaki lahitler üzerine yapılan, çok renkli boyalı eserler vardı. Amarna Dönemi'nde realist unsur benimsenmişti. Kralın karısı ve kızlarının hususi hayatı bu resimlerde çizilmiştir. Mezarlıktaki duvarlar ve tavan resimleri, ölümler kitabından alınan mitolojik sahnelerle süslenmiştir. Ptoliamoslar döneminde mumya portreleri görülür. Gerçeğini yansıtan portrelerdir. Kefen ya da tahtanın üzerine çizilmiştir.²⁸

Hitit sanatı kendine özgü bir nitelik taşımaktadır. Kendi içinde küçümsenemeyecek bir sanatsal yapıya sahiptir. Ancak Hitit sanatı döneminin çağdaş uygarlıkları Mısır, Sümer, Babil uygarlıkları düzeyinde değildir.²⁹ Hitit Sanatı köken ve gelişim bakımından Hatti kültür geleneğinden gelmektedir. Hatti kültürünün temelini oluşturduğu Hitit sanatı, zamanla yeni kültürlerin özelliklerini de toplayarak büyümüştür. Hitit sanatında Mısır etkilerine rastlanılmaktadır. Fildişi dans eden tanrı heykelciğinin Mısır etkisi açıkça görülmektedir. Bu heykelcik kısa bir eteklik giymiş olup belinde bir kılıç bulunmaktadır. Elleri dirseklerden bükülmüş kollarını havaya doğru kaldırmış, bacakları çapraz biçimde dans etmektedir. Başında ise yuvarlak bir başlık bulunmaktadır.

İmparatorluk Dönemi'yle birlikte Hititler'de kaya ve duvar kabartmaları görülmeye başlanmıştır. Bunlar Alacahöyük'te bulunan ortostatlar, Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı ve krallığın çeşitli bölgelerine yayılmış olan kaya anıtlarıdır. Hitit duvar

²⁸ Muray 1963, s.171.

²⁹ Akurgal, s.84.

resimlerinde betimlenen figürlere canlılık ve akış sağlamak için geçit alayının anlatıldığı bir friz bezemesinde ritmik tekrarlarla birbirine bakan iki figürle kabartma kompozisyonu oluşturulurdu. ³⁰Hititler'in insan görünümündeki tanrıçalar ve kraliçeler disk başlık, uzun etekli, uzun kollu giysiler, ucu yukarı doğru sivri ayakkabılar giyerlerdi. Tanrılar sivri ve uzun bir külah biçimli başlık takarlar. Ancak güneş tanrıları yuvarlak biçimli, başlık takarlar. Erkek kıyafetleri içe giyilen ve diz kapaklarını örtmeyen kısa etek, üzerine şal veya manto giyerlerdi. Omuzlarında yay ve ellerinde bir mızrak taşırlandı. kadın ve erkeklerin uzun saçları enseden örgü biçiminde sarmaktadır. Yüz yapıları dolgun, iri burun, iri gözler ve kalın dudaklardan oluşmaktaydı. Kabartmalarda genelde erkek figürleri baş ve belden aşağısı profilden, gövdenin üst kısmı cepheden, tanrıçalar ise tümüyle profilden çizilmekteydi.³¹ Hitit kaya kabartmalarında Mısır etkisi belirgindir. Kabartmalar Mısır etkisinin arttığı dönemde yapılmıştır. Ancak bu etkinin yanında Anadolu'ya özgü formlar kullanıldığı görülmektedir. Sanat tarihçisi Robert Alexander'ın görüşüne göre; Hititler'de kaya kabartması fikrinin gelişiminde Mısır etkili olmuştur. ³²

Hititler'in tasvir sanatı vazolarda; kültüsel olayların işlenmesi açısından önemli bir yere sahipti. Kültüsel olayların vazolara işlenmesi eski döneme kadar uzanmaktadır. Genellikle bu tasvir sanatında monokrom, et veya toprak kırmızısı renginin ve parlak perdahın kullanımı egemendir. Kaba geniş ağızlı, uzun boyunlu, dikey kulplu şekil verildikten sonra kil yüzeyi çeşitli bölümlere ayrılmakta ve bu bölümlere kompozisyonu oluşturan parçalar eklenmekteydi. Bazı figürler ise kabın gövdesinden dışarıya kabartma halinde taşmıştı. ³³Hitit sanatındaki kompozisyonlar sadece duvar kabartmalarında değil; vazolarda ve sunu kaplarında da işlenmiştir. Bu kült vazolarının en ünlüleri İnandıktepe, Hüseyindedede, Eskiypar vazolarıdır. İnandık Vazosu,

³⁰ Mcqueen 1999;s: 158.

³¹ Çolpan 102-103.

³² Schacner 2019; s: 173.

³³ Darga 1992; s: 46.

İnandıktepe’de 1965 yılında bir tapınak odasında kırılmış halde bulunmuştur. İnandıktepe kült vazosunun bulunduğu höyükte I. Hattuşili çağına ait bir tablet de ortaya çıkarılmıştır. İnandıktepe ve bitikte çıkarılan bu vazoların I.Hattuşili döneminden daha geç bir tarihe ait olduğu düşünülmektedir.³⁴Vazoda bulunan figürler kırmızı zemin üzerine krem renge boyanmış detaylardan oluşmaktadır. Vazoda kutsal izdivaç ritüeli gösterilmektedir. Figürler canlı ve soldan sağa hareket halinde resmedilmişlerdir. Figürler daha iyi görünebilmeleri için belirli aralıklarla yapılmıştır. Anadolu'daki dini törenin bütün sahnelerini gösteren en eski örnek İnandıktepe Vazosu’dur.³⁵

Hititler’de kaplar, Hitit sanatının önemli bir ayağını oluşturmaktaydı. Kaplarda çeşitli mitolojik efsaneleri konu alan işlemler bulunurdu. En sık rastlanılan kap çeşitleri hayvan biçimli kaplar olan ritonlardı. Bunların en ünlüleri Büyükkale’de bulunan boğa çiftleriydi.³⁶Gaga ağızlı ve kesik kollu testiler en önemli örnekleridir. Birçok hayvan türü şeklinde kaplar vardı. Hayvanın tüm vücudunu tasvir edecek şekilde olurdu. Sırtlarında bir yuvarlak bulunurdu ve bu yuvarlaktan içki doldurulurdu. Bu kaplara BIBRU denirdi. İçki kurban etmek için kullanılırdı. İçki kurbanı için kullanılan sivri bir fincanı andıran kaplar vardır. Eskiyaapar’da yapılan kazılarda çeşitli boğa ritonları ele geçirilmiştir. Bunlardan bir tanesi ise tekerlekli bir boğa ritonudur.³⁷Erken döneme ait çanak çömleğin en önemli özelliği polikorm olan, Kapadokya tarzı olarak bilinen çömler vardır.³⁸Karahöyük'te Erken Hitit Dönemi'ne ait sarayın banyo odasında banyo kabı bulunmuştur. Kabın içinde oturma yeri ve su dökmek için bir kâse bulunmaktadır.³⁹Kaselerin dışında küçük objelerde nadide birer sanat ürünü sayılabilir. Hititler hemen her şeyin minyatür modelini yapmışlardır. Önemli ayinlerin yürütüldüğü

³⁴ Darga 1991; s: 23..

³⁵ Özgüç 1988; s: 24,25.

³⁶ Macqueen 2015; s:162.

³⁷ Alparslan 2013; s: 256.

³⁸ Gurney 2001; s: 164

³⁹ Alp 2003; s: 44.

kutsal bir dađ, dūřman işgali altındayken o dağın sembolik bir modelini yaparlar ve bu sembolik dağın üzerinde geçici olarak ayin yaparlardı. Somut varlıklar dışında; aylar, yıllar, iyilik sağlık gibi soyut unsurlar da modellenmiştir. Bazı kentlerinde modelleri yapılmıştır.⁴⁰

⁴⁰ Gavaz 2012; s: 61

II. Hitit Kültürü Üzerinde Etkisi Olan Eski Mısır Sembolleri

II.I.Kanatlı Güneş Kursu Sembolü

Güneş Kursu kralların tanrılarla olan ilgisini ve tanruların varlığını belirtmek amacıyla kullanılırdı. Bu kursun bir yere konulduğu zaman; o yerde tanrının koruyucu gücünün varlığı sağlanırdı. Kanatlı Güneş Kursu'nun ana unsurlarından birini oluşturan güneş sembolü ısı, ışık ve yaşamın kaynağı olarak kabul edilirdi. Güneş çağlar boyunca kral gezegeni olarak adlandırılmıştı. Hayırlı ve aydınlık gücün, parıldayan etkinin sembolüydü.⁴¹ Kanat ise yer çekimsiz göksel yaşamı mümkün kılan, zekanın, özgürlüğün ve ilhamın sembolü olarak kabul görmüştür.⁴² Kanatlı Güneş Kursu ise bu iki sembolün birbiriyle kaynaşması sonucunda oluşmuştur.

Kanatlı Güneş Kursu sembolünün kökeni genel olarak Yakın Doğu bölgesine dayanmaktadır. Kanatlı Güneş Kursu'nun yaratıcısının ise Mısırlılar olduğu düşünülmektedir. Mısır'da kral sembolü olarak kullanılmaktadır. Mısır'da bu sembolün temelini oluşturan güneş diski en erken Snefru döneminde görülmektedir. Güneş diski, "Tanrının Şahini" anlamını taşır. Bunun sebebi diskin varoluş efsanesinin tanrı Horus'a dayanmasıdır. IV. Sülale Dönemi'nde güneş diski kral ailesinin simgesi olarak gücü temsil ederdi. Bu sülale döneminde tamamen bir soylu unvanı olarak kullanılmaya da başlanmıştır. Sülalenin VI. Kralı Niusure'den itibaren kraliyet unvanlarına eklenmiştir. Sülalenin son kralı Wensin'in ise Elephantine'deki stelinde güneş diskine yer vermiştir. Evreni ve çifte korumayı temsil etmektedir. VI. Sülale Dönemi'nde I.Pepi'nin Horus adında bulunan snw yazısı bu sembolün bu yönünün bir temsilidir. I.Seostris'in Amen-Re yazıtında da disk başka bir formda kendine yer bulmuştur. Haçepsut'un yaptırdığı Luxor Tapınağı'ndaki rölyefte Amon, güneş diskiyle birlikte resmedilmiştir. Amarna

⁴¹ Gardin 2014; s: 215.

⁴² Gardin 2014; s: 319.

Dönemi'nde tanrı Aton ise sadece kanatsız güneş diskinden ışıklar uzanır vaziyette resmedilmekteydi. Rozet varlığı ise Mısır tarihi boyunca görülmemiştir. Nar-Mer'in paletinde⁴³ rozete benzer bir işaret vardır. Bu rozetin Mezopotamya kaynaklı ya da eşzamanlı kullanıldığını düşündürebilir. Kanatlı Güneş Kursu, Mısır'dan Suriye'ye oradan da Hititler'e yayılmıştır.⁴⁴

Hititler 400 yılı aşkın bir süre Asur, Suriye ve Mısır'la ilişkiler kurup, savaşmışlardır. Bu sırada kurdukları iletişim sayesinde bazı gelenekleri almışlardır. Günümüzdeki genel görüşe göre Hititler Suriye'deki ve Mısır'daki güneş sembolünü Babil Güneş Sembolüyle birleştirip kullanmışlardır. Ancak bu sembolün kullanımının Suriye bölgesinden gelen etkiden bağımsız olarak; Mezopotamya kaynaklı olarak geliştiklerini düşünenler de vardır. Bu konu tartışmalı ve belirsizdir. Hititler'de görülen Kanatlı Güneş Kursu'nun kaynağı uzun hakkında farklı görüşler oluşmuştur. Bu sembolün Hititler'de kullanımının, önceleri Mısır etkileşimi kaynaklı olduğu düşünülse de; daha sonraki dönemlerde bu sembolün kaynağının Hattiler olduğuna dair görüşler ortaya atılmıştır. Hititler'de ilk görüldüğü obje ise İnandık Vazosu olmuştur. Vazoda bulunan kursun kökeni ise muhtemelen Eski Mısır'a dayanmaktadır.

Kanatlı Güneş Kursu, güneşi temsil eden bir yuvarlak ve bu yuvarlağın iki tarafına eklenen kanatlardan oluşur. Kurs kısmı toplumlara göre farklılık gösterirdi. Bazı zaman sade bir kurs olur, bazen de ortasında rozet eklenirdi. Eski Hitit Dönemi'nde rozet, Kanatlı Güneş Kursu'na bu dönemde eklenmiş Mezopotamya kökenli bir unsurdu. Rozet merkezde ve ilgili çiviyazısı onun çevresinde yer almaya başlamıştı. Kökeni olan Mısır'da ise kurs kısmının çeşitli kutsal hayvanlardan oluşurdu.

⁴³ Nar-Mer Paleti: Mısır'ı birleştirerek iki ülkenin kurucusu olarak kabul edilen firavun Narmer'e ait olan ve Mısır sembolizminin kökeni hakkında önemli bilgiler elde etmemizi sağlamaktadır. Paletin bir yüzünde üst kısımda oldukça büyük olarak tasvir edilmiş kral; paletin alt kısmında bulunan düşmanlarını ezmektedir. Palette mitolojik karışık varlıklar bulunmaktadır. Boğa ve akbaba gibi nomlara ve daha sonra krallığa ait olan sembollerin ilkel örnekleri bu palette bulunmaktadır.

⁴⁴ Ensert 2005, s.27.

Sadece ortası güneş biçiminde değil; orta kısmı hayvan motifinden yapılmış güneş kurslarına da rastlanılmaktaydı. Bu hayvanlardan biri akbabadır. Akbabanın başının profilden gövdesinin ise cepheden yapıldığı görülmektedir. Akbaba kanatlarını iki yana doğru açmış gibi görünmektedir. Akbabanın kanatları güneş kursundaki kanatlara ve Tanrıça Maat'ın kanatlarına benzemektedir. Ayaklarının ucunda ise adaletin simgesi olan çift tüyü tutmaktadır.⁴⁵

Kursun yanından iki adet yılanın sarktığı tasvirler de bulunmaktaydı. Hitit kurslarında ise bu yılanlar Hathor saç kıvrımı şeklinde görülmekteydi. Kanatlı Güneş Kursunun, kurs kısmının iki tarafından saça benzer kısımlar bulunmaktadır. Mayer, güneş kursundan sarkan bantların Mısır'daki Hathor'un saç stiline benzeyen bir görüntüsü olduğunu öne sürmüştü, Bittel'e göre bunlar kanatlara ait parçalardır. Winter'a göre Hathor'un güneşe olan ilgisi nedeniyle bu saç şeklinin bilinçli olarak güneş kurslarında kullanıldığı düşüncesindedir.⁴⁶ Kursların kaynağı olan Mısır'da ise bu sarkan yılanlar, Ra'nın eklediği yılan tanrıçalardır.

Hititler'de kanatlı güneş kursunun dışında güneşin başka tasvirleri de vardır. Alacahöyük mezar hediyeleri arasında bulunan kurslar alem ya da sancak olarak taşınmaktaydılar. Bunların içinde boğanın boynuzları üzerinde daire biçimli ve içinde geometrik çizgilerden oluşan bir nesne görülmektedir. Bu nesnenin dünyayı tasvir ettiği düşünülmekteydi. "dünya öküzün boynuzları üzerindedir" anlayışının Hatti'ye kadar gittiğinin göstergesiydi.⁴⁷

Güneş Kursları güneş ilahlarıyla ilişkilendirilirdi. Güneşin rengi sarı, elementi ise altındı. Bu yüzden güneş kursları her iki uygarlıkta da altından yapılmaktaydılar. Güneşin rengi ise sarıyla temsil edilirdi.

⁴⁵ Schafer 1972; s: 3.

⁴⁶ Ensert 2005, s.26.

⁴⁷ Alp 2003;s :6

Güneş Kurslarının, güneşi temsil eden altından yapıldığına ilişkin bilgiye;

7 *ši-it-ra-an Û-NU-UT^{HLA} ħu-u-ma-an Ša KU.BABBAR[(GUŠKIN)]*

8 *na-at EGIR-pa tág-lia-an-zi KU.BABBAR GUŠKIN [(ap-pa-a) n—zi]*

7 güneş kursu biçimli, aletlerin hepsi gümüş ve [(altı)n]

8 onlar tekrar gümüş (ve) altın (ile) donatılır (kaplarlar)⁴⁸ ifadelerinden ulaşılabilir.

Sarı renk Mısır’da fayans renklendirilmesinde kullanılan ve çok sık rastlanılan bir renktir. Sarı rengin Mısır karşılığı “ketj” dir. Bu renk sebze maddelerini, bazı yiyecekler, bazı yerlerdeki kadınların cilt renkleri, altın güneş ışığı, disk ve güneşi simgelemektedir.⁴⁹Bu sebeple Mısır’da da güneş kursları altından yapıldı.

Mısır kültürünün bir etkisi olarak; Hititler’inde güneş kurslarını yaparken bu madeni kullandığı düşünülebilir. Arkeolojik kazılarda altından yapılmış kurslara rastlanılmıştır. Alacahöyük ören yerinin 1,5 km doğusunda Karamahmut Köyü’ne giden yol üzerinde bulunmakta olan IV.Tuthaliya Dönemi’ne tarihlenen Gölpınar Hitit Barajı’nda kurs buluntuları vardır . Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu tarafından yapılan kazılarda iki kanal, bir havuz kaidesine rastlanmış ve üç adet heykel kaidesi üzerinde hiyeroglif yazıt bulunan stel parçası bulunmuştur. Kazılar sırasında ayrıca 24 ayar altından yapılmış ortası kırmızı taşlı, granülsüyon bezemeli bir kursta bulunmuştur.⁵⁰

Kanatlı Güneş Kurslarının kullanımı en çok kraliyet mühürlerinde kendine yer bulmaktaydı. Aşmunikal, II. Tuthaliya ve III. Tuthaliya’nın mühür baskıları da Kanatlı Güneş Kursu ile süslenmiştir. Bu mühürlerdeki Kanatlı Güneş Kursu’nun Orta Asur Standardı’ndan alındığı düşünülür. Hitit Standardı ise Chigago’da bulunan altın disk,

⁴⁸ Savaş 2006; s:85.

⁴⁹ Bunson 2002; s: 86.

⁵⁰ Yazıcı 2014; s: 116.

Yozgat ve Kayseri mührlerinde görülmektedir. Standart'ın temsil olan gök gövdesi ve sütun İndo-Avrupa mührlerine kadar gitmektedir. Yozgat örneğinde ise iki tane büyük kral işareti ve boğa adamlarla temsil edilir. Hitit Kanatlı Güneşi, genellikle Hurri-Suriye stilinden etkilenecek yapılmıştır. Bu stilin kaynağı da kuvvetle muhtemel Eski Mısır'dır. Kral I.Şuppiluliuma'nın, II. Murşili'nin III. Hattuşili'nin mühür baskılarında büyük kral hiyeroglifinin yanında; isimlerinin başında Kanatlı Güneş Kursu görülürdü. Muwatalli'nin mühründe Muwatalli, Göğün Fırtına Tanrısı tarafından kucaklanır vaziyette tasvir edilmiştir. Tanrının sol kolunun altında tanrıdan daha küçük biçimde tasvir edilmiştir. Mührde Muwatalli'nin adının Hurrice karşılığı yazmaktadır. Kanatlı Güneş Kursu, mührde kralı ve tanrıyı kapsar vaziyette üst kısımda bulunmaktadır. Mısır etkileri taşıyan bu kompozisyon birçok mührü temel oluşturmuştur. II. Murşili'nin Boğazköy'de bulunan bir bulla üzerindeki mühür baskısında⁵¹ kralın adının üstünde tek daire ile çerçevelenmiş, ortasında yıldız bulunan Kanatlı Güneş Kursu'na rastlanılır.⁵²

Sembol Mısır'dan Hititler'e geçtiğinde kanatlı güneş kursu, Güneş Tanrısı'nın sembolü olarak kullanılmıştır. Hitit inanç sisteminde, Güneş Tanrısı'nın önemli bir konumu bulunmaktaydı. Hititler güneş tanrısı inancını Hattiler'den almışlardı. Hattice Estan, Hititçe İştanu olmuştur. Hititler'in panteonunda bu tanrı birçok yerde karşımıza çıkmaktaydı. Devletlerarası antlaşmalara tanıklık gösteren tanrılar arasında güneş tanrısı önemli bir yere sahipti. Ayrıca Hitit kralları kendini güneş tanrısına bir çeşit kutsal bağla bağlamış ve öldükten sonra onun yanına gideceklerini düşünmüşlerdi. Güneş tanrısıyla güneş kursları arasında her zaman yakın bir ilişki kurulmuştu. Genel kabul ise güneş kurslarının güneş tanrısının tezahürlerinden biri olduğudur. Hitit metinlerinde bilinen tanrılarının dışında; birtakım objelerin de tanrı olarak saygı gördüğüne

⁵¹ Alp 2011; s:126.

⁵² Alp 2003; s: 32.

rastlanılmıştır. Bu semboller başlarında tanrı determinatifi ile metnin içinde ifade edilmektedirler. Kendi başlarına tanrı kabul edilmelerinin yanında; tanrının kendisini belirtmek için de kullanılmışlardır. Güneş kursları da bu semboller arasında yer almaktadır. Çünkü güneş kursları güneş tanrıçası olarak kabul edilmektedir.⁵³ Güneş kursu-Güneş Tanrısı ilişkisine örnek olarak; Morgan Kütüphanesi koleksiyonundaki ve Chigaco Üniversitesindeki Pha-ziti güneş kursları bu yakın ilişkiye örnek oluşturabilir. Kralın başının hemen üstünde bulunan sembolün Güneş Tanrısı'nı temsil ettiği ve bu sembolün kralı kutsamak için başının üstüne konulduğu belirtilmektedir.⁵⁴

Güneş tanrılarının başlarının üzerinde Kanatlı Güneş Kursu sembolüne rastlanırdı. Sembolün Güneş Tanrısı ile kullanımına verilebilecek en güzel örneklerden biri; Güneş Tanrısı olduğu varsayılan, elinde litus ve ileri uzatılmış sağ elle hayat işareti bulunan bir figürün başının üstündeki ise Kanatlı Güneş Kursu'dur. Bu tanrının Güneş Tanrısı olup olmadığı tam olarak belli olmasa da; bu figür Neve ve Güterbock tarafından Güneş Tanrısı olarak isimlendirilmiştir.⁵⁵

İngiltere Oxford'da Asmolean Müzesi'nde bulunan damga mührün bir yüzünün baskısında bulunan kült sahnesinde; kartal maskeli bir figür Sedat Alp'e göre bir Hitit kralı bir Kanatlı Güneş'in altında alçak bir tabure üstünde oturan Güneş Tanrıçası'na ve atlarına gaga ağızlı bir testiden içki dökmektedir. Tanrıça sağ elinde kadeh sol elinde ise güneş hiyeroglifini tutmaktadır. Aynı hiyeroglif Karahöyük'te bulunmuş olan küçük bir balta üzerindeki mühür tasvirinde de görülmektedir. Bu hiyeroglif, Koloni Çağı'ndan itibaren görülen signe royale denilen işarete yakın akrabadır. Altarın üstünde bir tür sehpa üzerinde duran içki kabı ve içki kabının üstünde Fırtına Tanrısı'nın hiyeroglifi bulunmaktadır. Bunların sağında ve solunda hayat işareti Ankh bulunur.

⁵³ Erkut 1992; s: 82.

⁵⁴ Ensert 2005, s.32.

⁵⁵ Ensert 2005;s:32.

Sahne de hem Güneş Tanrıçası hem de Fırtına Tanrısı'nın hiyeroglifi bulunduğuna göre burada Fırtına Tanrısı'nın eşi Arinna tasvir edilmiştir.

Sembolün taşıdığı anlamlardan biri de adaletti. Hititler'de adaletin tesisini sağlayan güç güneş tanrısıdır. Hitit hukukunda⁵⁶ önemli bir yer kaplamaktadır. Net

⁵⁶ Hukuk krallar tarafından, tanrılardan aldığı adaletin tesis edilmesi için konulan kurallardır. Hukuk toplumdaki adaletsizliklerin düzeltilmesi, düzenin yeniden sağlanması ve bozulmuş düzeni tekrar bir düzene oturtma amacıyla yapıldığı söylene de aslında bir tür otoriter düzeni elde tutma amacıyla yapılmaktaydı. Mezopotamya kanunlarında krallar kanunları halkı korumak için koyduğunu söylese de Hititler'de durum bu şekilde değildir. Hitit kanunlarında genel siyasal ifadeler ve her şeyi kapsayan bir amaç yoktur. Kimi tek tek maddelerden, temeli oluşturan bir dizi ilke gözlemlenebilir. Bireylerin maddi ve manevi hürriyetleri Hitit hukukuyla güvence altına alınmıştı. Hitit hukuku Mezopotamya hukukuyla benzer nitelikler taşımaktaydı. Ancak Mezopotamya hukukunda görülen kısasa kısas ve bedensel cezalardan ziyade; tazminat ödeme ilkesine dayanmaktaydı. Hitit dilindeki *handantatar* kelimesi Hititler'in hukuku soyut bir kavram olarak tanımlamalarına uygun düşen bir kelimedir. Mısır'daki Maat kavramıyla benzerlik göstermektedir. Bu adalet kavramının karşılığı, suçluların hak ettikleri cezayı görmesi, kurbanın tazminatını alıp eski düzenine bir derece de olsa dönebilmesini tanımlamaktadır. Ancak bu kavram Maat gibi bir tanrı değildir.

Yasalar denilen koleksiyon Hitit dünyasında adalet düzeninin işleyişiyle ilgili bize bilgi veren en önemli kaynaktır. En eski örnekleri Eski Hitit Dönemi'ne kadar uzanan 200 maddelik bir kanunlar derlemesidir. Bu yasaların önceki yasalarla birlikte karşılaştırılması sonucu Labarna zamanına kadar geriye uzandığı düşünülmektedir. Koleksiyon bütünlüğü zaman içinde katipler tarafından kopyalanıp sonraki kuşaklara aktarılmasına borçludur. Dört tanesi Eski Hitit Dönemi'ne, geriye kalanı İmparatorluk Dönemi'ne aittir. Hitit yasaları dini ibareler içermez. Sade ve laik bir anlatıma sahiptir. Tam bir kanun niteliği taşımamaktadır. Çelişki ve kural ihlalleri mevcuttur. Genel ifadelere sahip olup ayrıntılar içermez. Gelişigüzel şekilde düzenlenmiştir. Birtakım hukuksal maddeler şaşırtıcı biçimde atlanmıştır. Medeni kanunla ilgili alanda sözleşme, ticaret hukuku, aile veraset ve intikal konularına üstünkörü değinilmiştir. Hitit cezaları genellikle insancıl bir yapıdaydı. Genelde suçların karşılığı para cezası

biçimde vurgulanmasa da güneş tanrıçasının adaleti tesis ettiği şu sözlerden anlaşılmaktadır: “Arinna kentinin Güneş Tanrıçası sen onurlu bir tanrıçasın. Senin adın isimler arasında onurludur. Tanrıça tanrılar arasında onurludur. Arinna kentinin Güneş Tanrıçası, sen tanrılar arasında onurda teksin. Sen Arinna kentinin Güneş tanrıçası (kadar) diğer tanrılar onurda tek değildir. Sen (kararlarını) doğru olarak veren davanın sahibesisin”.⁵⁷Hitit Güneş Tanrısı’nın kanunları bizzat yaptığına inanılırdı. “Ey Güneş Tanrısı! Ülkelerin törelerini sen tayin edersin” ifadesi geçer. Güneş Tanrısı aynı zamanda yargıç olarak “*handanza hannešnaš išhaš*” hükmün adil efendisi sıfatıyla tanımlanmaktadır.⁵⁸Güneş Kursları Güneş ilahlarıyla ilişkilendirilirdi. Mısır’da ise Kanatlı Güneş Kursu’nun kanatlarını Adalet Tanrıçası Maat’tan aldığı düşünülmektedir. Bu bağlamda iki kültür arasında benzerlik bulunmaktadır.

Hititler’de Kanatlı Güneş Kursu’yla ilgili olabilecek bir başka motif ise Çift Başlı Kartal’dır. Çift başlı kartal ve güneş tanrısı ile ilişkisinin olduğu oldukça açıktır. İki kanatlı güneş tasviri çift başlı kartaldan alınmış olabilir. İkisi arasındaki yakınlık Hitit kaya anıtlarında ve mühürlerinde görülebilir. Yazılıkaya Anıtı’nda Teşup’la Hepat’ın karşılaştığı sahnenin hemen arkasında, Şarruma’dan sonra altta çift başlı, çift kanatlı kartal tasviri bulunmaktadır. Aynı biçimde Alacahöyük’de kapı sfenksinin olmaktadır. Hititler’de suç, ceza ve infaz yasaları çağdaşlarına ve daha sonraki dönemlerdeki Eskiçağ uygarlıklarının yasalarına göre oldukça insancıdır.

Kanunun uygulanması çeşitli kişilerce yürütülmekteydi. Baş yargıçlık güneş tanrısının vekili olarak krala aitti. ^{LU} DUGUD kral tarafından atanan ileri gelen sulh yargıcı unvanı taşıyan kişiydi. Kırsal yörelerde kanun idaresi önde gelen aile reisleri, zengin toprak sahipleri, ihtiyar heyeti kasaba ve köy yetkililerinin sorumlulukları arasındaydı. Kralın adalet dağıtan görevlisi BEL MAGATİ, köy heyeti başkanları, yöneticiler, adalet dağıtırken yerel adetlere saygı gösterirlerdi. Ceza yerel adetlere göre belirlenirdi.

⁵⁷ Karauğuz 2016; s: 15.

⁵⁸ Alparslan 2013; s: 523.

altında çift başlı kartal görünmektedir. Çift başlı kartal Erken Hitit Çağı'ndan beri Anadolu'da görülmektedir. Karum çağına ait 1b tabakası ve Konya Karahöyük tabakası mühürlerinde çifte kartal figürüne rastlanılmaktadır.⁵⁹

Kanatlı Güneş Kursu tanrısallığı temsil eden ve kendi de güneş tanrısının bir parçası olarak kabul edildiğinden en çok tanrılarla birlikte kullanılmaktaydı. Genelde bu tanrılar krallarla birlikte kursun altında bulunur ya da bu tanrıya libasyon yapılır. Buna örnek olarak Newyork Metropolitan Müzesi'nde sergilenmekte olan Eski Hitit Çağı'na ait geyik ritonunda içki kabının ağız kısmında; işlenen bir kült sahnesi verilebilir. Kült sahnesinde bulunan figür kırların koruyucu tanrısına, onun altarına ve geyik üzerindeki tanrıya gaga ağızlı testiden içki dökmektedir. Arka planda oturan ve sol elinde bir şahin bulunduran figür vardır. Sağ elinde ise içkisi vardır. Uzun bir elbise giymiştir. Sahnenin en sol kısmında ise hayat ağacı ve altında kutsal av çantası ile iki adet mızrak bulunmaktadır.

Birden fazla tanrının ve kutsal varlıkların aynı güneş kursu altında yapıldığı örnekler bulunmaktadır. Eflatunpınar Kaya Anıtı'nda birden fazla Kanatlı Güneş Kursu tasvirine rastlanılmaktadır. Konya'nın Beyşehir ilçesine 20 km mesafede Beyşehir Gölü'nün doğusundadır. Anıtın bulunduğu yer diğer Hitit anıtlarının bulunduğu yere uzak konumdadır. Hitit döneminin diğer kaya anıtlarıyla karşılaştırıldığında hem yapılış tarzı hem de bulunduğu konum dolayısıyla içlerinde en dikkat çekici olanıdır. Üzerinde yazıt bulunmadığı için tam tarihlendirilmesi yapılmamakla beraber, bölgedeki Yalburt, Köylütolu, Hatip gibi hiyeroglif yazı içeren anıtlarla karşılaştırılmasıyla M.Ö.13. yy'a tarihlendirilmektedir. Üzerindeki kompozisyonda; en altta beş tane dağ tanrısı vardır. Sağda ve solda ikişer tanrı, ortada ise tek bir tanrı figürü bulunmaktadır. Eşit boylarda yapılmıştır. Bu platformlar Fırtına Tanrısı'nın bastığı platformlarla benzerlik gösterir.

⁵⁹ Alp 2003, s.24-25.

Sivri üzerinde boynuz başlıklarıyla, dağı sembolize eden etekle tasvir edilmişlerdir. Alt kısımda insan vücutlu ve aslan başlı varlıklar vardır. Altta bulunan figürlerden birinin boğa vücutlu olduğu söylenebilir. Cepheden yarı plastik biçimde işlenmiş iki figürünse Fırtına Tanrısı ile Güneş Tanrıçası olduğu düşünülür. Hem tanrı hem tanrıçanın üstünde Kanatlı Güneş Kursu vardır. Tüm anıt boydan boya tek bir Kanatlı Güneş Kursu tarafından örtülmektedir.⁶⁰ Hitit kral ve kraliçelerinin Güneş Kursu altında birlikte çizildiği durum, bu anıtta farklı olarak tanrılar ve tanrıçalar arasında görülmektedir. Anıtın işlediği kompozisyon Hititler’de kadın ve erkeğin eşit durumda olduğuna ilişkin kanıtlardan birini oluşturmaktadır. En tepede yer alan büyük güneş kursu ise tanrı ve tanrıçalardan büyük ve her şeyi kapsayan bir evrenin olduğuna işaretle yapılmış olabilir. Kanatlı Güneş Kursu altında, Kanatlı Güneş Kursu kullanımı Ölümler Kitabı’nda da karşımıza çıkmaktadır.

Fırtına Tanrısı Kanatlı Güneş Kursu ile birlikte tasvir edilen ilahlardan biridir. En sık rastlanılan kullanım Kanatlı Güneş Kursu altında tanrı ve onun himayesindeki kralın birlikteliğidir. Yale koleksiyonunda bulunan silindir mühür baskısında elinin ucunda kısa elbiseli ve sivri külahlı olan Fırtına Tanrısı olması muhtemel figür bulunmaktadır. Sağ elinde bir tür silah tutmaktadır. Kolun duruşu Mısır duruş pozlarını andırmaktadır. Karşısında ise uzun mantosu, yuvarlak başlığı kıvrık ayakkabısı ile Güneş Tanrısı bulunmaktadır. Bu figür kralı temsilen de yapılmış olabilir. Fırtına Tanrısı’na koç benzeri bir hayvan ve ekmek sunar. Arkasında iyilik işareti ve bir kaz durmaktadır. Sağ eli öne doğru uzanmış ve dua pozisyonundadır. Sol elinde ise litus tutar. Başının üstünde Kanatlı Güneş Kursu bulunur.⁶¹ Buna benzer bir konu işleyen benzer yapıda mühür, Louvre Müzesi’nde bulunmaktadır.⁶²

⁶⁰ Yiğit 2016; s:134-138.

⁶¹ Beckman 1981; s: 130.

⁶² Allen 2005; s: 132.s

Sadece tanrılar ve krallar değil; soylularda gücünün temsili olarak Kanatlı Güneş Kursu sembolünü kullanırlardı. Ugarit Ras Şamra'da bir tablet üzerinde bulunan bir silindir mühür baskısı üzerinde Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrısı arasında mühür sahibinin adı bulunmaktadır. Bu mühür Ma-na-ma-su isimli şahsa aittir. Fırtına Tanrısı'nın duruşu geleneksel Mısır duruşuna benzemektedir. Güneş tanrısının başını üstünde ise oldukça küçük bir güneşe sahip olan Kanatlı Güneş Kursu vardır.⁶³

Kanatlı Güneş Kursu ve Fırtına tanrısı birlikteliği Afyon Steli'nde de karşımıza çıkmaktadır. Stel kaçak kazılar sonucunda Afyon İli Çay İlçesi'nin yaklaşık 3 km doğusundaki Roma yerleşiminin yakınlarında ele geçmiştir. Günümüzde Afyon Müzesi'nde sergilenmektedir. Stelin üst kısmında bir Kanatlı Güneş Kursu ve iki cümleden oluşan yazıt yer almaktadır. Yazıtta Tarpa adlı bir prens tarafından ele geçirilen bir şehirden bahsetmektedir. İkinci satırına göre, prens bu steli Fırtına Tanrısı adına diktirmiştir. Stel Hitit İmparatorluk devrine tarihlenmektedir. Bununla birlikte Kanatlı Güneş Kursu'nun stil özelliklerine dayanarak daha geç periyoda tarihlenebileceğini düşünenler de vardır.⁶⁴

Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrısı dışında kendi çocuklarıyla birlikte de Kanatlı Güneş Kursu altında yer alırdı. Boğazköy 20 nolu tapınakta bulunan fildişinden üç tanrılı kompozisyonunda ortada boğa başlı ya da boğa maskeli Fırtına Tanrısı ve yanında iki oğlu bulunmaktadır. Bunlar Nerik ve Zippalanda kentlerinin Fırtına tanrılarıdır. Oğulların ikisi ucu kıvrık asa olan litusu taşımaktadır. Üçünün üzerinde başlarını kapsayan bir Kanatlı Güneş Kursu bulunmaktadır.⁶⁵ Kurs oldukça görkemli çizilmiştir.

⁶³ Darga 1992; s:208.

⁶⁴ Yiğit 2016; s:124.

⁶⁵ Alp 2003; s: 37.

Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrısı dışında tanrıçalarda Kanatlı Güneş Kursu altında tasvir edilirdi. Bu durum kralların dışında kraliçelerin de kurs altında tasvir edilmesiyle örtüşür. Çünkü bu dünya, tanrılar dünyasının bir yansımasıydı. Kutsal tanrıçanın etek açma sahnesinin işlendiği mühür baskısında; sahnenin solunda simetrik biçimde işlenmiş iki tanrısal figür bulunmaktadır. Tek omuzlu ve asimetric kesimli eteği bulunan bir elbise giymektedirler. Bu tanrılar önlerinde taşıdığı işaretlerden dolayı güneş ve ay ilahları olarak adlandırılabilirler. Mührün alt kısmında ise kısa etekli 4 tane figür bulunmaktadır. Üst kısımda ise simetrik olarak çizilmiş iki küçük figür bulunur. Sahnenin ana unsurunu oluşturan tanrıçanın üst kısmında ise Kanatlı Güneş Kursu vardır.⁶⁶

Düzensiz oval plak mührün üç kısmı baskısında tanrı, tapan kişinin kolu ve arkası görülmektedir. Mühürde bulunan Hilalli Güneş Kursu'nun yarısı seçilmektedir. Tanrıça Lama ve hilalden oluşan mühür baskısında; iki ögenin de yarısı bulunmaktadır.⁶⁷Bu güneş kursun da güneş kursunun içinde bir noktadan çıkan güneş ışını çizgileri görülmektedir.

Kanatlı Güneş Kursu birçok Hitit görsel tasvirinde; Hitit kralları ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. Genellikle bu tasvirler birbirine benzer özellikler taşırlar. Tasvirlerde çoğunlukla aynı motifler küçük nüans farklarıyla karşımıza çıkar. Bu tasvirlerde Kanatlı Güneş Kursu kralın veya tanrının başı üzerinde bulunurdu. Krallar tanrılarla birlikte veya tek başına tanrı gibi giyinmiş biçimde bulunurdu. Kanatlı Güneş Kursu mühür baskılarında da tanrısallaştırılmış kral tasviri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kralların hiyeroglifle yazılmış adları üzerinde güneş kursu bulunur ve kral güneş tanrısı gibi giyinip elinde litus tutarak tanrılara yaklaşır.

⁶⁶ Ward 1899; s: 27.

⁶⁷ Özgüç 2015; s: 98.

Hitit kralları güneşi önemli bir sembol olarak kullanmaktaydılar. Hitit kralı öldüğü zaman tanrı olduğu ifadesi geçmekteydi. Kaya kabartmalarında ise Hitit kralı güneş tanrısı şeklinde, onun kıyafetleriyle ya da onun koruması altında tasvir edilmekteydi.⁶⁸ Ayrıca mühür baskıları bazı zaman bu tanrısal tasvirlerin küçük bir örneği niteliğinde olup, bazen kralın isimlerinin üstünde güneş kursu bulunurdu. Kral-güneş tanrısı yakınlığı Yazılıkaya Anıtı'nda doruğa ulaşmıştır. Kral burada güneş tanrısını canlandırır vaziyette tasvir edilmiştir. Kralın anıtta yarı tanrı boğa adamların sırtında taşınması onun ne denli güçlü konumu olduğunu gösterir.⁶⁹

Kanatlı Güneş sembolü Hititler'de öncelikli olarak kral adına kullanılmaktaydı. Mühürlerde ve duvar resimlerinde kralın tanrısal gücünü göstermek için kralın üstüne konulurdu. Kanatlı Güneş sembolünün taşıdığı anlamlardan biri de kralın tanrı olmasıdır. Kral öldükten sonra tanrılık mertebesine erişir ve başında güneş kursuyla tasvir edilirdi. Zaten Mısır'daki kral ideolojisinin aksine Hititler'de tanrılık, kralların öldükten sonra yükseldiği bir mertebeydi. Kanatlı Güneş Kursu sembolü Hititler kullanmadan önce Mitanni kralları tarafından benimsenmiş ve bir sütun üzerinde duran gök sembolüne dönüştürülmüştür. Ardından Hititler bu sembolü, Babil güneş sembolü ile arasında bir karışıklık yaşanan Suriye'den adapte etmiştir. Hititler'in kullandığı sembolde güneş etrafında Mısır'da görülen disk yerine yıldızvari parlak bir güneş vardır. Sembol Hititler'de aynı zamanda "Benim Güneşim" şeklinde kralı simgelemektedir.⁷⁰ Bazı bilginlere göre Kanatlı Güneş Kursu, "güneşim" olarak hitap edilen bir Hitit kralı için unvanın kolay yoldan bir ikonografik tercümesidir. Hitit

⁶⁸ Alp 2003, s.16.

⁶⁹ Alp 2003, s.29.

⁷⁰ Gurney 2015, s. 176-177.

kralının yeryüzündeki ve gökyüzündeki gücünü sembolize eden çeşitli figürlerde görüldüğü gibi kral, güneş ile yakın tutulmaktadır.⁷¹

Güneş Kursu kullanımı Hititler’de I.Hattuşili döneminde başlayıp; İmparatorluk Dönemi de dahil olmak üzere devam etmiştir. Kursun eşiti olarak görülen “Benim Güneşim” ifadesine; Güneş Kursunun yanı sıra mühür baskılarında de rastlanılır. Bu ifade mühür baskıları dışında UTU-Şamaş ritüelinde de kendine yer bulurdu.⁷² Güneş kursu sembolü sadece krallar tarafından değil; kraliçeler ve prensesler tarafından da kullanılmaktaydı. Arnuwanda ve Aşmunikal birlikte aynı kusun altında resmedilmesi, Hititler’deki eşit yönetimi gösterir. Kraliçe Puduhepa’nın isminin tek başına güneş kursu altında bulunması Tavanannalar’ın Hitit yönetimindeki ağırlığını ortaya koyar. Aynı zamanda ölümden sonraki tanrılaşmayı da belirtir. Bir bakıma tanrının işareti anlamına gelir. Kralların büyüklüğünü göstermek için bir araç olarak kullanılır.

Kanatlı Güneş Kursu’nun krallarla birlikte yapılan tasvirine en sık mühürlerde rastlanılmaktaydı. Bir küpün omuz kısmı üzerinde yuvarlanan bir silindir mühür damgası üzerinde bir Hitit kralı sağ elinde litusu tutmaktadır. Sol elinde gaga ağızlı testiden Fırtına Tanrısı’na şarap dökmektedir. Fırtına Tanrısı ile kralın aralarında hayat ağacı bulunmaktadır. Arka tarafta bir başka tanrı eliyle bir düşmanı saçlarından tutmaktadır. Sağ elinde ise düşmana saplamak üzere tuttuğu bir kılıç bulunur. Bu figürün üstünde Kanatlı Güneş Kursu göze çarpmaktadır.⁷³

I.Şuppiluliuma zamanından itibaren bütün kral mühürlerinin orta alanına değişmez bir unsur olarak Kanatlı Güneş Kursu eklenmeye başlanmıştır.⁷⁴ Bu kurslar hem kral mühürlerinde hem de anıtsal tasvirlerde, kralların üstünde kendine yer

⁷¹ Ensert 2016, s. 26.

⁷² Colombot 2010; s:331.

⁷³ Uzunoğlu 1979; s: 37.

⁷⁴ Alparslan 2013; s: 400.

bulmuştur. Bu dönemden itibaren Kanatlı Güneş Kursu kralın gücünün göstergesi olarak kesintisiz bir şekilde görülmeye başlamıştır ve kraliyete ait resmi bir sembol olmuştur.

İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Büyük Kral Hattuşili ve Kraliçe Puduhepa'nın Ugarit'te bulunmuş olan mühürleri, yapı itibariyle diğer krallık mühürlerinden farklılık göstermektedir. Mührün üst kısmında Kanatlı Güneş Kursu bulunmaktadır. Güneş Kursu'nda içecek gibi bir betimleme iki kadın arasında serbest durmaktadır. Kraliçenin baş kısmında ise büyük olduğunu belirten hiyeroglif işareti durmaktadır.⁷⁵

Ras Şamra'da bulunan IV. Tuthaliya'ya ait bir mühür baskısında kralın adının yazılı olduğu hiyerogliflerin üzerinde bir Kanatlı Güneş Kursu bulunur. Mührün sağ tarafında Fırtına Tanrısı ve IV. Tuthaliya, sol tarafında ise Tanrıça Hepat bulunmaktadır. Tanrı ve kral birbirlerine benzer şekillerde giyinmişlerdir. Kral tanrının sol kolu arasına alınmış ve tanrı kralı korur vaziyettedir. Tanrı kraldan oldukça büyük çizilmiştir. Tanrıça ise karşı tarafta olup uzun giysiler içinde betimlenmiştir. Mührün en alt kısmında hiyeroglif yazınının her iki tarafında yaşam işaretine rastlanılmaktadır.⁷⁶

IV. Tuthaliya'nın başka bir mühür baskısı üzerinde kanatlı Güneş Kursu Sembolü görülmektedir. Sembol genelde çift daireli olarak yapılmasına rağmen, bu mühür baskısında sembolün tek daireli ve dairesiz olarak belirtildiği görülmektedir. Sembol kralın başı üzerinde görülmektedir. IV. Tuthaliya'nın mühür baskısı dışında benzer bir kullanım Konya'nın batısında Ilgın bölgesinde Yalburt Mevki'nde bulunan havuz anıtını süsleyen Luwice bloklarda kanatlı güneş kursuna rastlanılmaktadır. "Kahraman Büyük Kral Muşşili'nin torunu. Kahraman Büyük Kral Hattuşili'nin oğlu,

⁷⁵ Darga 1992; s: 205.

⁷⁶ Alp 2003; s: 86.

Kahraman Tuthaliya...(şöyle der)⁷⁷ yazıtının baş kısmında tek çemberli, altı adet uçlu rozet bulunan Kanatlı Güneş Kursu vardır. Boğazköy’de bir Bizans duvarı içinde taş blok olarak kullanılmış Tuthaliya stelinin en üst kısmında, tüm steli kapsayan oldukça büyük bir Kanatlı Güneş Kursu vardır.⁷⁸

Yazılıkaya’da Güneş Tanrısı’nın tasvirleri bulunmaktadır. Bunlar aynı zamanda Hitit krallarını tasvir ediyor olabilir. Bu yapıdaki kral tasvirinin IV.Tuthaliya'ya ait olduğu düşünülmektedir. Yazılıkaya A galerisindeki 34 numaralı figürde, Güneş Tanrısı’nın başının üstündeki iki kanatlı tasvirin arasında güneş simgesi görülmektedir⁷⁹. Bu hiyeroglifler “Göğün Güneş Tanrısı” biçiminde okunur. Bu galeride ana sahne olarak tanımlanan baş tanrı ve tanrıçanın karşısındaki duvar kabartması galerideki tüm figürlerden büyük olarak tasvir edilmiştir. Üzerinde KILAM bayramı ile ilgili tablette kralın giyinmesini açıklayan kıyafetlerle örtüşen giysi bulunmaktadır. Kral sağ elini uzatmış ve bu elinin üstünde adının yazılı olduğu yazıt ve güneş kursu bulunmaktadır. Bu tasvirler kralın ölmüş olduğunu ve ölümünden sonra tanrıların mertebesine çıkarıldığını göstermektedir.⁸⁰

Karakuyu(Pınarbaşı) Yazıtı’nın üst kısmında kral adının hemen üstünde oldukça büyük şekilde tasvir edilmiş Kanatlı Güneş Kursu’na rastlanılmaktadır. Yazıt Kayseri’nin Pınarbaşı İlçesi’ne bağlı Karakuyu Köyü yakınlarındaki Hitit Dönemi’nde yapılmış hala açıkça izlenebilen toprak barajda ele geçmiştir. İlk satırda “Hattuşili, kahraman büyük kral, Tuthaliya, kahraman büyük kral” ifadeleri okunmaktadır. İkinci satırında ise çeşitli dağ isimleri yazılmıştır.⁸¹

⁷⁷ Alp 2011; s:161.

⁷⁸ Alp 2011; s:171.

⁷⁹ Ensert 2005, s:35.

⁸⁰ Yiğit 2016, s:60-61.

⁸¹ Yiğit 2016; s:156.

Büyük kral IV. Tuthaliya'nın kartuşunda, kralın Hathor saçlı bir Kanatlı Güneş Kursu altına, Mısır'a özgü bir kol pozisyonunda tasvir edildiği görülmektedir. B galerisindeki kartuşta benzer özellikler göstermektedir. Tuthaliya uç kısımları enine, diğer kısımları dikine çizgili bir Kanatlı Güneş Kursu'nun altında resmedilmektedir. Yine Mısır'da avlanma pozisyonuna benzer bir durumda çizilmiştir. Elinde ise çift taraflı topuza benzer bir nesne tutmaktadır. Buradaki Güneş kurslarının Hathor başlığı bulunmamaktadır.

Kanatlı Güneş sembolü, tanrılar ve kralların yanında diğer güneşe bağlı sembollerde olduğu gibi karışık varlıklarla birlikte görülürdü. Bunun sebebi karışık varlıkların yarı-tanrı olarak kabul edilmesidir. Kuş başlı ince çizgilere sahip vücutlu karışık bir varlığın olduğu mühür baskısında; ana figürün bulunduğu sahnenin karşısında eteğini açan bir tanrıça ve tanrıça ile aynı boyda bir figür bulunmaktadır. Kuş başlı karışık varlığın üstünde ise oldukça basit çizgilere sahip bir Kanatlı Güneş Kursu yer alır.⁸²Mühürde bir tanrıça figürü bulunmuş olsa da; mührün ana ögesini kuş başlı karışık varlık oluşturmaktadır.

Gerçek olup olmadığı bir tartışma konusu olan Hitit sanatıyla ilişkilendirilen Megiddo levhasında iki adet büyük Kanatlı Güneş Kursu bulunmaktadır.⁸³ Diğer figürler bu kursların altında sıralanmaktadır. Levhada figürlerin işlendiği katlar bulunmaktadır. Levhada birçok mitolojik figür örneklendirilmiştir.

Alacahöyük bronz plaketi üzerinde başları cepheden işlenmiş iki boğa adam, ortadaki stilize hayat ağacının sağında ve solunda birer boğanın üzerinde betimlenmektedirler. Boğa adamı yukarı doğru kaldırdığı ellerinde, çift rosaslı Kanatlı

⁸² Ward 1899; s: 28.

⁸³ Ünal 2016; s: 291.

Güneş Kursu bulunmaktadır. En üstteki güneş kursunun oldukça silik durumda olduğu görülmektedir.⁸⁴

Alacahöyük’de bulunan onurluk üzerinde, boğa adamlarca taşınan Kanatlı Güneş Kursu görülmektedir. Bu boğa adamlarda Yazılıkaya’daki gibi üzerlerinde gök hiyeroglifi taşımaktadır. Bu tasvir güneşe ait bir tasvir olarak görülebileceği gibi ay benzeri şekillerle de ilişkisi bulunmaktadır. Zaten güneş ve ay birlikte kullanılan; aynı şeyi tanımlamak için birbirleri yerine de kullanılan sembollerdir”. Bu yüzden güneşe bağlı Kanatlı Güneş Kursu Sembolü’nün ay ile ilişkilendirildiği bu türden örneklere rastlanması mümkündür.

Kanatlı Güneş Kursu kullanımı en sık Hitit mühürlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu mühürlerdeki tanrılara kralların dışında; muhtemelen bir kral veya kült görevlisi olabilecek kişiler eşlik ederdi. Kişilerin bir nevi imzası niteliğinde olan bu mühürlere gücünü vurgulamak amacıyla bu sembol konulurdu. Erken Hitit Dönemi’nde; Konya Karahöyük’te bulunmuş olan 61/237 numaralı figürde karşımıza çıkmaktadır. Bu mühürde Kanatlı Güneş Kursu bir sütunun iki yanında simetrik olarak belirtilmiştir. Bir ellerini karşılıklı olarak havaya kaldırmışlar ve diğer ellerinde silah tutarlar. Kısa saçlı olan bu figürlerin bedenlerinin üstü çıplaktır; uzun bir etek giymişlerdir. Eteğin üstünde iki şeritli aşağı doğru inen bir kemer bulunmaktadır. Volütlü sütunun üzerinde açık kısmı yukarı doğru dönük bir hilal onunda üzerinde içinde taramalar bulunan bir kurs ve bu kursun iki yanından çıkan enine ve çapraz ince taranmış kanatlar görülür. Bu kanatlar sütunun her iki yanındaki figürü kaplamaktadır. Figürlerin elindeki silah, bumeranga benzemektedir. Bu kurs, İmparatorluk çağındaki kurslara öncülük etmektedir. Mühürün sağ tarafında bulunan ve gruba yönelmiş olan kadın figürü elinde bir Suriye şişesi tutmaktadır. Beline kadar inen uzun saçları vardır. Belden aşağısı pileli

⁸⁴ Darga 1992; s: 107.

olan bir elbise giymiştir. Mührün en üstündeki bezekte kanatlarını iki yana doğru açmış ince uzun boynunu sola doğru uzatmış bir figür vardır. Bu bir akbabadır. Bu akbaba Mısır sanatına benzerlik göstermektedir. Ortada dağ keçisi ve onun altında bir tavşan dikkat çekmektedir.⁸⁵

Asmolean koleksiyonuna ait steatitten yapılmış bir mühür baskısında; mührün ana ögesini sol elini beline koymuş bir adam oluşturmaktadır. Adamın önünde ise keçi veya antilop bir figür bulunur. Sağ kısımda ise bir öküz göze çarpar. Alt kısımda piramitsel bir işaret ile birlikte tam olarak tanımlanamayan ufak bir nesne vardır. Bu nesne bir kuş veya Kanatlı Güneş Kursu olabilir. Mühür Halep'te bulunmuştur.⁸⁶

Pensilvanya koleksiyonuna ait bir mühür baskısının ana sahnesinde; benzer şekillerde giyinmiş iki simetrik figür bulunmaktadır. Bu figürler kısa bir etek üzerine uzun bir gömlek giymişlerdir. Ortalarında ise birbirini üzerine dizilmiş plakalardan oluşmuş bir sütun ve bu sütünün üzerine iki figürü de kaplayacak şekilde yerleştirilmiş oldukça büyük bir Kanatlı Güneş Kursu vardır. Yan üst sahnede dört adet rozet bulunur. Orta kısımda ise karşılıklı olarak birbirini selamlayan Mısır başlığı takmış tanrılar vardır. En alt kısma ise bir aslan ve karşısında aslanın ağzına doğru bir şey uzatan adam figürü yerleştirilmiştir.⁸⁷

Hititler'in Mısır'dan aldığı Güneş Kursu iki ülke arasındaki ilişkinin bir sonucu olarak; bu ülkeler arasındaki diplomatik hediye alışverişinde kullanılmıştır. Hititler'den Mısır'a gönderilen hediyeler arasında boğa şeklinde gümüş kap, 5 mina=40 gr, 1 gümüş kap keçi biçiminde, 2 gümüş disk, 2 geniş medikal şurup gönderilmiştir.⁸⁸

⁸⁵ Erkanal 1993; s: 48.

⁸⁶ Hogarth; 1920; s: 29.

⁸⁷ Ward 1899; s: 32.

⁸⁸ Hoffner 2009; s: 279.

Kanatlı Güneş Kursu Sembolü, Mezopotamya kültüründe de rastlanılan bir semboldür. Hititler, Kanatlı Güneş Kursu'nu alırken sadece Mısır kültüründen değil; aynı zamanda Mezopotamya kültüründen de etkilenmişlerdir. Mezopotamya'da Kanatlı Güneş Kursu, sağında ve solunda birer kanat bulunur şekilde tasvir edilmektedir. Bu şeklin güneşi ve gezegenleri temsil ettiği de düşünülmektedir. Ortasında görülen rozet sembolü ise aynı zamanda Mezopotamya'da taşlarda kullanılmaktadır. IV. Uruk Dönemi'nde rozet, tanrıça İnanna'nın bir sembolü olarak tanrı piktogramıyla birlikte kullanılmaktaydı. Aynı zamanda rozetin yıldızdan geldiği düşünülürdü. III. Ur Dönemi'nde tanrı Utu yıldız sembolüyle gösterilmektedir. Yıldızla birlikte ay çizildiği de görülmektedir. İnanna-UTU ikilisinde ay tanrısı Nanna onların babası olarak gösterilmektedir. Rozet sadece mühürlerde değil, soyluların ritüel kıyafetlerinin önünde de yer almaktadır. Ortadoğu Stelleri'nde ise rozet veya güneş diski AY.ME sümerogramıyla gösterilirdi. Bu rozet Hititler'de ise Arinna'nın Güneş Tanrıçası'yla özdeşleştirilmiştir. Alacahöyük güneş kurslarında da bu çerçevede bir etki oluşturmuş, yıllar boyu gücün ve liderliğin sembolü olarak kullanılmıştır.⁸⁹

Kanatlı Güneş Kursu'nun kanatlarının Mezopotamya'daki kaynağı olan, ANZU figürünün geçmişi Akad zamanına kadar dayanmaktaydı. Bu figür her dönemde büyük bir mitolojik öneme sahip olmuştur. Aslan başıyla birlikte gösterilirdi. Kuş adam ANZU daha geç zamanlarda da görülen mitolojik bir figürdü. İçinde Ninurta ve Ningirsu'nun bulunduğu 7 tanrının kanatlarının kesilmesiyle birlikte bu mitolojik figüre dönüşmüşlerdi. ANZU doğru ve yanlış gücün kullanımını simgelemektedir. ANZU'nun Suriye ve Mezopotamya'daki güneş disklerinde kullanıldıkları görülmektedir. Aşama aşama ANZU yıldız ve kanatla temsil edilmeye başlanmıştır. Güneş kursundaki kanatın kaynağının Mezopotamya kökenli olduğu düşünülmektedir. Hitit mitolojisinde bulunan kartala kaynaklık etmiştir. Güneş kursundaki kanat ekleme kavramının başlıca

⁸⁹ Colombot 2010; s:331.

kaynaklarından biridir. Geç Kapadokya mühürlerinde de bu figüre rastlanılır. Mühürlerde kulenin önünde oturan kral, çapraz merdiven üzerine platform ve tekerleğiyle birlikte iki güneş diski, 2. Merdiven üzerinde hayvanlar oturur vaziyette kompoze edilmiştir. Bu mühürün dışında bulunduğu başka mühür kompozisyonlarına da raslanılmıştır. Hititler’de ise bu figür zamanla çift başlı kartala dönüştükten sonra; Güneş ve Fırtına Tanrıları’yla ilişkilendirilmesinin yanında; kralın gücünün kaynağını oluştururdu. Suriye mühürlerindeki E-pa temasında da aynı sahne canlanır.⁹⁰Kanatlı Güneş Kursu Mezopotamya’daki Güneş Tanrısı Şamaş ile ilişkilendirilmektedir. Son dönemlere doğru ise savaş tanrısı Ninurta’yla ilişkilendirirdi. ⁹¹

Mezopotamya kökenli mühür baskılarının Suriye’deki gelişimi ise; Hammurabi zamanından itibaren olmuştur. Bu mühürlerdeki Kanatlı Güneş Kursları; tanrıçayla kralın arasında bir rozet ve kısa kanatlarla tasvir edilmekteydi. Mühürlerde Tanrıça Aplanda temasına rastlanır. Apalanda aynı zamanda Zimrilim Dönemi’nde Mari’de geçmektedir. ANZU’nun kartalla birlikte resmedilmesi de bu döneme rastlar. Ön Suriye mühürlerinde rozet hayat ağacıyla birlikte görülmektedir. Karnak’ta bulunan Hammurabi hazinesinde de bu çeşit bir mühür baskısına rastlanılmıştır. ⁹²

Güneş ve güneşle ilişkili semboller Eski Mısır’da Sülaleler Öncesi Dönem’den beri görülmekteydi. Güneş genellikle basit bir diskle simgeselleştirilirdi. Bazen de çifte çizgiyle kalınlaştırılmış biçimde çizildiği de görülmekteydi. Bazen bu Güneş Kursu’nun içine göksel bağlantısının vurgulamak istendiği zaman ortasında bir nokta ile çizilirdi. Mısır’da güneş diski iki kobra ve aşağı doğru inmiş arı motifi benzeri iki kanatla görünmekteydi. Ayrıca bu disk yılan tarafından da korunmaktadır. ⁹³ Mısır’da güneş kursunun ilk zamanlarda Güneş Tanrısı kaynaklı olarak ortaya çıktığı ileri

⁹⁰ A.g.e; s:338.

⁹¹ Sasson 2006; s:1838.

⁹² Colombot 2010; s.334.

⁹³ Schafer 1972; s: 237.

sürülebilir, ancak daha sonraki dönemlerde Ra ve Horus'tan çok Hathor'la özdeşleştirildiği görülmektedir. Eski Mısır'da görülen ilk Kanatlı Güneş Kursu kral Djet'in tarağında seçilmektedir.⁹⁴ Mısır güneş diski ilk geliştiği zamanlar iki isim taşımaktadır. Bunlardan biri Tanrı Horus'un bedeni anlamını taşır. Mısır güneş diskinin Mezopotamya'da olduğu gibi uçan mitolojik varlıklarla ilgisi olduğu Edfu mitinde karşımıza çıkar. Güneş tanrısı Re-Horaky Edfu'dadır ve cennete uçan tanrı anlamını taşımaktadır. Büyük uçucu canlı isyancı ve düşmanların fırtınası anlamına gelir⁹⁵ Hitit kültüründeki güneş kursu-fırtına tanrısı birlikteliği belki burada bir anlama bürünebilir. Eski Krallık Dönemi'nin başında Kanatlı Güneş Diski Bh.dt(y) ismiyle anılırdı. Bu şahin kelimesinin başka bir karşılığını oluştururdu. İlk krallar zamanında böyle bir tanım görülürken I. Pepi dönemine kadar Bedety ifadesi geçmez. Yeni Krallık Dönemi ile birlikte tekrar bu şekilde adlandırılmaya başlanmıştır. Yeni krallık döneminde Behdet ismini almadan önce çok renkli kanatlara sahip büyük tanrı olarak adlandırılmaktaydı. Behdet ise onun epitetlerinden biriydi. Behdet bölgesinin nerede olduğu konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Şehrin Aşağı Mısır'daki Edfu'nun olduğu yerdir. Edfu şehrinin dışında delta bir Behdet olduğu düşünülmektedir. Horus'un şehri anlamına gelir. Alan H. Gardiner Delta bölgesi Set'e ait bir yer olduğu için şehrin güneyde olması gerektiği görüşündedir.⁹⁶

Kursun kaynağı olan Mısır'da ortaya çıkışı; Behdet Horus'u ve Kanatlı Disk efsanesine dayanmaktadır. Bu efsanenin metni Yukarı Mısır'daki Edfu Tapınağı'nın duvarların da yazılı halde bulunmaktadır. Efsane Ptolemaios Dönemi'nde tapınak kayıtlarına geçirilmesine rağmen efsane bundan binlerce yıl öncesine tarihlenmektedir. Mısır'ın güneyden gelerek kuzeye doğru bir kral tarafından işgal edilmesi ve bu sayede fethedilip birleşmesine konu edilmektedir. Efsanede geçen olayların, Ra'nın Mısır'da

⁹⁴ Shankwiler 2014; s: 64.

⁹⁵ Colombot; s.338.

⁹⁶ Shankwiler 2014; s:66.

hüküm sürdüğü efsanevi dönemde başladığı düşünülmektedir. Efsanede Raharmakis hükümdarlığının 363. yılında ezelden beri var olan majesteleri, askerleriyle birlikte Ta-Styi(yaz diyarı) bölgesindeydi. Düşmanlar ona hakaret etmişlerdi. Bu sebepten ötürü Ra, Nubye'den nehir üzerinde Edfu'ya doğru yola çıkmıştı. Düşman bölgesine vardıklarında, Horus Ra'ya düşmanlarının ona karşı komplo düzenlediğini anlattı. Bunun üzerinde Ra, Horus'a gitmesini ve düşmanların tamamını katletmesini söyledi. Horus havada uçarak düşmanın izini süren büyük bir kanatlı disk halini aldı. Düşmanlarına öyle bir güçle saldırdı ki; kimse ne bir şey duyabildi ne de birşey görebildi. Herkes birbiri üstüne düştü ve birbirlerini öldürdü. Bir saniye içinde hayatta kalan kimse olmadı. Daha sonra Horus birçok renkte parlayan kanatlı disk biçiminde Ra-Harmakhis'in gemisine döndü. Gemide Ra'ya şöyle dedi ki "Yükselin Ey Ra! bu toprakların üzerindeki ayaklarınızın altına serilmiş olan düşmanlarınıza bakın". Ra yanına aldığı Tanrıça Ashtoreth ile birlikte keşfe çıktı ve düşmanlarının her birini ayakları zincirlenmiş halde buldu. Katledilen düşmanlara bakmasının ardından Ra yanındaki tanrılara: "Görüyorsunuz artık gemimizle yola çıkabiliriz, çünkü düşmanlarımızın yeryüzünden defedilmesinden ötürü gönlümüz hoşnuttur."dedi. Böylece Ra'nın gemisi kuzeye doğru yola çıktı. Tanrının kıyıda kalan düşmanları ise timsaha ve su aygırına dönüşerek tanrıyı korkutmaya çalıştı. Gemi onlara yaklaştığında ağızlarına kocaman açarak gemiyi içindeki tanrılarla birlikte yutmaya yeltendiler. Mürettebatın arasında Edfu'dan Horus'un demir işlerinde yetenekli adamları bulunuyordu. Her birinin elinde ise demirden mızrak ve zincir vardı. Bu demirciler ellerindeki zincirleri nehre attılar. Timsahların ve suaygırlarının bacaklarının zincire dolanmasını sağladılar. Daha sonra zincire takılan hayvanları geminin burun kısmına doğru çektiler ve mızraklarını onlara saplayarak oracıkta öldürdüler. Timsahların 651 tanesinin katledilmesinin ardından Edfu şehrinin önüne getirilip yere serildiler. Onları gören Thoth şöyle dedi: "Kalpleriniz rahat olsun, Ey cennetin tanrıları bırakın

yürekleriniz sevin, Ey siz yeryüzündeki tanrılar Genç Horus barış içinde geldi. Suaygırının katledilişi kitabına göre o kendi yolu üzerinde açıkça yiğitlik gösterdi”. O günden sonra Horus’un heykeli madenden yapıldı. Daha sonra Edfu’nun Horus’u kanatlı disk halini aldı. Daha sonra kanatlı disk halinde Ra’nın gemisinin pruvasına yerleşti. Beraberinde Güneyin Tanrıçası Nekhebet ve Kuzeyin Tanrıçası Uatchet yılan şeklinde yanında yer alıp, birlikte güneş tanrısının güney ve kuzeyde bulunan tüm düşmanlarının korkudan titremelerine neden oldular. Kuzeye kaçan düşmanlarını geldikleri yere yani güneye tekrar döndürdüler. Çünkü bu tanrıdan feci derece de korkuyorlardı. Horus onların peşinden gidip onların da yenilmesini sağlamıştı. Düşmanlar geçmişte olduğu gibi felakete uğramıştı. Horus düşmanlarını Teb şehrinden kuzeye kadar kovalamıştı. Horus onları yendikten sonra; düşmanların başı olan Set’i mızrağıyla yenip ayaklarından bağlayarak Ra’nın gemisine çıkardı. Ra’nın emri üzerine Set başında ve sırtında mızrak ile bütün şehri dolaşmıştır. Horus ise bu olaydan sonra çifte taç takarak krallığın başına geçmiştir.⁹⁷

Hikayenin devamında, Set insan formunda öldürülmesine rağmen yılan formunda tekrar ortaya çıktı. Ra bunu fark edip Horus’u onu deliğe tıkmaması için yolladı ve Horus bu görevi yerine getirdi. Ancak Set’in adamları kaçmıştı. Horus, kanatlı disk olarak onların peşine düştü ve onları bulup Ra’nın önünde öldürdü. Ancak Horus’un düşmanları tekrar güçlendi ve Horus demircilerin yardımıyla düşmanlarını yok etti. Kalan düşmanlar dağlık arazilere kaçtılar. Horus Ra’nın gemisinin halatlarını çözüp düşmanlarına karşı savaşmaya gitti ve insan başlı bir aslana dönüştü. Pençeleri çakmaktaşı biçimindeydi. Başına üç tane taç takmaktaydı. Tüm düşmanlarını öldürdü. Ra bütün ülkeyi baştanbaşa kat edip dolaştı. Thot ise sakın bir hava yaratacak sözler okudu. Ra gemisiyle Nübye’ye gitti. Nübye’deki Uauatat insanları Ra’nın

⁹⁷ Budge 2009; 112.

düşmanlarıydı. Horus kanatlı disk biçimini aldı ve yılan şeklinde iki tanrıça Nekhebet ve Uatchet ile birlikte isyancılara saldırdı. Ancak düşmanları Horus'un önünde çoktan diz çökmüştü. Horus Edfu'ya döndüğünde Ra ondan o kadar hoşlanmıştı ki; onu her iki yanında yılan olan kanatlı disk şeklinde Mısır'da bulunan bütün Ra tapınaklarına yerleştirdi. Bu disk her türlü iblisi, canavarı tapınaklardan uzak tutacaktı.⁹⁸

Güneş kursu başlangıçta olan tanrı Ra ile ilişkilendirilmesi çağlar boyunca devam etmiştir. Ra ile güneş kursu birbirleriyle özdeşleştirilen semboller olmuştur. Tabut metinlerindeki Ra'nın doğuşuyla ilgili söylem 335'te; ilk günden çıkma II. bölümde "Re'nin yumurtalarının içinde ne var ve güneş senin diskinden içinden doğar."⁹⁹İfadesi geçmektedir. Aynı metinde Ra'nın oğlu olarak kabul edilen firavununda Güneş Diskine dönüşerek öte dünyada tanrıların yanına giderdi. Bununla ilgili Tabut Metni'nde şu ifadeler geçer:

*Söylem 47 Sen diskin içinde oturuyor olacaksın sen orada tanrı Thot gibi dengeli olacaksın. Senin varlığın tanrının varlığını anımsatacak.*¹⁰⁰

*Söylem 49 Beyaz tacın Horus'u sen ondan geleceksin.*¹⁰¹

*Söylem 50 Horus ben senin oğlunum benim oraya ruhum disk olarak gelecek.*¹⁰²

Mısır güneş kursu ortaya çıktığından daha sonraki zamanlarda tanrıça Hathor'la özdeşleştirilmiştir. Hathor Mısır'ın dişilik ve üreme tanrıçasıdır. Özellikle tapınaklarda görülmektedir. Dendera tapınak kompleksindeki sütunların Hator'un başını taşıdığı görülür. Hator'un burada iki yandan sarkar vaziyette gördüğümüz saç sitilinin Mısır'da

⁹⁸ Budge 2009; s: 114.

⁹⁹ Faulkner 1978; s: 261.

¹⁰⁰ Faulkner 1978; s: 43.

¹⁰¹ Faulkner 1978; s: 45.

¹⁰² Faulkner 1978; s: 48.

bulunan güneş diskindeki iki taraftan sarkan yılanın esin kaynağı olduğuna ilişkin düşünceler vardır.

Kanatlı Güneş Diski ise, güneş kursunun zamanla değişime uğramış halidir. Kursun yanından daha önceki zamanlarda diskin her iki yanından sarkan yılan bulunurken; sonraki dönemlerde yılanların yerine iki kanat konulmuştur. Bu kanatlar Horus'un kanatlarıdır. Aynı zamanda ise bir tarafta yılanın başı, diğer tarafta ise kuyruğu bulunan bir kurs örneği de bulunmaktadır.¹⁰³ Kanatlı Güneş Kursu'ndan bazı tasvirlerde ellerinin sarktığı görülmektedir. Bu tasvir biçimi Amarna Dönemi'nde Aton, güneş diskinden gelen ellere de kaynak oluştururdu. Bu ellerin ucundan Ankh işaretleri sarkardı.

Kanatlı Güneş Kursu'nun kurs kısmı Mısır'da sadece bir güneş diskinden oluşmamaktadır. Orta kısmın bazen bokböceği şeklinde de yapıldığı görülmektedir. Buna örnek olarak; Gün Kitabı'nın¹⁰⁴ başlangıcında; bulunan Kanatlı Güneş Kursunun ortası Khepri şeklindedir. Khepri Güneş Tanrısı'nın bir varyasyonu olduğu için bu durum anlaşılabilir. Güneş diski ise sahnenin üst kısmında bulunur.¹⁰⁵ Bok böceği kompozisyonlu bir kursta, böcek bacaklarının arasında Amon-Ra'nın güneş diskini taşır. Doğan güneşle tanımlanan bu böcek her gün yeniden doğar ve böylece yeniden doğuşun sembolüdür. Mısır dilindeki ismi Kheper'dir. Doğurmak, şekil almak, tepki vermek anlamlarına gelmektedir. Tanrı Khepri aynı zamanda hem dönüşümlerin hem de doğan güneşin cisimleştirilmesinin sembolüdür. Yeniden doğuşun sembolü olduğu için mumyalama esnasında çıkarılan kalbin yerine konulmaktaydı. Bu ona ayrıca yargılanması esnasında bilinç getirirdi. Mısır'da bok böceği şeklindeki nazarlıklar çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nazarlıklar yaşayanları kötülükten korumayı

¹⁰³ Schafer 1972; s: 237.

¹⁰⁴ Gün Kitabı: Bilinen adıyla ölümler kitabı; Eski Mısır'ın öte dünyasının tasvirinin yapıldığı kitaptır. Papirüslerde ve duvar resimlerinde bu kitabın fragmanları bulunmaktadır. Kitabın yazılış amacı öte Dünyada ölünün karşılaşacağı zorlukları aşması için çeşitli formüller vererek; ışığa ulaşmasını sağlardı.

¹⁰⁵ Hornung 2006; s: 219.

amaçlamaktadır. Bok böcekleri arka patileriyle içinde hem dışkılarını hem de yumurtaları olan kocaman bir kütleyi iteler; geçmiş ve gelecek, kalıcı bir yenilenme sembolü içerisinde birbirine karışırlar.¹⁰⁶

Kanatlı Güneş Kursu; Ra, Horus ve Hathor gibi ilahların dışında firavunla birleştirilen ve resmi kraliyet unvanlarından biri haline gelen sembol olmuştur. Kanatlı Güneş Kursu Eski Mısır'da tapınaklardaki duvar yazıtlarında kral isimlerinin üstünde bulunmaktaydılar. Kanatlı Güneş Kursu'nun firavunların isminin üzerinde yer alması ilk olarak Snefru'nun hükümdarlık yılında görülmektedir. Bu kursun sağ kanat kısmında Horus, kralın ismini korur vaziyettedir. "Sol taraftaki kanat ise onun hayatını sonsuza kadar korusun yazılıdır".¹⁰⁷ Kralların isimlerini korumasının yanında; kral kendisi de bir Kanatlı Güneş Kursu olarak kabul edilirdi. II.Ramses Dönemi'ne ait olan Quban stelinde kralın; Büyük tanrı, Yukarı Mısır'ın efendisi, Behdetti, çok renkli kanatları olan, elektrumdan mükemmel şahin, Mısır'ı kanatlarıyla koruyan, Cesaret ve zafer için insanları koruyan gibi unvanları bulunmaktadır.¹⁰⁸ Tapınaklarda bulunan hemen hemen her tanrı tasvirinin üstünde krallarda olduğu gibi Kanatlı Güneş Kursu bulunur. Belli başlı tanrılara ait değildir. Hititler'de de mühür baskıları ve duvar kabartmalarında kralların isimlerinin üzerinde görülmektedirler. Özel olarak tanrı resimlerinin üzerinde görülmemektedirler. Ancak Hititler'de Tanrı Teşup ve Güneş Tanrısı'nın görselinin bulunduğu yerlerde Kanatlı Güneş Kursu'na rastlanır. Hitit, Mezopotamya ve Suriye'de büyük alanların dışında küçük mühür baskılarında da bu işaret görülmektedir. Aynı şekilde IV. Sülalenin ilk firavunu Snefru'nun eşi Hetreptes'in mezarında bulunan bir kumaş kutusunda da Kanatlı Güneş Kursu bulunmaktadır.

¹⁰⁷ Shankwiler 2014; s: 64.

¹⁰⁸ Shankwiler 2014; s: 487.

Kanatlı Güneş Kursu'nun Mısır'da taşıdığı anlamlardan biri de adaletin tesisidir. Kanatlı Güneş Kursu'nun varoluşu mitine göre; Ra, Bilgelik Tanrısı Horus'a haber verip güneş kursunu adaleti tesis etmesi için bütün ülkeye yaymasını emreder ve Horus, Ra'nın düşmanları üzerinde adaleti sağlar. Gerçekten de güneş kursunun adalet temasıyla yoğun bir ilgisi olabilir. Mısır'da kullanılan güneş kursunun kanatlarına bakıldığında; Adalet Tanrıçası Maat'ın kanatlarına benzer olduğu görülmektedir. Maat, Eski Sülaleler Dönemi'nden itibaren adaleti tesis eden, kaosu durduran ve kanunların yaratıcısı olarak kabul gören tanrıdır. Orta Krallık'ta ise mezar yazıtlarında Maat'ın ilkeleri görülmeye başlar. Maat'ın evrenin genel işleyişini belirleyen 42 ilkesi bulunmaktadır. Eğer insanlar bu ilkelere bağlı olarak yaşarsa öte dünyada mutlu bir yaşam sürerlerdi. Maat aynı zamanda Duat¹⁰⁹'daki yargılayıcı tanrılardan biridir. İnsanlar mezarlarına yazdırdıkları yazıtlarda ve otobiyografilerinde Maat'ın ilkelerine nasıl uyduklarını yazmaktadır. Firavunlar bile Maat'ın yasalarına uymak zorundadır. Bu durum güneş kursunun yaratılması efsanesinde adaletin tesis edilmesinin esas amaç olduğu düşünülürse; Maat'ın kanatları ve Güneş Kursu kanatları arasındaki ilgi bu yönden anlaşılabilir. Ra'nın başında taşıdığı güneş halkası ise yine bu kurslarda görülebilir. Bu da bize adalet ve güneşin birlikteliğini gösterir. Adaletin ve güneşin birlikteliği Hititler'de de görülen bir motiftir. Güneş kurslarıyla ilişkilendirilen güneş tanrıçası ise Hititler'de adaleti sağlayan yegane güçtü. Hititlerde de Mısır'daki bu kullanıma benzer bir şekilde adalet ve güneş kültü eşitliği görülmektedir.

Mısır'da hemen hemen bütün tapınaklarda Kanatlı Güneş Kursu tasvirleri bulunmaktadır. Özellikle tapınağın girişindeki pylonlarında ve tapınaklardaki kapılarda bu sembol bulunurdu. Bu durum güneş kursunun yaratılışı efsanesine bağlı gelişmiş bir

¹⁰⁹ Duat: Eski Mısır'da öte dünyanın karşılığı olarak kullanılan kelimelerden biridir. Kişi öldükten sonra ruhu Duat'a gelerek bu bölgede yargılanır. Eğer ruhu yeteri kadar safsa; tanrı Osiris ile birleşerek sonsuz mutlu yaşama adım atardı.

durumdu. Çünkü güneş kursu tanrı Horus'un düşmanlardan koruyucu yönünü temsil etmekteydi. Bu sebeple tapınakların girişinde koruma amaçlı bulunmaktaydı.

Pepi'nin tapınağının girişinde bulunan Tanrıça Basytet'in ona Ankh işareti sunduğu rölyefte bulunan;

Yukarıda kanatlı diskin her iki tarafında

Bedhet'in erkeği, Mese'nin Beyi

Aslan başlı Tanrıça Bastet tüm hayatları veren

Kral; Aşağı ve Yukarı Mısır'ın kralı Ra'nin oğlu, Pepi, mükemmel tanrı hayat verdi. ¹¹⁰

Yazıtın iç kısmında ise; “Uzun yaşa Meryhet'in iki hanımı¹¹¹, Altın Horus üçlüsü, tüm tanrıların üstünde” Yazısı bulunmaktadır. Bu yazıtta tanrıların korumasında olan kralın üstünde Kanatlı Güneş Kursu'nun bulunduğu görülmektedir.

Kanatlı Güneş Kursu'na I. Seti'nin mezarındaki bir duvar resminde de rastlanılmaktadır. Kral bu tasvirde başında iki tarafından yılan sarkan bir Kanatlı Güneş Kursu altında bulunmaktadır. Elindeki iki küçük kapla Tanrı Ra'ya sunu yapmaktadır. Ra'nın elindeki asanın ucunda Djet sütunu ucunda ise Ankh işareti bulunmaktadır. Kanatlı Güneş Kursu, kralın yanında tanrıyı da kapsar vaziyette üst kısımda bulunur. ¹¹²

Kanatlı Güneş Kursu sadece tapınakların girişinin üst kısımlarında değil; piramit tepelerinin üstünde de görülürdü. Bu kısımlar değerli veya yarı değerli taşlardan yapılmış olup; piramitlerin tepesine yerleştirilirdi. Buna en güzel örneklerden biri III. Amenemhet'in piramidinin tepesinde bulunan Piramidion'dur. Bazalt taşından

¹¹⁰ Strudwick 2005; s: 92.

¹¹¹ Merhyet'in iki hanımı: Firavunların taşıdığı resmi kraliyet sembollerinden biridir.

¹¹² Nathan 1977; s: 139.

yapılmıştır. En üst kısımda bulunan Kanatlı Güneş Kursu'nun altında kralın ismi ve kralın güneş tanrısına ulaşmasını sağlayan bir metin bulunmaktaydı. Kanatlı Güneş Kursu'nun iki tarafında yukarı doğru kıvrılmış yılanlar bulunmaktadır. Kanatlı Güneş Kursu'nun kanatları ise aşağı doğru durmakta ve uçmaya hazırlanan devasa bir kuşa benzemektedir.

Güneş kursu; güneş, adalet ve fırtına ilahları, uçan varlıklar, dişilik, üreme ve uçuş ile temsil edilmekteydi. Mısır ve Hitit'te adaleti sembolize eden tanrılarla bir ilişkisinin bulunması dışında özellikle adaletin tesisi belki de resmiyetini sağlamaktaydı. Güneş ise en eski zamanlardan beri en önemli tanrısal güç olarak kabul edilmekteydi. Bu yüzden tanrıların yeryüzündeki temsilcisi olan kralların bu simgeyi taşıyarak kendilerini de tanrılaştırmaları kaçınılmaz bir kaynağını oluşturmaktaydı. Sadece güneşi değil evreni de temsil eden gök ve belki de buradan hareketle Fırtına Tanrısı ve fırtına getiren, uçarak göğe hakim olan varlıklarla temsil edilirdi. Güneş kursları hayatın devamı için özellikle Eskiçağ'da büyük bir öneme sahip olduğundan güneş kursu iki farklı toplumda doğurganlıkla ilişkilendirilen tanrıçalarla özdeşleştirilmişti. Kanatlı Güneş Kursu'nun ideolojik gelişimi her toplumda aynı olmamıştır. Mezopotamya'da Ay ve Üreme Tanrıçası İştâr, güneş tanrısı ile ilişkili şekilde gelişim göstermiştir. Hititler'de ise Mezopotamya ve Suriye üzerinden aldığı bu figürü ayı temsili yıldızını koruyarak güneş ve fırtına tanrısıyla ilişkilendirmişlerdir. Mısır'da ise ilk olarak güneş tanrısının bir temsili olarak başlamış, başlangıcında düşmanlara fırtına yapan tanrı adını temsil ettiği görülmüş, Mezopotamya'da olduğu gibi uçmakla ilişkilendirilmiş, adaletin tesisi amacıyla tanrı Ra'nın verdiği emirle Thot tarafından ülkeye yayılmıştır. Varoluş efsanesine göre ise Ra'nın düşmanlarını kovan Horus'tur. Son olarak ise dişilik ve üreme tanrıçası Hator ile birleşmiştir. Kısacası farklı gelişim süreci ve özellikler taşımasına rağmen tüm uygarlıklarda benzer unsurlarla ortaya çıkmıştır.

Güneş kursu Mezopotamya ve Mısır'da benzer zamanlarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak kökeninin Eski Mısır'a dayandığı düşünülmektedir. Güneş Kursu Erken ve Orta Tunç Çağı Mezopotamya yerleşimlerinde görülür. Rozet öncelikli olarak tanrıların bir simgesidir. Daha sonraki dönemlerde ise taçlarda görülür. Güneş figürü her zaman tanrıların başında bir taç ya da simge gibi yerini almaktadır. Mısır'da Ra ve Hathor'un başlıklarında güneş motifi görülür. Hititler'de Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın başlığı güneş motifi şeklindedir. Mezopotamya'da ise güneş kursu güneş tanrılarıyla birlikte kullanılmasına rağmen; yıldız ile özdeşleştirildiği görülmektedir.

Kanatlı Güneş Kursu'nun şekli ise Eskiçağ Ön Asyası'nda toplumdan topluma değişim göstermekteydi. Mezopotamyalılar, Hurriler ve Hititler'de kullanılan Güneş Kursu Sembolü hemen hemen ortaktı. Kanatlı Güneş Kursu Mısır'dan Suriye'ye geçtiği zaman birtakım değişikliklere uğramıştır. Uraeus yılanları diskte korunmasına rağmen; Mısır'daki güneş sembolünün taşıdığı anlam zayıflamış ve sadece güneşi sembolize eden basit bir diske dönüşmüştür. Mısır'da kullanılan güneş disklerinde güneşten dirsekten itibaren açılmış kolların bulunduğu görülmektedir. Kanatlı Güneş Kursundan bazı tasvirlerde ellerinin sarktığı görülmektedir. Bu tasvir biçimi Amarna Dönemi'nde Aton güneş diskinden gelen ellere de kaynak oluştururdu. Bu ellerin ucundan Ankh işaretleri sarkardı. Bunun en büyük örneği geç döneme tarihlenen ve Mısır hiyeroglif yazısının deşifre edilmesini sağlayan Rosetta taşında görülmektedir¹¹³. Ortasında Mezopotamya'da yıldızı belirttiği düşünülen rozet, Hititler'de kursun çevresine çift çizgi farkıyla iki yanında bulunan kanatlarla resmedilmekteydi. Mısır'da ise kursun ortasında rozet ya da herhangi bir şekil bulunmamaktaydı. Ortadaki şeklin Güneş Tanrısı'nın taşıdığı başlıkla bir ilgisi bulunmaktaydı. Bazen güneş şeklinin yerini güneşle ve üremeye özdeşleştirilen tanrı Hapi'nin aldığı görülmektedir. Güneşi temsil eden yuvarlağın yanlarından sarkan iki yılanın Hator'un saç şeklini temsil ettiği düşünülür.

¹¹³ Teissier 2005; s: 158.

Ancak burada bulunan ve genel olarak Mısır'ın simgesi kabul edilen iki taraftan sarkan yılanın Mısır'daki düalist anlayışın bir sonucu olarak kursta yer aldığı düşünülebilir. Daha sonraki dönemlerde ise güneş kursu göksel tanrılar ve varlıklarla ilişkilendirildiği için; kursa kanatlar eklenerek Kanatlı Güneş Kursu oluşturulmuştu. Bu bağlamda Kanatlı Güneş Kursu'nun, ruhu temsil ettiğine ilişkin yorumlar bulunmaktadır. Kanatlar insan ruhunu temsil eder. Güneş kursu Mezopotamya'da ortaya çıktığı en eski zamanlardan beri bir tarafıyla cennete ulaşmayı temsil etmekteydi. Özellikle Hitit toplumundaki kralların tasvirinde, ölümden sonra kursla birlikte resmedilmesi öteki dünyaya ulaşılmasını temsilen de yapılmış olabilir.

Kanatlı Güneş Kursu Mısır'da, tanrı Horus'un bir görünüşü olarak kabul edilirdi. Hititler'de tam bir tanrı olarak kabul edildiğine ilişkin bir kanıt bulunmasa da tanrısallığı belirten bir semboldür. Kralların unvanı ve isimleri yerine kullanılması her iki uygarlıkta da ortak görülmekteydi. Mısır'da ortaya çıkması, tanrısallığı meşru kılmaktan çok; tanrının korumasını yakından hissetmek için olmuştur. Çünkü Ra, Horus'u bir Kanatlı Güneş Kursu şekline sokup düşmanlarını yenmesi için görevlendirmişti. Kanatlı Güneş Kursu güneşe bağlı inançları kendi bünyesinde bulundururdu. Her zaman en tepede bulunurdu. Kompozisyonlarda en tepede bulunması durumu hiçbir uygarlıkta değişmemişti. Öte dünya ile ilişkisi iki uygarlıkta da vardır. Hitit kaya anıtlarında ölü kralların başları üzerinde Kanatlı Güneş Kursu bulunurdu. Mısır'da öte dünyada kralın güneş diski içine girmesi, kralın Güneş Tanrısı ile birlikte tutulması Mısır ile Hitit arasında ortak görülen bir durumdur. Kurslar değerli metallere yapıldı. Özellikle güneşi simgeleyen altından yapılması iki uygarlıkta da görülürdü. Mühür baskılarında kişinin başının üstünde dururdu. Genelde güneşe bağlı sembollerle birlikte kullanılırdı. Mısır'da kurs kısmı bazen güneşi simgeleyen bir yuvarlak; bazen de çeşitli kutsal hayvanlardan oluşurdu. Hititler'de ise basit bir yuvarlak ve bazı zaman rozet eklenirdi. Hititler'de görülen kursa konulan rozet

Mezopotamya kaynaklıydı. Kanatlı Güneş Kursu'nun, Hititler'deki ana şekli hep güneşi sembolize eden bir yuvarlaktan oluşurdu.

II. II. Ankh Sembolü

Ankh sembolü en basit tanımlanmış haliyle yaşam anlamına gelmekteydi. Yaşama ulaşma, yaşamın anahtarı ve yaşam kaynağının bir sembolüydü. Mısır uygarlığının en erken dönemlerinden itibaren bu amaçlarla ve yaşamı verdiği inanan tanrıların elinde görülürdü. Mısırlılar bu sembolü çevresinde bulunan uygarlıklara yaymışlardı. Hititler Anadolu'da bir uygarlık kurmadan daha önceki dönemlerde, bu sembol Suriye yoluyla Anadolu'ya gelmiş ve Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ndeki mühür baskıları üzerinde görülmüştür. Hititler Dönemi'nde ise mühürlerde, diğer kraliyete ait sembollerle birlikte kendine yer bulmuştur. Sembolün Hititler'deki kullanımı dikkate alındığında diğer Mısır'dan alınan kanatlı güneş kursu, kurs, sfenks gibi sembollerle birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Ankh ortaya çıktığı Eski Mısır'da yaşam anahtarı olarak bilinirdi. Neyi temsil ettiği tam olarak tanımlanamasa da erkeklik organıyla bağlantılı olduğu ya da kadının menstrual döngüsünü temsil ettiği düşünülürdü. Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere üremekle, yani insan hayatının var olmasıyla ilgili idi. Her Mısır tanrısının elinde bir Ankh sembolü taşıdığı görülmekteydi. Genellikle tanrılar bu sembolü sağ ellerine tutarlardı. Bu durumdan hareketle tanrıların yaşamı veren varlıklar olduğu için, bu sembolü taşıdıkları düşünülebilir. Çünkü insan hayatını tanrılar başlatmıştır. Sembol dünyasal yaşamı temsil etmesinin yanı sıra; daha çok öte dünyaya geçişi simgelerdi.¹¹⁴

Ankh işareti gökyüzü ve yeryüzünün birlikteliği olarak kabul edilirdi. Bu birliktelik sonucunda Eski Mısırlılar'ın düşüncesindeki evren oluşurdu. Gökyüzünde ise

¹¹⁴ Nozeder 2002; s: 28

hem güneş hem de ay anlamına gelirdi. Altından yapıldığı zaman, güneşi gümüşten yapıldığı zaman ise ayı temsil ederdi. Mısır'da kutsal öğelerin altın ve gümüş olarak ayrılması tanrılarda görülürdü. İnanca göre tanrıların kanları altından kemikleri gümüşten oluşurdu. Bu bağlamda Ankh sembolü de kendi başına bir tanrı olarak görülebilirdi.

Sembol Hititler'e geçtiğinde Mısır'daki kullanımına uygun olarak kendine yer bulmuştur. Genellikle aynı kökten gelen Mısır Kültürüne ait işaretleri ile birlikte kullanılmaktaydı. Kullanım amacında ise birtakım farklılıklar görülmekteydi. Bazı zaman Ankh işareti mistik bir anlam taşıdığı için kullanılmış; bazı zaman ise sadece süs amaçlı bir eşya olarak kendine yer bulmuştur. Ancak bu semboller Hititler'den çok daha önce Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde görülmüştür ve bu iki amaca uygun olarak kullanılmıştır. Her iki dönemde de Mısır'a ait olan belirli sembollerin bir arada kullanıldığı görülmektedir.

Sembol Anadolu'da ilk olarak Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Kültepe'de bulunmuş olan Kt n/kb 30 (D) Ib katı bb/18-19 numaralı mühür baskısında görülmektedir. Mührün ana sahnesinde izlenen birinci ve ikinci figürlerin duruşları aynıdır. Bu iki figür arasında ise başı profilden ve vücudunun $\frac{3}{4}$ cepheden gösterilmiş olan bir kral figürü bulunmaktadır. Geniş bir başlık ve uzun bir elbise giymektedir. Sağ kolu tapınma pozisyonunda yukarı doğru kaldırılmıştır. Figürler arasında yukarıda bir kuş, onun altında tavşan olabilecek bir figür ve altta sol üst köşede ise birer ön ayaklarını havaya kaldırmış olan iki sfenks karşı karşıya betimlenmiştir. Her ikisinin arasında aşağı kısımda bir Ankh işareti yer alır.¹¹⁵

Kültepe Kt h/k 228 Ib katı, v/23 numaralı mühürde; volütlü bir sütun üzerinde hilalli kurs ve bu kursun iki yanında yansıma simetrisiyle duran iki figür bulunmaktadır.

¹¹⁵ Erkanal 1993; s: 79.

Başları ve belden aşağıları profilden, omuzları cepheden gösterilmiştir. Birer bacaklarını açıkta bırakan birer etek giymektedirler. Birer kollarını karınlarına doğru kıvrımışlar diğer ellerinde ucu kıvrık bir asa tutmaktadırlar. Hilalli kursun iç kesiminde haç işareti görülmektedir. Sağ tarafta ve üstte sağa yönelik olarak oturan bir tavşan, ortada bir kurs ve sola yönelik bir maymun betimlemesi yer alır. Sağında ise pileli eteğiyle Tanrı Lamma yer almaktadır. Yan sahnede koruyucu tanrıça sola yönelik griffon¹¹⁶ adam, sağa yönelik duran bir kuş ve kuşun üstünde sekiz ışınlı bir yıldız izlenir. Ana sahnede ise yavrusunu yalayan bir antilop yer almaktadır.¹¹⁷ Çoğunlukla Mezopotamya kültürüne ait Tanrı Lamma ve grifon adam gibi semboller bulunmaktadır. Ancak bu mühürde bulunan, haç, tavşan ve güneş kursu gibi semboller Mısır kültürünün etkisinin varlığını çağrıştırmaktadır.

Kültepe'de bulunmuş olan Kt p/k 134 numaralı mühürde üç figür vardır. Bunlardan ortada olan erkek figürü tek ayağı üzerine diz çökmüş olarak betimlenmiştir ve ileri doğru uzanmış olan sağ elinde bir mızrak tutmaktadır. İnce uzun vücudu çıplak vaziyettedir. Kısa saçlı, sivri burunlu ve iri gözlüdür. Bu figürün tam karşısında sağa yönelik ileri doğru uzattığı elinde nilüfer çiçeği tutan uzun saçlı bir kadın figürü bulunmaktadır. Uzun giysisinin etek ucu pilili olup iki figür arasında kadın figürünün tam dirseğinin altında bir bitki durmaktadır. Bu mühürde yer alan üçüncü figür erkek figürüdür. Giysisi kadın figürünün giysisiyle ortak özellikler göstermektedir. İleri doğru uzattığı sağ elinde lotus tomurcuğu tutmaktadır. İkinci ve üçüncü figürleri arasında doldurma motifi olarak kullanılmış, yukarıdan aşağıya, sekiz ışınlı yıldız, kuşbaşı ve bir tavşan başı görülür. Üçüncü figürün birinci figürle arasında ise yukarıda

¹¹⁶ Griffon: aslan gövdeli, kanatlı, kartal başlı hem yer hem de gökyüzünde yaşayan hayali bir varlıktır. Güç ve cesaretin sembolü olan Griffonlar hazinelerin, tapınak ve mezarların koruyucusudur.

¹¹⁷ Erkanal 1993; s: 78-79.

uçan bir kuş, ortada Ankh sembolüne benzeyen bir işaret ve en altta da bir Suriye şişesi bulunmaktadır.¹¹⁸

Berlin Müzesi'nde bulunan Achlib-Sar'a ait silindir mühür baskısında yan kısımda bulunan yazıtta mühürün ait olduğu Achhib-Sar ve Tanrı Teşub'un isimleri seçilmektedir. Ortada uzun olarak tasvir edilmiş tanrı elinde bir silah ve boğanın ipini tutmaktadır. Bir diğer kısa etek giymiş figür ise elinde vurmaya hazır vaziyette bir silah tutmaktadır. Tanrının arkasında duran kral ise kısa etek ve köşeli bir başlık giymiş ve vazoyla libasyon yapmaktadır. Başının hizasında ise bir yıldız veya güneş sembolü vardır. Aşağı kısımda ise yükseltilmiş platformda bir Ankh işareti bulunur. İşaret oldukça sanatsal biçimde ve ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir.¹¹⁹Mısırdakilerin aksine üst kısım alt kısmına göre daha uzun olduğu görülmektedir. Ancak bu işaretin bir kısmı platformun altında kalmışta olabilir.

Kayseri Sarızaltı Söğüt Mevkin'de bulunmuş olan mühür üzerinde; üç insan figürü bulunmaktadır. Bu figürlerden biri Tanrıça Anattır. Diğer iki figür ise tanrıçaya yönelik olarak yapılmıştır. Bu figürün sağ elinde çapraz bir mızrak ile sol elinde bacaklarından kavradığı bir tavşanı tutmaktadır. Figürün kanatları vardır ve başında konik biçimli şapka taşırlar. Dikine pileli bir etek giymektedirler. Tanrının karşısında yer alan aynı kıyafeti giymiş figürlerden soldaki tapınma pozisyonunda kaldırmışlardır. Figürlerin başları çıplaktır.   nc  figürün sağa kolu karnı üzerinde kıvrılmış olarak betimlenmiştir. Her iki figürün arasında tepede bir hilal alt kısımda ise Ankh işareti bulunmaktadır.¹²⁰

Konya Karahöyük'te bulunmuş 63/56 numaralı mühür baskısının orta kısmında; cepheden yapılmış insan figürü iki elini havaya kaldırmış hilalli bir kursu taşırken

¹¹⁸ Erkanal 1993; s: 21.

¹¹⁹ Ward 1899; s: 18.

¹²⁰ Erkanal 1993; s: 27-28.

gösterilmiştir. Kursun iç kısmında dört ışınlı bir yıldız yer almaktadır. İç kısımda ise boyu birbirine eşit olarak yapılmış bir haç bulunur.¹²¹ Bu mühürde bulunan işaret net olarak Ankh işaretini temsil ediyor olmasa da; mühürde bulunan haç sembolünün kökeni Ankh işaretine dayanmaktadır.

Konya Karahöyük'te bulunan M.Ö 1750 yılına tarihlenen bir mühür baskısında; ana sahnede tülünü açan bir tanrıça tasviri bulunmaktadır. Bu mühür baskısının altında ise Ankh işareti vardır. Benzer özellikler taşıyan; 36/69 numaralı mühürde balık olarak oturan Su Tanrısı Ea, önde ise ona tapan zayıf figürler bulunmaktadır. Mühürde görülen zayıf figürler tanrıya sunu yapmaktadır. Yan sahnede ise iki ufku çizgi ile ayrılmış üç sıra vardır. Üst sırada oturan bir aslanın vücut kalıntıları görülür. Yan sahnede ise saçaklı tülünü açan çıplak bir kadın bulunmaktadır. Mührün üçüncü baskıda ise elinde sivri bir bıçak tutan kısa etek giymiş bir figür tahtında oturur vaziyette olan ve elinde geyik benzeri bir obje tutan tanrıya sunu yapmaktadır. İkisinin ortasında yerde oldukça büyük bir Ankh işareti durmaktadır. Bu işaretin yukarısında ise üçgen işaret bulunmaktadır. Dördüncü mühür baskısında sivri başlık takmış bir elinin ucunda ördek benzeri bir kuş tutan figür vardır. Çapraz tabureye oturmuştur. Merdivenli bir sunağın üst kısmında ise Ankh işareti bulunmaktadır.¹²²

Boğazköy'de bulunmuş olan 621/t numaralı mühürde; ana sahnenin solunda bulunan ilk figür, tanrının huzurunda tapınma pozunda ve belden aşağısı profilden omuzları cepheden gösterilmiştir. Tek omuzlu püsküllü bir elbise giyen bu figürün karşısında bir kaide üzerinde duran tanrı vardır. Başı profilden çizilmiş ve başına yuvarlak bir başlık takmaktadır. Sağ elini ileri doğru uzatmıştır. Bir fincan veya bir işaret tutar. Sol kolunu ise kıvrırmıştır. Her iki figürün arkasında çaprazlanmış çiviye benzeyen şekiller vardır. Birinci ve ikinci figür arasında tanrının elinin altında bir

¹²¹ Erkanal 1993; s: 54.

¹²² Alp 19 1972; s: 114.

tavşan başı ve çok büyük bir Ankh işareti bulunmaktadır. Tanrı birinci figürün karşısında sade bir tahtta oturmakta ve elinde Suriye şişesi tutmaktadır. Birinci ve ikinci figürün arasında tepede bir hilal yer almaktadır. İkinci ve üçüncü figürün arasında tepede yan duran bir işaret ve aşağıda ise bir Ankh işareti bulunmaktadır. Oturan tanrının arkasındaki üçüncü figürün başı profilden vücudu cepheden gösterilmiştir. Püsküllü bir şal giymektedir. Sol kolunu karnına doğru çekmiş ve ileri doğru uzattığı sağ kolunun elinde lotus çiçeği tutmaktadır ¹²³

Tell Afrin'de bulunmuş olan bir mühürde iki paralel çizgi arasında dört burmayla ayrılan yan sahnede sola yönelik bir çift tavşan ve alt kısımda başları karşı karşıya gelecek şekilde bir çift akrep figürü görünmektedir. Ana sahnede birinci figür sağa doğru eğilmiş ve başını düz olarak ileri uzatmıştır. İleri doğru uzattığı sol elinde bir asa taşımaktadır. Birinci figürün karşısında sade bir tahtta oturmakta ve elinde Suriye şişesi tutmaktadır. Birinci ve ikinci figürün arasında tepede bir hilal yer almaktadır. İkinci ve üçüncü figürün arasında ise tepede yan duran bir işaret; aşağısında da bir Ankh işareti bulunmaktadır. ¹²⁴

İlk Hitit krallarının daire biçimli mühürlerin yüzeyindeki orta alanda hayat sembolü olan fiyonk ve iyilik sembolü olan üçgen yer almaktadır.¹²⁵ Bu birçok mühüründe görülen ortak bir kompozisyon türüdür. Sembolde görülen fiyonk sembolü Ankh işaretinin tam olarak yansıtmasa da fiyonk Ankh işaretinin üst kısmının bir benzerini oluşturur.

İngiltere Oxford'da Asmolean Müzesi'nde bulunan damga mühürde; bir yüz baskısında kült sahnesinde kartal maskeli bir figür Sedat Alp'e göre bir Hitit kralıdır. Kral kanatlı güneş altında alçak bir tabure üstünde oturan güneş tanrıçasına ve

¹²³ Erkanal 1993; s: 66-67.

¹²⁴ Erkanal 1993; s: 79.

¹²⁵ Alparslan 2013; s: 399.

altarına¹²⁶ gaga ağızlı bir testiden içki dökmektedir. Tanrıça sağ elinden bir kadeh sol elinde güneş hiyeroglifini tutmaktadır. Aynı hiyeroglif Karahöyük'te bulunmuş olan bir balta üzerindeki mühür tasvirinde de görülmektedir. Bu hiyeroglif koloni çağından itibaren görülen signe royale denilen işarete yakın akrabadır. Atların üstünde bir tür sehpa üzerinde duran içki kabı ve içki kabının üstünde ise Fırtına Tanrısı'nın hiyeroglifi bulunmaktadır. Bunların sağında ve solunda hayat işareti Ankh görülmektedir. Sahnede hem Güneş Tanrıçası hem de Fırtına Tanrısı'nın hiyeroglifi bulunduğu göre burada Fırtına Tanrısı'nın eşi Arinna tasvir edilmiştir.

Tarsus'ta bulunmuş olan mühür baskısında Fırtına Tanrısı ve kral kompozisyonu işlenmiştir. Bu mühür baskısında Fırtına Tanrısı boğanın üzerinde durmaktadır. Önünde ise tanrının ve kralın isimleri hiyeroglif yazıyla yazmaktadır. Tanrı kısa etek giymektedir. Hitit kralı ise karakteristik uzun giysisi ile görülür. Kralın üzerine basarak tanrıya doğru yükseldiği tüm figürler Ankh işaretine benzemektedir. Fırtına Tanrısı'nın arkasında çift başlı bir kartal bulunur.¹²⁷

Bir küpün omuz kısmı üzerinde yuvalanan bir silindir mühür damgası üzerinde bir Hitit kralı sağ elinde litusu tutmaktadır. Sol elinde bulunan gaga ağızlı testiden Fırtına Tanrısı'na şarap sunmaktadır. Fırtına Tanrısı ile aralarında ise hayat ağacı bulunmaktadır. Fırtına Tanrısı'nın duruş pozisyonu Mısır saldırı duruş pozisyonuna benzemektedir. Arka tarafta ise bir başka tanrı elinde bir düşmanı saçlarından tutmaktadır. Sağ elinde ise düşmana saptamak üzere tuttuğu bir kılıç bulunur. Bu figürün üstünde kanatlı güneş kursu vardır. Tanrı ile kral arasında Ankh işareti bulunmaktadır.¹²⁸

¹²⁶ Altar: Üzerinde kurban kesilen ve tanrıya sunu yapılan, masaya benzer,yüksek yapıda, genellikle taştan ve yuvarlak veya dikdörtgen şekilde yapılan, kurban kanlarının akması için yapılmış olan bir deliği bulunan mimari öğedir.

¹²⁷ Alexander 1989; s: 156.

¹²⁸ Uzunoğlu 1979; s: 180.

Viyana müzesinde bulunmuş olan mühür baskısında ana sahnede kısa etek giymiş ve büyük şapka takmış bir figür bulunmaktadır. Sağ elinde kırbaça benzeyen bir silah sol elinde ise oldukça büyük bir baston tutmaktadır. İki yana doğru açtığı oldukça büyük kanatları vardır. Karşısında ise tek omuzlu ve dizlerinin üstüne kadar uzanan bir elbise giymektedir. Başına konik bir başlık takmıştır. Elinde büyük tespih benzeri bir eşya bulunur. Figürün üst kısmında ise bir yıldız vardır. Arkasında ise uzun elbise giymiş Tanrıça İştâr vardır. İkisinin arasında altı adet top bulunmaktadır. Kralla tanrının altında ise üst kısmı büyük bir Ankh işareti olduğu görülmektedir.¹²⁹

Mühürün ana sahnesinde; Anu, Bel ve Ea üçlüsü görülür. Kanatları vardır. Ön kısmında ise mühürlerin vazgeçilmez ögesi olan sfenks bulunmaktadır. En sol kısımda ise elleri göğsü üzerine çaprazlanmış küçük bir figür durur. Ana sahnedeki ve onun arkasındaki figürün arasında bir Ankh işareti bulunmaktadır. Ancak bu işarete dikkatlice bakıldığında üst kısmının fazla uzun ve oval olduğu görülmektedir. Alt kısımda ise uzundur. Ankh işaretinden çok sistruma benzemektedir.

Ras Şamra'da bulunan IV. Tuthaliya'nın adının yazılı olduğu hiyeroglif ile yazılmış olduğu mühür baskısında; sahnenin tam üstünde büyük bir kanatlı güneş kursu bulunmaktadır. Mühürün sağ tarafında Fırtına Tanrısı ve IV.Tuthaliya, sol tarafında ise Tanrıça Hepat bulunmaktadır. Tanrı ve kral birbirlerine benzer şekillerde giyinmişlerdir. Tanrı, kralı sol kolunun arasına almıştır. Tanrı kraldan oldukça büyük çizilmiştir. Tanrıça ise karşı tarafta olup uzun giysiler içinde betimlenmiştir. Mührün her alt kısmında hiyeroglif yazının her iki tarafında yaşam sembolü görülmektedir.

Kralın bir başka mühür baskısında ise uzun bir manto giymiş olan kralın elleri dua pozisyonunda kaldırılmıştır. Kral başına ucunda tek boynuz bulunan bir şapka takmaktadır. Önünde ise bir koç bulunmaktadır. Arka tarafında ise bir ördek vardır.

¹²⁹ Ward 1899; s: 29.

Mühürün her iki, yanında iyilik, ankh ve güneş işaretleri bulunmaktadır.¹³⁰ Ankh işaretinin oranları ise kökeni olan Mısır'a bakıldığında, Hititler'de olan kullanımı oldukça farklılaşmış durumdadır. Sembolün Hititler'e geçtiğinde oransal boyutlarını kaybettiği görülür. Üst kısmı alt kısmına göre daha büyük çizilmiştir. Ancak sembolün kökeni olan Mısır'da haçın üstündeki oval kısım daha kısa; alt kısmını oluşturan haç ise daha uzun yapılırdı.

Ankh işaretinin Mısır'daki kullanımı Süllaleler Öncesi Dönem'e kadar gitmekteydi. Yaşamın kaynağı olan bu sembol birçok tanrının ve kralın elinde ve büyüsel güç sağlamak için objelerin üstünde görülmekteydi. Aynı zamanda kendisi tek başına bir tanrısal anlam taşımaktaydı. Bu yüzden teofor isimlerde kullanılmaktaydı. Birçok kralın isminde bu sembolün varlığına rastlanılmaktadır. Bu kullanımın sebebi krallara hayat bahşetmek veya yaşayan bir tanrının suretinde olduğu belirtmekti.

Ankh sembolü aynı zamanda cinsiyetler ve doğurganlıkla ilgiliydi. Bu sembol birtakım görüşlere göre erkeklik organını temsil etmektedir.¹³¹ Genel kabul olan görüşlere göre bu işaret kadının adet bağının stilize edilmiş bir temsiliydi. Ancak bu duruma ilişkin Mısır yazınsal belgelerinde herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. İşaret doğurganlık ve cinsiyetle ilgili olan tanrılarla birlikte kullanıldığı da görülmemektedir. Petrier'e göre Ankh, özellikle Eski Krallık'ta rahiplerin törensel seramonilerde kullandığı çifte baltanın birleştirilmiş halidir.¹³²

Ankh işareti dünyasal yaşamın dışında; sonsuz yaşam gücünü de anlatmak için kullanılırdı. İşaret kendi başına ruh anlamına gelirdi. Genellikle de Mısır'da ruhun bir seviyesi olan Ba ile özdeşleştirilirdi. Ba'nın çeşitli tasvirleri bulunurdu. Bunlardan bazıları ortada kuşa benzer bir kuyruğu olan mumyalanmış insan tasviri şeklinde

¹³⁰ Seeher 2011; s: 84.

¹³¹ Budge 2015; s: 61.

¹³² Coetzee 2017; 49.

yapılırdı. Ayakları iki yana doğru açılmış kuş şeklindeki Ba'nın iki elinde Ankh işareti tutması buna örnek olarak gösterilebilir.¹³³ Ba'nın başka tasvirlerde de kanatlı ve insan başlı olarak tasvir edilirdi. İki bacağına yine Ankh işareti tutmaktadır. Bu tasvirlerde ruhun yaşam gücünün, Ankh işaretinden geldiği gösterilmek istenmiştir.

Ankh, Mısır'da bedene bağlanmış ruh olarak tanımlanmaktadır. Bedenin içine bulunan ve vücudun hayatta kalmasını sağlayan ruh, diğer bir anlamıyla hayatı sağlayan enerjidir. Sembolün öteki anlamları ise yaralı kullanışlı, göz kamaştırıcı, faydalı anlamına gelmektedir. Bu kelime Mısır öte dünya metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Kişinin öte dünyada ruhu tarafından gerektiği gibi var olmasını açıklamakta kullanılan bir terimdir. öte dünya düşüncesinde ruh ile iç içe geçtiği görülmektedir. Bu kelime aynı zamanda insan ruhunun dünyayı ziyaret edebileceğini anlatmak için kullanılmaktadır. Mezar resimlerinde ibis¹³⁴ kuşuyla temsil edilmektedir.¹³⁵ Öte Dünya ile ilişkilendirildiği için Ankh ebedi yaşamın simgesiydi. Birtakım görüşlere göre anahtar bazı görüşlere göre de bir sandalet kayışı şeklinde yapılmaktaydı. Oval ve T şeklindeki haç kombinasyonu ise erkek ve dişinin, İsis ve Osiris'in birleşimini ve ölümü yenmeyi temsil ederdi.¹³⁶

Ölümler Kitabı'nın Ani papirüsünde; Ankh sembolünün Tet'ten yükseldiğini gösteren bir çizim yer almaktadır. Tet sembolünden çıkan kolların güneş diskini tuttuğu görülmektedir. Sembol bir insan gibi birleştirilmiştir. Sembolün kafa kısmını ise Ankh işareti oluşturmaktadır.¹³⁷ Bu sembollerin birbiri içine girerek yapılan kullanımına örnektir. Ankh bu tasvirde insanın başı yerine geçmiştir. Belki de Mısırlılar burada bu sembollerin her birinin birleşerek bir tanrıyı oluşturduğunu ya da tek başlarına tanrı

¹³³ Schafer 1972; s:208.

¹³⁴ İbis kuşu: Aynak kuşu olarak bilinir. Threskiornithinae alt familyasını oluşturan uzun bacaklı ve çıplak kafalı kuş türlerinin ortak adıdır. İbis kuşun Yunanca'dan gelen adıdır. Antik Mısır'daki karşılığı olan hib kelimesinden türemiştir.

¹³⁵ Bunson 2002; s: 1.

¹³⁶ Gibson 2009; s:58

¹³⁷ Budge 2015; s: 61.

olduğunu düşünmemizi sağlarlar. Bu kullanım bir anlam taşımasından ziyade, görsel olarak uygun olduğu için bu şekilde kullanılmış olabilir. Çünkü Eski Mısır düşüncesinde düşüncenin ve hayatın merkezi kalpti.

Mısırlılar'a göre sırt kemiğinin yaşam gücüyle bir tür ilişkisi bulunmaktaydı. Yaşamın varlığının kaynaklarından biriydi ve öldükten sonra gerekli dönüşümler sağlanırsa hayatın devamı sağlanırdı. Ankh ise vücuttaki thronic vertaba olarak tanımlanırdı.¹³⁸ Ankh işaretinin Mısır'ın üreme tanrılarıyla ilişkisi vardır. Bu sebeple bir üreme tanrısı olarak kabul edilen; boğanın thronic vertabası¹³⁹ Ankh'a benzer.¹⁴⁰

Ankh sembolü ile ilişkilendirilen Shen muskası; güneşin yörüngesini temsil eden bir işaretti. Zamanla tanımlanamayan bir zaman sürecinin yani sonsuzluğun sembolü haline gelmişti. Ölünün gövdesi üzerine yerleştirilirdi. Çünkü güneş gökte kendi yörüngesinde dönmeye devam ettiği sürece ölüye hayat vereceğine inanılıyordu. Mumya odasında bulunan bir resimde tanrıça İsis ve Neftis diz çökmüş halde ellerini Shen'in üstüne koyarken görülmektedir. Shen muskası genellikle lapis lazuliden yapılmaktaydı.¹⁴¹ Bu onun güneş ile olan ilişkisine gönderme yapmaktadır. Mısır firavunlarının adının yazılmış olduğu kartuşun ise uzatılmış bir Shen olduğu söylenmektedir. Shen muskası dikkatlice bakıldığında Ankh işaretinin üst kısmına benzerliği görülmektedir.

Tanrılar, Ankh işareti ile birlikte çizilmekteydi. Doğruluğun ve adaletin tanrıçası olan Maat'ın bir çiziminde; çömelmiş biçimde durmaktadır. Başında tüy takmış ve vücudunu kaplayan bir elbise giymektedir. Dizleri üstünde bir Ankh işareti tutmaktadır. Bu şekilde yapılan tanrıça çizimleri tek başına yapıldığı gibi; sıra sıra şekilde de

¹³⁸ Schwabe 1982; s: 445.

¹³⁹ Thronic vertebrae: Omurganın, boyun omurları ile bel olurları arasında kalan 12 omurluk göğüs kısmıdır.

¹⁴⁰ Schwabe 1982; s: 458.

¹⁴¹ Budge 2015; s: 65.

yapıldığı çizimlerin de olduğu görülmektedir. Buna örnek olarak Anukis çizimi verilebilir. Anukis Mısır'ın güney sınır bölgesi Assuan'ın tanrıçasıydı. Eski Krallık'tan itibaren Ra'nın KIZI olarak bilinmekteydi. Tanrıçanın adının anlamı kucaklayandır. Bunun iki türlü anlamı bulunmaktaydı. Bu iyi anlamda anne kucağı veya boğucu lanetleyici anlamda kucaklayıcı olabilirdi. Anukis Mısır krallarının mitolojik annesi gözüyle bakılırdı. Tanrıçanın temsillerinde üzerinde bir demet tüy bulunan önünde Uareus yılanı bulunan bir taç takmaktadır. Elinde papirüsten bir asa taşımaktadır. Diğer elinde ise Ankh işareti taşır.¹⁴²

Tanruların soyundan gelen kralların ve soyluların Ankh sembolünü üzerlerinde taşıdığı görülürdü. III. Seostris Dönemi'nde, Sithathoryunet Pecdorded'e¹⁴³ ait göğüslükte iki şahin motifi yılan motifleriyle birbirlerine bağlanmıştır. Üst kısımda ise Güneş Kursu ve Ankh görülmektedir.¹⁴⁴ Bu göğüslük Ankh işaretinin güneşe bağlı diğer tanrısal sembollerle birlikte kullanımına güzel bir örnek oluşturmaktadır. Bu çeşit sembollerin bir düzen içinde bir arada kullanılması taşıdığı kişiye koruma ve çeşitli büyüsel güçler aktarırdı.

Ankh işareti Amarna Dönemi'nde Güneş Diski'yle birlikte kullanılan bir sembol olmuştur. Akhenaton ve Nefertiti'nin Aton'a sunu yaptığı sahnede Güneş Diski'nden uzanan ellerin; kral ve kraliçeye bu sembolü uzattığı görülmektedir. Aynı zamanda Güneş Diski'nin alt kısmında uraeusa benzeyen bir şekle takılmış Ankh işareti görülür. Eski dine ait bir sembol olarak kabul edilmesine rağmen; işaret benzer birçok sembol gibi bu dönemde de varlığını sürdürmüştür.

¹⁴² Wilkinson 2016; s 138.

¹⁴³ Sithathoryunet Pecdorded: kraliyet prensi. Mezarından birçok değerli ve nadide mezar eşyası çıkarılmıştır.

¹⁴⁴ Sasson 2006; s:1609.

Tutankhamun'un mezarında bulunmuş olan Ankh şeklindeki kutu, bu sembolün günlük hayattaki kullanımına örnek oluşturmaktadır. Bu aslında bir ayna kutusudur. Ankh'ın bu örnekte bir sembol olarak değil; bir tür ev eşyası olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak mezarlara bırakılan eşyalar öte dünyadaki hayatta kullanılmak için mistik bir sembol şeklinde de yapılmış olabilir.

Yeni Krallık Dönemi'nde I. Seti'nin Abydos'ta bulunan tapınağında ise Ankh işaretinin bir kompozisyon içinde kullanımı görülmektedir. Duvar resminde, kralın ağzına doğru uzanan djet sütununun ucunda Ankh işareti bulunmaktadır. Bu kompozisyon Ra'nın asası üzerinde durmaktadır.¹⁴⁵ Yaşam sembolü düzenin ve sonsuz enerjinin sembolü ile bir bütün oluşturmuştur. İkisi birbirini tamamlayan tanrısal sembollerdir. Özellikle Ankh sembolünün tanrıların elinde kullanımına hemen hemen her tasvirde rastlanılmaktadır.

Ankh, Mısır'da her dönem muska şeklinde kullanımına en sık rastlanılan semboldür. Çoğunlukla kolye ucu olarak kullanıldığı görülmektedir. Çeşitli değerli ve yarı değerli taşlardan yapılmaktaydı. Soylular ve zenginler tarafından taşındığında altından yapıldığı görülmektedir. Bu sembol büyüsel koruma gücünden yararlanmak için çeşitli objelerin üzerinde kendine yer bulmaktaydı. Genelde kutuların üzerinde bulunur ve kendisi de kutu şeklinde kullanılırdı.

Ankh işareti en basit tanımıyla yaşamın kaynağını ve yaşamı sağlayan öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak tüm Yakınoğu'da görülen kaynağı Mısır olan bir semboldür. Genelde insana yaşamı bahsettiğine inanılan tanrıların elinde bulunurdu. Tanrılardan sonra onların oğlu olan ve halkının düzgün biçimde hayatını sürdürmesini sağlayacak olan firavunların ellerinde bu sembolü tutarlardı. Üst kısmı hafif bir yuvarlaktan oluşan haç şeklindeydi ve alt kısmı üst kısmına göre oval bir

¹⁴⁵ Nathan 1977; s: 97.

yuvarlaktan oluşan haç biçimindeydi. Alt kısmı üst kısmına göre daha uzun yapılırdı. Aslında insanın anatomik bir tasvirini oluşturmaktaydı. Yakındoğu'daki dağılımı Mısır'dan Suriye Bölgesi'ne oradan da Hititler'e ve Mezopotamya'ya ulaşmıştır. Ancak Mezopotamya'da fazlaca kullanımına rastlanılmaz. Hititler'de ise mühürlerde kendine yer bulmuştur. Oransal olarak bazı zaman bozulmuş olsa da çoğunlukla aslına uygun olarak kullanılmış olduğu görülür. Sembolün Hititler'de kullanımında ise genelde Mısır'dan alınan diğer sembollerle birlikte kullanılmıştır. Tanrıların krallar hayat ve hayatı idare temel gücü vermesinden çok kralların sahip olduğu tanrısal bağı ve gücü belirtmesi için kullanılırdı. Ankh işaretinin Hititler'de ikinci dereceden bir tanrı olduğunu düşünmemizi sağlayacak mühür baskılarında vardır. Fırtına Tanrısı bu mühürlerde tıplı dağ tanrılarının sırtına bastığı gibi Ankh işaretlerine basarak ilerlemektedir. Bu mühür baskısında Ankh işareti insansı bir formda çizilmiştir ve onun üzerine basarak yükselen kralı, Fırtına Tanrısı'nın önüne taşımaktadır. Sembol Hititler Dönemi'nden önce Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde görülmüştür. Sembolün bu dönemde kullanımı yine Hitit dönemiyle benzerlik gösterir. Mısır'da hayat kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Hititler'de ise metinsel olarak bu kelimenin bulunamamıştır. Ankh işaretinin Hititler'de eşya veya muska olarak kullanımı görülmemektedir. Hititler'deki kullanımının aksine Mısır'da en yaygın olarak kullanılan muskalardan biridir.

II. III Djet Sütunu Sembolü

Tet sütunu veya Djet sütunu; Eski Mısır kaynaklı düzeni ve sonsuz hayat enerjisini simgeleyen bir objedir. Djet işaretinin hiyeroglif dilindeki anlamı eksen, ağaç ve eşliktir.¹⁴⁶ Orta Krallık Dönemi'nde ise Mısır'ın baş tanrısı olan Osiris'in vücudunun bir biçimi olarak kabul edilmiştir. Eski Mısır'daki duvar resimleri incelendiğinde; bu

¹⁴⁶ Nozeder 2002; s: 78.

sembolün tanrılarla insanlar arasında durduğu görülmektedir. Sembol T biçiminde üstü düz, alta doğru genişleyen bir şekle sahiptir. Kökeni olan Mısır'da üst kısmında üçlü kıvrımlar bulunduğu görülür. Ancak sembolün geçtiği Hitit ve Mezopotamya uygarlıklarında daha sade bir şekilde kullanılmıştır.

Sütun Hititler'e Kuzey Suriye üzerinden geçmiştir. Aynı aktarım yoluyla Mezopotamya'ya da ulaştığı düşünülmektedir. Sembolün Hititler'de kullanımı duvar kabartmalarında ve küçük mühürlerde görülmektedir. Kullanım şekli ise tanrılarla krallar veya kraliçeler arasında duran bir sunu altarı niteliğinde olmuştur. Genellikle üstlerinde tanrılara yapılan sunular konulurdu. Sunu amaçlı kullanılmasının yanı sıra mühür baskılarında ay diskiyle birleştirilmiş şekilde kendine yer bulmaktaydı. Mısır'dan ticari yolla gelen eserlerde ise sütunun aslına uygun biçimde varlığını koruduğu görülürdü.

Anadolu'da bu işaret ilk olarak Erken Hitit Dönemi'nde Konya Karahöyük'te bulunan mühürlerde görülmüştür. Konya-Karahöyük'te bulunmuş olan 61/237 numaralı mühür baskısında; esas sahnenin üç figürden oluştuğu görülmektedir. Ana sahnede volütlü bir sütun ve sütunun iki yanında simetrik iki figür bulunmaktadır. Bu figürler ellerini karşılıklı olarak havaya kaldırmış ve diğer ellerinde ise ucu kıvrık silah tutmaktadırlar. Figürlerin belden üstleri çıplaktır ve kısa bir etek giymektedirler. Volütlü sütunun iç kısmında havaya bakan bir hilal bulunmaktadır. Ayın içinde bir kurs ve kursun iki yanına doğru uzanan, taranmış kanatlar vardır.¹⁴⁷

Bu sembol çoğunlukla tanrılar ve krallar arasında görülürdü. Kralları tanrılara bağlayan bir aracı görevi görürdü. Bu yüzden ikisinin arasında durur ve sunak görevi görürdü. Alacahöyük Ortostatları'nda da T biçimli sunak örneğine rastlanılmaktadır. Kabartmalarda bulunan bu sunağın sazdan yapılmış olduğu düşünülmektedir. Sunağın

¹⁴⁷ Erkanal 1993; s: 46.

formu Emirgazi sunaklarının olduğu forma benzemektedir. Ortostatlardaki bir sahnede büyük kral III. Tuthaliya, gaga ağızlı bir testiden içki libasyonu yapmaktadır. Kral güneş tanrısı gibi giyinmiştir. Uzun bir manto giymiş ve başına yuvarlak takke takmıştır. Sol elinde ucu kıvrık litus asası taşımaktadır. Sağ eliyle ise gaga ağızlı testiden libasyon yapmaktadır. Başının üstünde ise hiyeroglif ile adı yazmaktadır. T şeklindeki allara doğru sunu yapmaktadır. Altarın üzerinde tanrılara sunu olarak çeşitli yiyecekler bırakılmıştı.¹⁴⁸

Boston ritonunun üzerindeki sahnede; kralın tanrıya müzik eşliğinde libasyon yapması konusu canlandırılmıştır. Sahnede T şeklinde bir sunu masasının arkasındaki kral yere içki dökerek tanrıya sunu yapar. Masanın üzerinde ise çeşitli yiyecekler vardır. Arka planda ise büyük kral anlamına gelen hiyeroglifler bulunmaktadır. Kralın arkasında bulunan tanrının duruşu ve kollarını kaldırış biçimli Mısır etkisi görülmektedir. Bu sahnenin sağında, başları ve belden aşağı kısımları profilden, omuzları cepheden çizilmiş iki figür vardır. Soldaki figürde yukarı doğru sivrilen bir başlık bulunmaktadır. Karşısındaki figür geniş kenarlı bir başlık giymiş saçlarını ensede toplamıştır. İkisi de kat kat pileli uzun kıyafetler giymiştir. Figürlerin arkasında hilalli kurs ve maymun bulunmaktadır.¹⁴⁹

Kralların yanı sıra soylu insanlarda aynı zamanla belirli kutsal sembolleri mühürlerinde ve kendi yaptırdıkları çeşitli anıtlarda kullanmışlardı. Eskişehir'in doğusunda Sakarya havzasında Yağrı Mevki'nde bulunmuş olan andezit stel buna örnek olarak gösterilebilir. Stelin üzerinde karşılıklı olarak oturmuş iki kişi vardır. Sol taraftaki figür taht benzeri bir yapıda oturmaktadır. Sivri burunlu ayakkabılarıyla tabureye basmaktadır. Kollarından birini öne doğru uzatmış ve elinde kupa tutmaktadır. Bu figür muhtemelen bir kadındır. Karşısında çapraz bacaklı iskemleye oturmuş olan

¹⁴⁸ Yiğit 2016; s: 77.

¹⁴⁹ Erkanal 1993; s: 48.

bir erkek figürü bulunmaktadır. Şal biçimli manto, kısa başlık ve sivri burunlu bir ayakkabı giymektedir. Figürün sol elinde üçgen işareti, sağ elinde bir kupa bulunmaktadır.¹⁵⁰ Ortalarında ise T biçimli bir sunu masası durmaktadır. Tanrıların yemeği olarak adlandırılan bu stel, soylu bir karı kocanın mezarı için yapılmıştır.¹⁵¹

İnandık ve Hüseyindedede kült vazolarında çeşitli T biçimli sütun örnekleri görülmektedir. Vazolardaki sütun üstünden sunu yapan figürlerin kral ya da prens olduğu düşünülmektedir. İnandık Vazosu'nda bulunan 33 numaralı figür; önünde oturan tanrıya doğru sol kolunu dua jesti şeklinde kaldırmış, sağ elinde tuttuğu kırmızı astarlı ve gaga ağızlı testiye tanrının elindeki kadehe doğru uzatmaktadır. Figür tanrıya T biçimli sunak üzerinden libasyon yapmaktadır.¹⁵² Sütunda beş sıra çizgilerle ayrılmış çapraz süsler bulunmaktadır. Karşısında oturan tek parça kıyafet giymiş olan tanrı figürü çapraz biçimli basit bir taburede oturmakta ve havaya iki elini kaldırmış durumdadır. Sağ elinde ise bir kadeh tutmaktadır. İnandık Vazosu'nda bulunan sunakların hepsinin şekilleri birbirinin aynıdır. 3. frizde bulunan altar bir taban üstünde ve 10.7 cm boyuyla mabetten daha uzun şekilde durur. Bu altar sahnede bulunan sonuncu sunaktır. 2. frizde büyük tanrının önündeki sunağın boyu 8 cmdir. Tanrıların arasında bulunan sunak ise 8 cmdir. Üzerine konulmuş bir sunu yoktur. Boğazköy'de bulunmuş olan vazodaki altara benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda Alacahöyük'te bulunan boğa heykeli ile kral arasındaki sunağa benzer. Boyunsuz bir sunaktır. Oxford'da bulunan mühürlerdeki sunaklarla aynıdır. Vazoda görülen ilginç bir detayda sunulmaya götürülen sunaklardır.¹⁵³ Hüseyindedede Vazosu'nun 2. bezeme bandında bulunan 5. figür muhtemelen bir tanrıdır. İki ayaklı bir tabure üzerinde oturmaktadır. Bu tanrı figürünün önünde duran figür, T biçimli altara sunu yapmak için sağ elinde bir küçük sunu kabı tutmaktadır.

¹⁵⁰ Emre 490.

¹⁵¹ Darga 1992; s: 190.

¹⁵² Özgüç 1989 s: 21.

¹⁵³ Özgüç 1988; s: 27.

Sadece krallar ve soyluların değil, sıradan insanların da T biçimli sütunla birlikte tasvir edildikleri görülürdü. İnandık Vazosu'nda 57. ve 58. akrobat figürleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Figürler geniş kemerli, vücuda çok sıkı uydurulmuş, tene yapışmış elbise, boyundan kalçanın altına kadar inmiş, kolları dirseğe kadar uzanmıştır. Eteği kolun omuza yakın bölümü, göğsü kırmızı ve kahverengi şeritler arası eğri ve dik bezemelere sahiptir. 5. figürün göğüs kısmındaki bezeme, Mısır etkisi taşımaktadır. Mısır'daki elbiselerin göğüs kısmı bu tip özellikler taşımaktadır. Bu akrobat figürlerin ellerinde taşıdığı küpler T biçiminde yapılmıştır.

Djet sütunu sembolünün çıkışı Eski Mısır'da Eski Krallık Dönemi'ne tarihlenmektedir. Mistik semboller arasında önemli yere sahip olan Djet sütunu; evrensel düzenle ilişkilendirilmekteydi. Düzenin yanı sıra ölüm sonrasındaki yaşamı ve öte dünyadaki temsil eden bir semboldü. Bu yüzden dayanıklılığını sağlamak için mumyanın sırt kemiğinin üstüne konulmaktaydı.¹⁵⁴ Sütunun başka bir karşılığı olan Heh; sonsuzluğun genelde zamansız öncesiz sonrasızlığın birleşmesini temsil ederdi. I.Sülale firavunlarından Aha'nın isminin yazıldığı hiyeroglif yazıtta; heh figürü bir milyonu göstermek için kullanılmıştı. Bu derece büyük bir sayı, zamanın büyüklüğünün açıklamasına örnek oluşturmaktaydı. Heh insan biçimli formda peruklu ve sakallı, genellikle diz çökmüş ve her iki elinde yılları temsil eden çentikli palmiye yaprağı tutarken temsil edilirdi. Bu palmiye yapraklarının üstünde bir güneş diski ve bunların ucunda yaşamı temsil eden birer Ankh işareti bulunurdu. Heh işaretin, Mısır dilindeki diğer bir karşılığı da dişi ilah Hauet idi.

Mısır'da Djet sütununun taşıdığı birçok manevi anlam bulunmaktaydı. Mısır'daki inanışa göre; Djet sütunu topraktan yükselip, gökyüzünü tutardı. Firavunun yenilenmesini sağlayan Hed Sed festivalinde Djet'in doğuşu kutlanırdı. Bu kutlamayla

¹⁵⁴ Andrews 1994; s: 11.

birlikte firavunun yenilenmesi sağlanırdı.¹⁵⁵ Sütun aynı zamanda toprağın üzerindeki gökyüzüydü. Firavun tahta geçtiği ilk yıl düzenlediği seremonide bir halatla bağlanmış olan dev Djset sütununu kaldırır. Bu kralın yenilenmesini sağlayan Hed Set şenliğinde bu seremoni tekrar etmektedir.¹⁵⁶

Sembol öte dünya kralı Osiris'in vücudu olarak kabul edildiği için; ölüm ve ölünün öte dünyaya geçişiyle ilişkilendirilirdi. Piramit Metinleri'nde ölünün öte dünyada Djset sütunu ile birleşmesi ifadelerine yer verilir. İlgili metinde;¹⁵⁷

Thoth Pepi'yi topla, böylelikle o sona karşı yaşayacaktır. Thot, Horus'un gözünü ona yerleştirecek.

Horus Osiris Pepi'nin içinde Horus'un gözünü seninle birlikte olması için kabul et. O Pepi Horus'un gözü her zaman sana ait olacak sonsuzluğa kadar senin yanından ayrılmayacak:

Yaşa Pepi annen Nuh senin kendisine katılmanı bekliyor. Geb senin kolun olacak. Sen bu yerde babanla yaşayacaksın. Burada vücudunu kontrol edeceksin ve burada vücudunu giydireceksin. Sen ölümsüz yıldızların arasında Duat'ta Horus gibi görüneceksin. Metal sandalyene oturup soğuk su kanalından geçeceksin. Böcek yaşayacak ve sonsuza kadar djset sütunu altında düzgünce duracak.

Pepi kendini Horus'un gözüyle sağlamlaştırdı. Kırmızı taç senin alnını süsleyecek. Duat'ta annen Nut ile buluşacaksın.

¹⁵⁵ Pinch 2002; s: 128.

¹⁵⁶ Pinch 2002; s: 128.

¹⁵⁷ Allen 2005; s: 108-129.

Bu Pepi sana gelecek, gökyüzü tanrısı. Pepi sana gelecek Osiris. Bu Pepi senin yüzünü yıkayacak ve sana tanrının kıyafetlerini, giydirecek. Senin Djedi'de temiz olmanı sağlayacak.

Djed Sütunu ölü kişinin kendisini temsil eden Horus'un gözünün koruyucusuydu. Bununla ilgili Tabut Metinleri'nde;

Thot sana konuşman için Horus'un Gözü'nü verdim.

Apep hiç olmayan ben Apep' e vereceğim.

*Kuş onu emip çiğneyecek. Horusun Göz'ü onların bildiklerini göreceksin. Ama onları unutacaksın.*¹⁵⁸

*Djedi kutsal göz senin tanrın tarafından verilecek.*¹⁵⁹ söylemleri geçer.

Ölüler Kitabı'nın 155-160, 166 ve 167 kısımlarında bulunan muskalar üzerine Tet Sütunu'na yer verilmekteydi. Bu muskalar dişi Tet ve erkek Tet olarak yapılırdı. Akbabayla birlikte çizildiği ölü yastığı ve göğüslük gibi biçimler verildiği de görülürdü. Kitaba göre ölü Sekhet Araru'ya¹⁶⁰ gittiğinde oraya Şu'nun sütunlarının bulunduğu kapıdan geçilmekteydi. Sütunlar Djet Sütunu biçimindeydi. Bu kapı öte dünyanın kuzeyinde yer alır ve Serty Kapısı olarak anılırdı.¹⁶¹

Ölüler Kitabı'ndaki bazı söylemlerde Tet'in bir sembolden çok; bir yerde olan ve bu yerde meydana gelen ruhu temsil eden bir unsur olarak düşünülürdü. Metinde; "Ben Tetteti Tetteti'nin oğlu ben Tettetu tarafından tasarlandım. Tettetu'da doğdum,

¹⁵⁸ Faulkner 1978; s: 58.

¹⁵⁹ Faulkner 1978; s: 274.

¹⁶⁰ Sekhet Araru: Öte Dünya topraklarının Mısır dilindeki karşılığıdır. Genel olarak ölülerin yaşadığı ve hayattaki gibi faaliyetlerini sürdürdüğü bölgeydi. Başında ise Kral Osiris bulunmaktaydı. Burasını tanımlamak için kullanılan başka bir ifade ise Osiris'in krallığıdır.

¹⁶¹ Budge 1967; s 35.

kadın ve erkek ruhlarının beklediği yerde matem elbisemle bekliyorum. Osiris iki toprakta da zafer kazanır.”¹⁶² ifadesi yer almaktadır.

Djet Sütunu Mısır tanrılarında Osiris ile eşitlenir. Osiris'in unvanlarından biri de sonsuzluğun beyidir. Bu yüzden mumyaların başının altına Djet sütunu figürü konulur.¹⁶³ Sonsuz yaşam enerjisini ölüye sağlamak için bu şekilde bir desteklemenin yapıldığı düşünülebilir. Djet sütunu muskası, İsis'in Osiris'in cesedinin içine gizlediği ağacı temsil eder. Osiris'in bedenini yeniden canlandırılmasını temsil ettiği için Mısır'ın en önemli kült sembollerinden biridir. Osiris kültüyle yakından ilgilidir. Ölüler kitabının CLV. bölümünde tanrıların dirilmesi için Osiris'e bir Tet getirilmesinden bahsedilmektedir. Bu ağacın içindeki çiçekler, ölünün göğsüne konulup ölünün dirilmesini sağlamaktadır. Tabutlarda ise ölünün sağ elinde Tet bulunmaktadır. Mısırlılar'ın Osiris'i Tet sütunu ile özdeşleştirilmesi nedeniyle; tanrı çoğu kez Tet biçiminde; bazen kısmen kişiselleştirilmiş Osiris, insan kollu sütun olarak tasvir edilirdi. Osiris kral olması ve krallıkla bağlantısı olması nedeniyle diğer tanrılara göre daha sık tahtta oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Cenaze sahnelerinde kişi İsis'in, Neftis'in, Hathor'un huzurunda tanrının karşısında durur.¹⁶⁴ Yıldızların tanrısı olan Re-Osiris de Djet sütunu şeklinde görülürdü. Mısır'da ayın karşılığı olarak da kullanılırdı. Bu sütunun bu bağlamda kullanılan diğer bir anlamı ise “Cennet'in Sütunu” idi.¹⁶⁵

Tet sütunu hayatın devamlılığını sağlayan enerjiyi taşımaktadır. Bu sütun Osiris'in sağladığı sonsuz enerjiyi temsil ederdi. Osiris'in hayat gücünün akarsularda olduğu düşünülürdü. Osiris'in hayat gücü yeraltı sularından tohumlara, yumurtalara ve canlılığın sürmesini sağlayan yerlere ulaşırdı. Gecenin ortasında güneş Osiris'in vücudu

¹⁶² Budge 1967; s 21.

¹⁶³ Erman 1971; s:279.

¹⁶⁴ Wilkinson 2016; s:121.

¹⁶⁵ Duk 2005;s: 9

şekline bürünür, Osiris'in güçleri ve yeni yaşamı güneşte yeniden doğardı. ¹⁶⁶Kısacası tüm doğal döngüler bu enerjinin bir sonucuydu.

Tet Sütunu, Ay Tanrısı Khons ile de ilişkilendirilen bir semboldür. Khons Mısır'ın Ay ilahlarından biriydi ve Yeni Krallık Dönemi'nde Amon ve Mut'un iyi huylu oğlu olarak karşımıza çıkmıştır. Piramit Metinleri'ndeki yamyamlar ilahisinde ise; kralın güçlerini emmek için yediği tanrıları yakalayıp öldürmek için merhum krala yardım eden bir tanrı olarak ortaya çıkar. Khons Teb'de Amon ve Mut ile birleşmesine rağmen Komb-Ombo'da Sobek ile Hathor'un oğlu olarak görülmekteydi. İdfu Tapınağı'nda ise bacağı oğlu olarak Osiris ile ilişkilendirilirdi. Hava Tanrısı Şu ile ilişkilendirildiği de görülmüştü. Khons insan biçimli vücudu mumya sargısına sarılmış, elleri serbest, başında; çocukluğa özel bir saç kesimi olan kel ve bir tutam saç uzatılmış şekilde tasvir edilmiştir. Khons, Osiris ve Horus'la birleşerek çoban bastonu ve kamçı bir Ced başlı asa tutarken tasvir edilirdi. Madalyon gibi duran hilal şeklindedir. Khons küçük muskalarda doğan başlı biçimde gösterilirdi.¹⁶⁷ Buradan hareketle Khons'unda, Osiris gibi Djet sütunu biçiminde cisimleştirilmiş olan tanrılardan biri olduğu düşünülebilir.

Tasvir sanatında taşıdığı büyüsel koruyucu güç dolayısıyla sütunun kullanımı sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Güneşsel sembollerle bir arada kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Kap üzerindeki prensesin portresinde üzerinde kurs olan Djet sütununun üst kısmında lotus bulunur.¹⁶⁸ Benzer bir birlikte kullanım Sennemut'un¹⁶⁹ ailesinin mezarında bulunan tabure üzerinde de görülebilir. Sennemut'un ailesinin mezarında bulunan sandalye örneğinde; Tet sütunu karşımıza çıkmaktadır. Sandalyenin alt kısmı

¹⁶⁶ Allen 2005; s: 8.

¹⁶⁷ Wilkinson 2016; s: 113-114.

¹⁶⁸ Biermé 1994; s: 64.

¹⁶⁹ Sennemut: Firavun Hathepsut'un baş mimarı ve veziri. Kraliçe kendini firavun ilan ettikten sonra onu göreve getirmiştir. Dönemin en ünlü mimari eseri Deyrül Bahri mezar tapınağının onun eseri olduğu düşünülmektedir.

hasırdır ve abanoz ağacından yapılmıştır. Mobilyada bulunan işlemede; Ev Tanrısı Bes, İsis düğümü ve Tet Sütunu tutmaktadır. Bu figürler iki yana doğru ikişer şekilde sıralanmışlardır. Sandalyenin arka kısmına işlenmişlerdir. Bereket ve bolluk getirmesi amacıyla yapıldığı düşünülmektedir.¹⁷⁰

Thot'un kutsal hayvanı babunun Djet sütunu üstünde durduğu tasvirler bulunmaktadır.¹⁷¹ Burada sütunun, bilgelik tanrısının hayvanıyla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Tasvirde tanrının gücünün ve bilgeliğinin sağlamlığı vurgulanmak istenmiş olabilir. Thot bilgelikle ilişkilendirilen bir tanrı olmasının yanında Djet sütununun ilişkilendirildiği Khons ilahi gibi bir ay tanrısı kabul edilmekteydi. Bu sebepten ötürü bu sütunla ilişkilendirilen tasvirleri bulunurdu.

Djet sütunu sembolü tanrıların insana verdiği gücü de sembolize etmekte kullanılmaktaydı. I. Seti'nin Abydos'ta bulunan tapınağında kralın ağzına doğru uzanan djet sütununun ucunda Ankh işareti bulunmaktadır. Bu kompozisyon Ra'nın asası üzerinde durmaktadır.¹⁷² Güneşe ait sembollerin bu örnekte bir arada kullanıldığı görülmektedir. Djet sütunu ve Ankh sembolü tanrısal enerjilerin insana geçmesini sağlayan araçlardı. Bu durum tanrıların sembolü uzatmasının dışında; tanrıların bu sembolün arasında tasvir edilmesiyle de kendisini gösterirdi. Parlatılmış altından yapılmış Atef Tacı taşıyan koçbaşı tanrının iki Djet sütunu arasında kaldığı görülmektedir. Bu deltadaki Mendes bölgesinde olan *banebdjetdet* inancına ait bir motiftir.¹⁷³

Düzenin sembolü olan Djet sütunu göğüste ipe bağlanmış veya kolye şeklinde taşınırdı. Ölümden sonra ise göğüsün anatomisini korumak için mumyanın göğsüne

¹⁷⁰ Scott 1965; 142.

¹⁷¹ Erman 1971; s: 329.

¹⁷² Nathan 1977; s: 97.

¹⁷³ Andrews 1994; s: 31.

konurdu. Fayans, altın, yıldızlanmış tahta, lapislazuli ve değerli taşlardan yapılmaktaydı. Djet festival ve kutlamalarda kullanılan ulusal bir sembol haline gelmiştir. ¹⁷⁴ Bu kullanılan taşlar ölümden sonra sonsuz yaşamın bir simgesi olarak görülürdü.

Sütun tanrılarla soylu insanlar arasında bulunurdu. Kökeni olan Mısır'da baş tanrı Osiris'in vücudu olarak kabul edilirdi. Kanatlı güneş Kursu altında bulunduğu mühür baskısının bir sahnesinde; sütunun üzerinde Ay Kursu görülürdü. Çizim, onun kollarını kaldırmış bir insan gibi görünmesini sağlardı. Bu aslında insansı kullanımına bir örnek oluşturmaktaydı. Boston Ritonu'nda da Ay Kursu ile birlikte görülmekteydi. Anıtsal stellerde de bu figür karşımıza çıkmaktaydı. Bu sütunlar T biçimli yapısıyla Mısır'daki Djet Sütunuyla benzer özellikler taşımaktaydı. Yine Mısır'daki gibi tanrılarla krallar arasında durduğu görülmektedir. Hititler'de tanrılara sunu yapımında kullanımının altında pratik bir amaç taşıdığı görülmektedir. Bu sütun Mısır'da muska şeklinde kullanımı da bulunmaktaydı. Bu onun gücünün küçük bir simgede insanın yanında olması amacıyla yapılmaktaydı. İnandık ve Hüseyinde Vazoları'nda tanrılar ve krallar arasında bir sunak vaziyetinde birçok yerde karşımıza çıkar. Sunulmaya götürülen sunaklar ise bu kutsallığın varlığını gösterir. Mısır'da sütun evrensel düzeni simgeliyor olsa da; Hititler'de böyle bir kullanım görülmezdi. Aynı zamanda da sonsuz enerjiyi temsil ederdi. Kral yaşam enerjisinin yenilenmesi için festivaller düzenlerdi. Öte dünyaya gittiğinde kişi sütunla birleşirdi. Sütunun adına yapılmış bir yer bulunmaktaydı. Tabut Metinleri'ne paralel olarak Ölüler Kitabı'nda da öte dünya kapılarında bu sütun bulunduğu ifadeleri geçmektedir. Mısır'daki anlamı çok derindi Osiris'in vücudu yerine kullanılırdı. Onun omurgasını temsil ederdi. Kral öldükten sonra öte dünyada Osiris'e dönüştüğü için kişinin öte dünyadaki varlığını sağlardı.

¹⁷⁴ Bunson 2002; s: 34.

Kendisi de ölümler dünyasının birçok yerinde bu sütun biçiminde vücut bulurdu. Djet sütunu Mısır'da diğer sembollerde olduğu gibi günlük kullanımda da karşımıza çıkardı.

II. IV. El Sembolü

İnsanların üst kısmında bulunan organlarının en uç noktası, beş parmakla donatılmış, tutma ve hassasiyet organı olan el, insanın ilahi gücünün sembolüdür. Ancak aynı zamanda kendini ifade etme sanatıdır.¹⁷⁵ Antik Mısır'da ise el, yaratıcı Tanrı Atum ile ilişkilendirilirdi. Başlangıçta tek başına var olan tanrının dişil çiftini oluştururdu. Tarih boyunca gelişimine bakıldığında da el sembolünün dişil bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Konya'da bulunmuş olan bir mühür üzerinde ise; el sembolünün Hitit öncesi kültürüne Mısır kültürünün bir etkisi sonucu geldiği görülmektedir. Mühür üzerinde iki kültür arasındaki geçiş noktası olan Suriye kökenli motifleri yanında, el motifi belirgin bir biçimde yer almaktadır.

El sembolünün Anadolu'daki tek karşılığı, Konya Karahöyük'te bulunmuş 56/48 numaralı mühürde bulunan kullanımıdır. Mührün sınırlayıcı öğeleri olarak üstte kuş altta ise dağ keçisi vardır. Mühürde birbirini tutan iki adet tanrıça figürü bulunur. Bu figürlerden sağdaki elinde bir şişe tutmaktadır. Soldaki ise kolunu karnına doğru yaslamıştır. Kemerli uzun pileli bir giysi giymektedir. Bu tanrıçaların karşısında yer alan mücadele sahnesinin aşağı kısmında iri bir el bulunmaktadır.¹⁷⁶

Bu el mühür üzerinde araştırmada bulun kişiler tarafından, Eski Mısır ile bağlantılı bir figür olarak görülmüş olsa da; yaratıcı güç ve Tanrı Atum ile bağlantısına değinilmemiştir. Ancak Mısır'da El sembolünün tanrı Atum dışında ilişkilendirildiği herhangi bir tanrısal veya insani bir varlık bulunmamaktadır. Atum, Heliopolis yaratılış

¹⁷⁵ Gardin 2006; s:202

¹⁷⁶ Erkanal 1993; s: 34.

mitinin ilk tanrısıydı. Mısır tanrılarının babasıydı. Kültü çok eskiydi ve Orta Krallık Dönemi'ne geldiğinde Heliopolis teolojisinin en üst kısmında yer almıştı. Mısır mitolojisinin temelini oluşturan Piramit Metinleri'nde adı geçen başlıca tanrılardan biriydi. Kendi kendini yaratma özelliğine sahipti. Efsaneye göre kendini menisinden veya tükürüğünden yaratmıştı. Yaratıcı gücü elinde bulunduran Atum, bu gücün bilgisiyle dünyayı var etmişti. Yaratan olduğu gibi aynı zamanda yok edecek olan gücü de bünyesinde bulundurmaktaydı. Bu yüzden Ölüler Kitabı, Atum için dünyanın sonunda meydana getirdi her şeyi yok edeceği ve ilk yılan biçimine döneceğini söyler. Tanrının *Tem* adıyla temsil edilen özelliği ise onun bitmiş ve tamamlanmış yönüne gönderme yapar. Bu tanım yıkıcı tarafını da belirtmek için kullanılır. Mısır yaratılış inancında; yaratıcı tanrı Amun'un formlarından biri Kamutef idi. Teb'in batı kıyısında onun onuruna yapılmış olan bir tapınak bulunmaktaydı. Tapınak, insanlığı yaratan başlangıçsal çamurdan ilham alınarak tasarlanmıştır. Buradaki Kamutef'in resmi ise kutsal yerdeki Amun olarak anılmakta ve 10 gün boyunca Amun'un bu tapınağı ziyaret ettiği düşünülürdü.¹⁷⁷

Atum'un Eli onun kadın eşi olarak kabul edilirdi. Mısır dilindeki karşılığı ise Lusas veya Hator-Nebet-Hetepet olarak ifade edilirdi.¹⁷⁸Bu sebeple tanrıça Hathor da ilk anne olarak kabul görürdü. Hathor çoğu zaman güzel bir kadın olarak metinlerde geçen, anneliğin yanı sıra aşk ve kadın cinselliğiyle de ilişkilendirilen bir tanrıçaydı. Mitolojik olarak Hathor yaratılış zamanında kendisiyle çiftleşen Atum'un hikâyesine atıfla Atum'un eli denilen yaratıcı dişi ilkeyi temsil eden tanrıçaların başında gelmektedir. Hathor'un gebelikte doğumda ve doğum sancılarında kadınlara yardım ettiğine inanılırdı. Tanrının annelik ve doğurganlık üzerindeki rolü kralın annesi olarak kabul edilmesiyle de devam etmektedir. Burada emziren inek tanrıça kimliğiyle

¹⁷⁷ Bunson 2002; s: 192.

¹⁷⁸ Pinch 2002; s: 136.

bulunurdu. Hator, iktidardaki hükümdarın yeniden vücut bulduğu tanrı Horus'un annesi olması anlamında Hathor'un oğlu denir. Hathor daha erken tarihlerden itibaren kralın karısıydı. Hathor ve firavunlar arasındaki ilişki Menkarure'nin mezar tapınağında görülebilmektedir. Bu rölyefte tanrıça hem kocasının yanında duran bir kadın; hem de oturmuş bir anne olarak tasvir edilmiştir. Yeni Krallık zamanında ise Hathor kral eşlerinin birleştirildiği güçlü bir ilah rolüne bürünmüştür.¹⁷⁹Bu aile ağacı Atum ve Hathor'un varyasyonundan sonra Şu ve Tefnut'la devam etmiştir. Atum bu sebeple Osiris ve Horus'a oradan da Mısır krallarının soyuna bağlıydı. Bu yüzden firavunlarla arasında bir çeşit baba-oğul ilişkisi bulunmaktaydı.¹⁸⁰

Hitit öncesinde Mısır kaynaklı bu sembolün tek bir mühürde var olduğu görülmektedir. Anlamına uygun olarak kullanılmasa da Mısır'a ait diğer sembollerle birlikte kullanılmış olması bu etkiye örnek olarak gösterilebilir. El ve el izi Prehistorik Dönem'den beri kutsal kabul edilen bir sembol olmuştur. İnsanın en çok işine yarayan hemen hemen yaşamını sağlayacak her tür nesneyi yarattığı uzvuydu. Bu sebeptendir ki yaratıcı tanrının çifti olarak kabul edilmesi doğaldır. Tanrı kendi eliyle birleşerek tanrıların ve insanları yaratmıştır. El sembolü ilk var olduğu dönemden itibaren dişil bir nitelik taşımaktaydı. Çünkü sembol, tek tanrının yaratılıştaki kendinden bir parçası ve çifti olarak kabul edilmekteydi. Yaratıcılığın dışında kutsal anne ve kutsal dişiyi sembolize ederdi. Bu sembolün günümüze de benzer bir anlamda geldiği görülmektedir. Orta Doğu Bölgesinde günümüze kadar dişil bir sembol olarak kullanılagelmiştir. Bu bölgede Fatma'nın Eli¹⁸¹ ve Hindistan'da Hamse'ye karşılık gelmektedir.

¹⁷⁹ Wilkinson 2016; s: 142-143.

¹⁸⁰ Wilkinson 2016; s:99.

¹⁸¹ Fatmanın Eli: Hamsa ya da Hameş olarak bilinen el muskası Arapça ve İbranicede beş anlamına gelirdi. Ortadoğu bölgesinde Fatma'nın eli olarak bilinirdi. Nazara karşı korumayı simgelerdi.

II. V. Sfenks Sembolü

Karışık varlıklar, Yakındoğu'da Mısır ve Mezopotamya'da tarihinin ilk dönemlerden itibaren görülmekteydi. Bunlar genelde tapınılan önemli tanrılardı. Sfenks, ikinci seviyeden kutsal varlıklar olarak kabul edilen cinler ve efsanevi varlıklar arasında yer alırdı. Çünkü; tanrı ve insanın karışımından oluşan bir çeşit yarı ilahtı. Tanrının bir sureti ve bir tanrı anlamına gelmekteydi. Hakim olan gücün ve iyiliğin koruyucusuydu. Vahşiler ve düşmanlar içinse korkutuculuğu temsil ederdi.¹⁸²

Sfenkslerin ortaya çıktığı yerin Mısır olduğu düşünülmektedir. Sfenksler Mısır'ın dışında Mezopotamya'da III. Er Hanedanlar Dönemi'nde ve Akad zamanından itibaren görülmekteydi. Bu sfenksler devasa boyutlardan uzaktı. Akad zamanında mühür üzerinde görülen sfenks, gemi üzerinde tasvir edilmiştir. Dört ayak üzerinde sakalsız ve uzun saçlı olarak çizilmiştir. Diğer bir benzer özellikler taşıyan sfenks figüründe ise boynunda ucunu tanrısal bir figürün olduğu tasma vardır. Mezopotamya'da II. Binde bilinen en önemli sfenks tasvirlerinden biri kral Zimrilim'in sarayına aittir.

Sfenksler Anadolu'da, Hititler'den daha önce Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde kabartmalar ve mühürler üstünde kendine yer bulur. Sfenks kullanımının kuzey Suriye yoluyla oluştuğu düşünülmektedir. Bu sfenksler Hititler'in kullandığı sfenkslerin temelini oluşturmuştu. Mısır kökenli sfenksler genellikle düşmanlarını yenen kralın bir simgesi olarak görülmekteydi. Bu motif Hititler'deki Eski Suriye üsluplu mühürlerde birçok araştırmacıya göre hiçbir anlam taşımaksızın kullanılmıştır.¹⁸³ İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde ise heykelerde ve mühür baskılarında görülmüştü. Boğazköy ve Alacahöyük şehirlerinin giriş kapılarında bulunurdu. Geç

¹⁸² Gardin 2014; s: 540

¹⁸³ Erkanal 1993; s: 131.

Hitit Dönemi'nde ise Mezopotamya etkisiyle kanatlı sfenksler yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Sfenks sembolünün ilk olarak Suriye üzerinden Anadolu'ya geldiği düşünülmektedir. Bu yüzden Suriye coğrafyasında birçok sfenks bulunmuştur. Bu sfenksler Tanrıça Hathor' a ait özellikler taşımaktadır ve Mısır'a ait olan sembollerle birlikte kullanılırdı. Suriye sfenksleri antik Mısır'dan alınan boynuzlu güneş diski, baş üzerindeki Uraeus yılanı ve kral başlığını hatırlatan bir başlık ile Osiris tipi sakal gibi özelliklere sahipti. Buna örnek olarak Suriye kökenli silindir mühürde; ana sahnede karşılıklı olarak arka ayakları üzerinde duran iki sfenks ve aralarında tanrıça Hathor'un spiral saç bukleli başı yer alır. Sfenksler ön ayaklarını selamlaşır gibi kaldırmışlardır. Ön ayaklarının hemen üzerinde Kanatlı Güneş Kursu göze çarpmaktadır. Suriye mühürcülüğünde, ayaklarının altında yılan bulunan sfenks tasvirleri de önemli bir yer tutar. Sfenkslerin üzerine bastığı bu yılanlar Uraeus yılanı olarak tanımlanmaktadır.

Suriye sanatında mühür dışında, sfenks örneklerine kapı süslemeleri üzerinde rastlanılmaktadır. Bunlardan biri Ras Şamra'da açığa çıkarılmış olan tam korunmamış altından kase üzerindedir. Bu kase iç içe üç resimli bant şeklinde düzenlenmiştir. Kanatlı sfenksler dıştaki geniş bant üzerindedir. Kanatlı boğayla karşılıklı olarak tasvir edilmiştir. Her ikisi de ortadaki palmiye ağacına doğru sıçrar vaziyettedir. Alınlarında bir bant bulunmaktadır. Kadınsı yüz hatlarına sahiplerdir. Kanatlarının biri önde diğeri arkadadır.¹⁸⁴

Sfenksler özellikle Hitit İmparatorluk Dönemi'nde kült eşyaları ve mühür baskıları dışında; şehre giriş kapılarında büyük heykeller olarak da var olmuştur. Bunun yanı sıra duvar ve kaya kabartmalarında diğer tanrısal figürlerle birlikte sfenkslerin de eklendiği görülmüştür. Hitit başkentinin en güney noktasında yer kapı sfenksleri olarak

¹⁸⁴ Alkım 1974; 91

anılan sfenks yontuları buna verilebilecek en güzel örnektir. Son yıllarda yapılan çalışmalarda bu sfenkslerin kapıların taştan monolit kapı pervazlarının içinden üç boyutlu yontu olarak şekillendirildiği görülmüştür. Sfenksler gövdeleri şehrin içine dönük, kapı geçitlerinde görülecek şekilde taş pervazlara yontulmuştur. Sfenkslerin yapılışında sanatçı, ana prensiplere sadık kalarak bütün ağırlığını sfenkslerin başlarında yoğunlaştırmıştır. Sfenkslerde baş gövdeye egemen bütün yüksekliğin üçte birden fazlasını kapsamaktadır. Gövdeleri dışarıya taşmış ve detaysızdır. Küt bacakları beş parmaklı aslanpençeleri bulunmaktadır. Kuyrukları yukarı doğru ve ucu kıvrık şekildedir. Başları kareye yakın bir biçimde yüzü pürüzsüze yakın bir şekilde yontulmuştur. Gözler ve burun büyüktür. Gözlerin başka bir maddeden kakma olarak işlendiği düşünülmektedir. Hafif kabarık bir kaşı ve dar bir alını bulunmaktadır. Saçları kulak arkasından gelip göğüste spiral şekilde sonlanmaktadır. Küçük bir ağız ve ince dudaklara sahiptir. Burada arkaik gülümseme oluşturulmuştur.¹⁸⁵

Alacahöyük'teki güneydoğu kapısı, iki yanda bulunan sfenksler dolayısıyla; sfenksli kapı olarak anılmaktadır. Kapı geçitlerinde in situ sfenksler ve üst sıralarda aslan protomları bulunmaktadır. İki metreden uzun yüksek monolit taşların üzerine yontulmuştur. Boğazköy'dekine göre oldukça katı çizgilere sahiptir. Sfenksin genel işlenişi göz önüne alındığında; yüzünün odak noktası olduğu ve vücuduna göre oldukça ayrıntılı işlendiği görülmektedir. Gövdesi dışarı doğru çıkmış ve şişkin durumdadır.¹⁸⁶

Alacahöyük Sfenksli Kapı'nın dışı sfenks yontusunun, kapı girişinin iç kısımlarında kabartma kalıntıları bulunmaktadır. Doğu sfenksinin kapı geçidinde şehrin içine yönelik çift başlı kartal üzerinde uzun giysili tanrıça bulunmaktadır. Bunun karşısında sfenksin iç yüzünde uzun giysili bir tanrıça kabartması vardır.¹⁸⁷ Betimlenen

¹⁸⁵ Darga 1992; s: 122-123.

¹⁸⁶ Darga 1992; s: 130-131.

¹⁸⁷ Darga 1992; s: 137.

tanrıların şehrin koruyucu tanrıları olduğu düşünülmektedir. Alacahöyük'ün yapıldığı zamanın, Hititler üzerinde Mısır etkisinin en yoğun görüldüğü Muwatalli ve III. Hattuşili'nin krallık zamanına denk gelmesi bu sfenkslerin Mısır etkisi göstermesi bakımından önemlidir.

Hititler'de sfenks kelimesi yazınsal metinlerde geçmekteydi. Metinlerde sfenks şeklinde olan kült kaplarından bahsedilmektedir. Bu metinlerde “kral ve kraliçe altından bir awiti BIBRU'su ile su içerler”¹⁸⁸ ifadesi sfenksin kült törenlerinde kullanımına örnek oluşturmaktadır. Bu kutsal kapların değerli madenlerden yapıldığı düşünülmektedir. Aḫiti (aslan sfenks), UR. MAH aslan altın ve gümüş yapılmaktaydı.¹⁸⁹ Hitit metinlerinde geçen ALAM KÙ.GÌ. LÚ altın figüründen adam demektir. Durur ve şapka giyer. “Altın sfenksin dibinde duran adam”¹⁹⁰ ifadesinden de anlaşılacağı gibi sfenksler güneşin elementi kabul edilen altından yapılmaktaydı.

Hitit sfenksleri genellikle dişi olarak kabul edilir. Bunun sebebi, en bilinen sfenks olan kapı sfenkslerinin yüz hatlarının dişi çizgileri taşımasıdır. Sfenkslerin dişi olmasını kanıtlar nitelikte olan başka bir durumda dişil yapım eki olan šara ile sonlanıyor olmasıdır. Bu ek getirildiği kelimeye dişil bir nitelik kazanırdı. Kökeni tespit edilemeyen sfenkse benzeyen bir varlığı ifade eden damaššara šara eki sebebiyle dişil bir varlığı tanımlayan kelime olarak kabul edilir.¹⁹¹

Hathor başlıklı sfenksler; Anadolu'da Hititler ve Hitit öncesi dönemlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Mısır etkisi sonucu Suriye yoluyla Anadolu'ya gelmiştir. Bu geçişin varlığının kanıtı olarak Suriye kökenli mühürlerde Hathor başlı sfenksler ve Hathor başı kullanımı görülmekteydi. Bu tür sfenksler Mısır etkisinin diğer kültürlerden

¹⁸⁸ Ertem 1965; s:264.

¹⁸⁹ Savaş 2006; s:66.

¹⁹⁰ KUB 38.1

¹⁹¹ Ünal 2019; s: 119-120.

bağımsız olarak var olan etkisini gösterir. Anadolu'da görülen ilk sfenksler; Kültepe Kaniş Karumu II.Tabaka'a ait silindir mühür baskıları üzerinde genellikle tanrı ve tanrıça tasvirleriyle birlikte bulunmaktadır.¹⁹² Sfenkslerin hepsi kanatsız olarak çizilmiş ve takke biçimli başlık takmaktadırlar. Hathor saç tipine sahip bir sfenkse ilk kez bu dönemde rastlanmaktadır. Büyük kısmında sakal da bulunur. Ön ayakları insan biçiminde, kuyruğu yılanbaşı veya kuş başı şeklinde olan örnekler vardır.

Hathor saçlı sfenksler genellikle sakalsız ve yumuşak hatlı bir yüze, bukleli bir saça sahiptirler. The Metropolitan Museum'da bulunan sfenkslerin saçları ikişer bukle halinde düzenlenmiştir. Alın üzerinde görülen ince kabartma şeklinde saç bandı ve bandın iki yanından sarkıtılmış göğse inen bukleler Hathor saç stilini yansıtmaktadır. Sfenks arka ayakları üzerinde durmaktadır. Kültepe –Kaniş Karumu'nun Ib katında Warşama Sarayı'nın olduğu tahmin edilen yapının 121 nolu odasında aynı damga mührün üç baskısı bulunmuştur. Mühür baskısının merkezinde taburede oturan tanrıçaya küçük bir insan figürü sunu yapmaktadır. Tanrıçanın çevresinde sfenks ve hayvan başları vardır. Sfenks, sunu yapan şahsın altında sola yöneliktir. Saçı bukle halinde enseye inip kıvrılmaktadır. Yukarı doğru kalkık olan kuyruğu, kuş başı şeklinde sonlanır.

Sfenksler'e Hitit öncesinde de rastlanmaktaydı. Kültepe Acemhöyük ve Konya Karahöyük gibi merkezlerde görülmekteydi. Kültepe'de ele geçen ve Doğu Akdeniz sahillerinden getirilmiş deniz salyangozu kabuğu üstünde; ana sahnede el şeklinde bir platformdan atlayan akrobat bulunmaktadır. Arka planda ise iki adet sfenks göze çarpmaktadır. Kuyrukları kıvrık ve oldukça stilize biçimde işlenmiştir. Yatar vaziyettedirler. Soldakinin başı kuyruğu gibi kıvrıktır. Soldakinin ise başından düz bir

¹⁹² N.Özgüç 1965; s.30.

uzantı devam etmektedir. Sağdakinin yüzü küçük ve kare şeklindedir. Soldakinin yüzü yuvarlak ve daha büyüktür. Sağ sfenkste bir alın bandı görülür.

Acemhöyük'te görülen sfenksler Hathor saçı kullanımına iyi bir örnek oluşturabilir. Mühürün sunu sahnesinde tahta oturmuş bir insan figürü ve onun karşısında arka arkaya sıralanmış sunular getiren başka insan figürleri görülmektedir. En alt kısımda ise oturan hayvan figürleri ile bir insan figürü bulunmaktadır. Sfenksin saçı, Hathor tarzındaki bir buklet halinde kulak arkasından inerek spiral şeklinde sonlanır. Kuyruğu da kıvrık ve ucu spiral şekildedir. Tahta oturan kişi, iri maymun ve onun altında yer alan sfenks sola doğru yönelmişlerdir. Geri kalan insanlar ise sağa doğru yönelmiş vaziyettedir. Mühür baskısı üzerinde görülen figürler üst üste sıralar meydana getirecek şekilde düzenlenmiştir. En üstte alem tutan iki adet kahraman bulunur. Kahramanlar birbirlerine arkalarını dönerek oturmuş iki sfenkse basmaktadır. Sfenkslerin altında karşılıklı olarak tasvir edilmiş iki adet aslan bulunmaktadır. Çifte aslan kullanımını Mısır etkisine örnek oluşturabilir. En altta ise otçul bir hayvan vardır. Sfenkslerin başları üzerinde birer adet kuş, baskının sol ve sağ kenarında birer maymun, sfenkslerle aslanların arasında birer tavşan yer almaktadır. Bu hayvanlar simetrileriyle tasvir edilmiştir. Sfenksler benzer özelliklere sahiptir. Birer buklet halindeki uzun saçları enseye inerek spiral oluşturur. Başlarının üstünde takke şeklinde bir başlık bulunmaktadır.¹⁹³

Acemhöyük'te açığa çıkarılmış olan Eski Anadolu üslubuna ait benzer mühür baskısında bulunan iki sfenks, otçul bir hayvanın üzerine ön ayaklarıyla basmaktadır. Burada sfenksin hayvanı pençeleriyle yakaladığı görülmektedir. Sfenksin başı cepheden vücudu ise profilden tasvir edilmiştir. Saç ve yüz hatları çok iyi işlenmiştir. Ortadan ikiye ayrılmış saç, birer buklet halinde başın her iki yanından omuz hizasına spiral

¹⁹³ Özgüç 1973; s: 40

şeklinde inerek, Hathor saç biçimini oluşturur. Ancak daha kısa yapılmıştır. ¹⁹⁴Sfenksin alın kısmı çok dar, gözleri oldukça iri burun üçgeni belirgin ve dudakları kapalıdır. Yanakları ağız kenarından dik bir şekilde yapılmış iki kavisli çizgiyle gösterilmiştir. Sakalları ince işçilikle işlenmiştir. Yukarı doğru kalkık olan kanatlarındaki tüyleri birbirine paralel çizgilerle gösterilmiştir. Dört ayağı da tasvir edilmiştir. Kuyruk yukarıya doğru ters S şeklindedir.

Konya Karahöyük I. tabakada açığa çıkarılmış olan pişmiş bir toprak riton üzerinde sfenks betimlemesi bulunmaktadır. Bu sfenksin saçı Hathor tarzında iki bukle halinde kulak arkasından göğüs üzerine inerek spiral şekilde sonlanır. Boynu oldukça kalındır. Kulakları ve burunu oldukça iri tasvir edilmiştir. Gözler dışarı çıkık dudaklar ise incedir. Sfenksin kanadının yalnızca başlangıç kısmı görülebilir vaziyettedir. Ayaklarının bir kısmı korunmamış olsa da ön ayaklarının hareket tarzına göre sfenksin yürür durumda tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Kuyruk kısmı ise korunmamıştır. ¹⁹⁵

Boğazköy Aşağı Şehir II. tabakada açığa çıkarılmış olan kurslu sfenkslerin işlendiği mühürde; ana sahnede merkezde bulunan fildişi kursun üzerinde, iki sfenks yer almaktadır. Profilden çizilmiş sola doğru adım atar vaziyette olan sfenksin Hathor tipi saçı bulunmaktadır. İri gözleri, iri bir burnu ve dolgun yanakları vardır. Kuyruğu yukarı doğru kalkık ve kıvrımlıdır. Sağa yönelik tasvir edilmiş olan sfenks diğer sfenksin alt kısmında yer almaktadır. Sfenksin Hathor tipli saçı bulunmaktadır. İri göz ve iri buruna sahiptir. ¹⁹⁶

Boğazköy'de bulunmuş olan sfenkslere verilebilecek bir örnek de; Nişantaş'ta açığa çıkarılmış büyük bir yapıya ait tamamı korunmamış olan sfenkslerdir. İkisinin de Hathor tipi iki bukle halinde göğüs üzerine inen saçları bulunmaktadır. Saçlarının

¹⁹⁴ Özgüç 1980; s:378.

¹⁹⁵ Alp 1987; s:11.

¹⁹⁶ Sasson 2006; s:90

üstünde içleri rozetli spiralden uzanan bir baş süslemesi vardır. Saçların üst kısmından yanlara doğru inen bir örtü bulunmaktadır. Sağdakinin yüzü belirgin değildir.¹⁹⁷

Sfenksler en çok, kendileri gibi karışık varlıklarla birlikte karşımıza çıkmaktadır. Benzer türden varlıkların bir arada kullanılması ya da hepsinin birlikte aynı yer üstünde yer alması bu varlıkların gücünden faydalanmak için yapılmış olmalıdır. Peruwa Arşivi'nde bulunan Eski Anadolu üslubuna ait bir silindir mühür baskısı üç yatay çizgiyle ikiye bölünmüştür. Üstteki aslan avı sahnesinin solunda mızrak tutan bir avcı görülür. Hayvanlar ve melez yaratıklar bulunmaktadır. Alt kısımda aslanı yenen kahraman ve hayvan figürleri durmaktadır. Aslan avı sahnesinde grifonun önünde bulunan sfenks, sola dönük olarak dört ayak üzerinde tasvir edilmiştir. Başında takke şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Ensesine kadar uzanan ucu kıvrık kuyruğu vardır.¹⁹⁸

Karumun II. katında ortaya çıkarılmış Peruwa Arşivi'ne ait bir silindir mühür baskısında sağda oturan bir tanrı ve karşısında ona tapan bir şahıs bulunur. Arkasında sola dönük olarak ayakta duran ve sol elinde bir yıldırım demeti sağ elinde yılan tutan bir tanrı vardır. Mühürde görülen diğer figürler sadece bacakları görünebilen tahtında oturan tanrıça, hayvan ve hayvan başı motifleri, sfenks, tapan şahıs, hilalli kurs ve sunaktır. Sfenks sol altta bulunan şahsın önünde ve sağa yönelik olarak tasvir edilmiştir. Başında takke şeklinde bir başlık vardır. Sfenksin yukarı doğru kalkık kuyruğu, yılanbaşıyla sonlanmaktadır.¹⁹⁹

Alişar'ın ikinci kültür katında çıkarılmış Eski Suriye üslubuna ait mühür üzerinde; karşılıklı olarak ayakta duran iki adet insan figürü görülmektedir. Aralarında hilalli kurs, altta ise başka bir insan figürü bulunmaktadır. Sol tarafta diz çökmüş insan ve vücudu kanatlı melez bir yaratık figürü vardır. Bu figürün arkasında platform

¹⁹⁷ Seeher 2006; s: 110.

¹⁹⁸ Özgüç 2006; s:7.

¹⁹⁹ Özgüç 2003; s:34.

üzerindeki taburelerde karşılıklı olarak oturan iki insan figürü görülmektedir. Bu figürlerin ellerinde yiyecek ve kadeh bulunmaktadır. Aralarında üzerlerinde yuvarlak nesnelere bulunan bir masa yer almaktadır. Sağdaki figürün alt kısmında boğa adam bulunmaktadır. Boğa adamın önünde, aslan ve sfenks karşılıklı olarak arka ayakları üzerinde oturmaktadır. Sfenks sola yönelik olarak tasvir edilmiştir. Başında Mısır krallarına özgü başlık bulunmaktadır. Sağdaki sfenksin alnı üzerinde Uraeus yılanı bulunmaktadır. Her ikisinin de kanatları yukarı doğru kalkıktır. Dört ayaklı olarak tasvir edilmişlerdir. Kuyrukları yukarı doğru kıvrıktır. Sfenkslerin arka kısmına denk gelecek şekilde birer dağ keçisi bulunmaktadır.²⁰⁰

Alışar'da bulunmuş olan 3103 numaralı mührün sol tarafındaki figürler, aralarında bölücü bir öge olmadan üst üste sıralanmış vaziyettedir. Bunlar kanatlı aslan adamlardır. Tek ayağı üstüne diz çökmüş sağ bacağını açıkta bırakan yırtmaçlı bir giysi giymektedir. Figürün sağında ise içme sahnesi yer almaktadır. Şilteli basit birer tabure üzerinde oturmaktadır. Üzerinde pileli uzun giysisi vardır. Her ikisinin de saçları uzundur. Aralarındaki bir masa boğa bacağı biçimindedir. Masanın üzerinde üç yuvarlak yiyecek vardır. Üç figürün altında solda oturan bir aslan betimlemesi bulunmaktadır. Ağzı açıktır. Dikine paralel S biçiminde havaya kalkık kuyruğu vardır. Karşısında kıvrık vücutlu bir antilop durmaktadır. Antilobun sağında ise sola yönelik oturan bir kanatlı sfenks bulunmaktadır. Onun da sağında sola yönelik bir başı olan; çift boynuzlu insan başlı bir boğa vardır.²⁰¹

Acemhöyük'te bulunmuş olan bir Eski Hitit üslubu mührün ana ögesini dağ koyunlu tanrıça ve antilop oluşturmaktadır. Elinde bir kadeh önünde bir kuş bulunmaktadır. Arkalıği rozet biçiminde kübik bir tahta oturmaktadır. Mührün sağ kenarında sağa yönelik melez yaratıklar vardır. Bunlar sakallı sfenks ve balık kızdır.

²⁰⁰ Erkanal 1993; s:60.

²⁰¹ Erkanal 1993; s: 46.

Balık kızın saçları beline kadar uzanmaktadır. Balık kız mühürlere katılmış olan yeni bir figürdür.²⁰²

Acemhöyükte bulunan Anadolu grubuna ait silinir mühür baskısını ana öğeleri; ibrikle sunu yapılan bir tanrıça ve hava tanrısıdır. Hava tanrısı sağ elinde boğanın yularını, sol elinde dağdan fışkıran bir ırmağı tutmaktadır. Çevresinde yalnız bacakları korunmuş olan çıplak tanrıça, sakallı erkek sfenksi, aslani kuş, balık ve arkasında aslanı yenen boğa adam vardır.²⁰³

Acemhöyükte sfenkslerin en çok insan ve hayvan melezleri arasına yerleştirildiği görülür. Dişi sfenkslerin işlendiği mühür baskısında sfenksler karşılıklı oturmuşlar ve pençelerini birbirlerine değdirerek bu çağın bir motifini oluşturmuşlardır. Başlarından ikişer bukle sarkar. Başlarının arasında bir kurs, altlarında yerde yatan bir aslan vardır. Benzer bir örnekte kanatlı dişi sfenksleir omuzlarından sular çıkan bir kahramanın iki yanında ayakları üzerine dikine kalkmış şekilde durmaktadırlar. Saçları rulo halinde enselerinde kıvrılmıştır.²⁰⁴

Kanatsız bir erkek sfenks saç örgüsü motifinin içinde ön pençeleri açılmış olarak çizilmiştir. Sivri sakallı ve takkelidir. Kuyruğu belinden ve başından çıkan bir kuş motifi ve yılan başıyla bitmektedir. Kanatlı versiyonunda ise biri cepheden tasvir edilmiş olup, ön pençeleriyle sırtüstü yatan bir hayvanın üzerine basmaktadır. Başının iki yanından bukleler sarkmaktadır.²⁰⁵

Oldukça farklı bir yapıya sahip mühür baskısında hayvanlar, bir dişi sfenks, mızraklı bir kahraman, onlardan daha büyük çizilmiş, dik vaziyette kuş başlı ve geyik boynuzlu sol elinde tavşan, sağ elinde antilop tutan bir figür vardır. Kuş aslan melezi

²⁰² Özgüç; s: 1981; s: 281-282.

²⁰³ Özgüç 1977; s: 370.

²⁰⁴ Özgüç 1977; s: 378.

²⁰⁵ Özgüç 1977; s: 378.

bu figürün yanında bir anaför motifi dikkat çekmektedir. Başka bir örnekte ise çift başlı kuş şeklindedir. Başının ve bacaklarının arasına yerleştirilenlerden ötürü onun güneş kültüyle ilgisinin olduğu düşünülmektedir.²⁰⁶

Boğazköy'de açığa çıkarılmış olan Eski Suriye üslubundaki steatitten bir silindir mühür üzerinde kalabalık figürler bulunmaktadır. Ana sahnede ayakta duran üç insan figürü görülmektedir. Sağda en sonda bulunan figür bir aslanı ayaklarından baş aşağı tutar vaziyette yapılmıştır. Karşısında ise bir elini tapınma pozisyonunda kaldırmış başka bir insan bulunmaktadır. Aralarında ise bir hayvan figürü vardır. Sağa yönelik tasvir edilmiş figürün sağ elinde savaş baltası, sol elinde ise bir değnek bulunmaktadır. Bu figürün baş hizasında hilalli bir kurs görülmektedir. Mührün geri kalan kısmında ise çeşitli hayvanlar ve karmaşık figürler vardır. Sfenks hilalli kurs motifinin sağında bulunan tavşan figürünün hemen arkasındadır. Sola yönelik olarak arka ayakları üzerinde oturan sfenksin başında takke şeklinde bir başlık bulunur. Kanadı yukarı doğru kalkık ve kuyruğunun iç kısmı aşağı doğru kıvrıktır.²⁰⁷

Mediggo'da açığa çıkarılmış, Chicago Üniversitesi'nde bulunan fildişinden bir levha üzerinde; en üstte iki kanatlı güneş kursu altında durmuş ellerinde litus taşıyan iki kral bulunmaktadır. Bu levha üzerinde birbirlerini taşır vaziyette bulunan boğa-adam, kuş başlı adam, dağ tanrısı, kanatsız sfenksler bulunur. Arka ayakları üzerinde oturan sfenksler yüzler cepheden gövdeler profilden tasvir edilmiştir. Ortadan ikiye ayrılmış saçları, spiral biçimde göğüsleri üzerinde kıvrılmaktadır. Dolgun yanaklı ve iri gözlere sahiplerdir. Göğüs kısımları üzerinde aslan yelesini betimler özellikler bulunmaktadır. Bu onların erkek olduğunu göstermektedir. Ayakları arasında kıstırılmış kuyruk Mısırlı etkileri taşımaktadır.

²⁰⁶ Özgüç 1977; s: 379.

²⁰⁷ Güterbock 1987; s: 101.

Sfenks yarı tanrı olarak kabul edilen bir figürdü. Bu yüzden tanrılarla birlikte tasvir edilmekteydi. Kendisi tanrılara eşlik edici ve bir tanrı olarak onların yanında yer alırdı. Sfenks tasviri, en çok Fırtına Tanrısı ile birlikte karşımıza çıkmaktaydı. Kültepe Kaniş Karumu'nun II.Katında açığa çıkarılmış olan Eski Anadolu üslubundaki mitolojik konulu bir silindir mühür baskısında, arka arkaya sıralanmış üç tanrı figürü birlikte tasvir edilmiştir. Sol baştaki tanrı, boğa üzerinde durmaktadır. Önünde bulunan küçük bir insan figürü tanrının elinde tuttuğu kadehe sunu yapmaktadır. Bu tanrının önünde aslan üzerinde ilerleyen savaş tanrısı bulunmaktadır. Onun önünde bir ayağını boğanın üzerine diğerini dağlara basan Fırtına Tanrısı görülmektedir. Fırtına Tanrısı sağ eliyle bir yılan tutmaktadır. Mühür baskısında geride kalan boş alanlar hayvan, hayvan başı ve melez yaratıklarla doldurulmuştur. Sfenks, savaş tanrısının hemen arkasında, sol baştaki boğanın üzerinde tanrıya dönük olarak tasvir edilmiştir. Bu nedenle hangi tanrıya ilişkili olduğunu söylemek zordur. Sfenksin keçi sakalına benzer bir sakalı bulunmaktadır. Sırtından başına doğru kıvrılarak uzanan bir kuyruğu vardır. Sfenksin başında takke şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Sfenksin pençeleri sivri bir çıkıntı ile belirtilmiştir.

Kültepe Kaniş Karumu II. katında ortaya çıkarılmış olan Eski Anadolu üslubuna ait bir mühür, üzerinde birçok figür barındırmaktadır. Bu mühür baskısı üzerinde üç ana figür bulunur. Sol başta boğa adam vardır. Omuzuna dayalı eğri bir silah tutan ve sağ elinde kuş taşıyan av tanrısı görülmektedir. En arkada ise sağa yönelik muhtemelen boğa üzerinde duran Fırtına Tanrısı vardır. Geri kalan kısımlarda hayvan ve melez yaratıklar bulunmaktadır. Sfenks sola yönelik olarak, av tanrısının çevresinde bulunan hayvanlarla beraber görülmektedir. Alnının üstünde takke şeklinde bir başlığa ait çıkıntılar bulunmaktadır. Benzer çıkıntılar Av Tanrısı ile Fırtına Tanrısının başlıklarında da bulunur. Sfenksin sakalının altında bulunan çıkıntı ise muhtemelen sakala aittir. Kuyruğu sırtından baş hizasına kadar uzanır. Kaniş Karumun'da Ib

katından itibaren benzer sfenkslere kanatlar eklendiği görülmektedir. Bu sfenksler karşılıklı ya da sırt sırta oturmuş vaziyette mühürler üzerinde bulunmaktadırlar. Bu çifte sfenks tanrı Ruti'nin etkisine örnek olarak gösterilebilir.²⁰⁸

Anadolu grubuna ait olan bir mühürde; sfenksler av tanrısı, baş tanrıça ve hava tanrılarının yanında bulunurdu. Bu tip mühürlerde sakallı veya sakalsız olarak görülebilirlerdi. Sakalsız sfenks başına takke giymiştir. Bacağının biri insan biçimindedir. Bu sfenks Kaniş'in baş tanrıçasının yanında yer alırdı. Kanatsız sfenks tipine önemli bir örnek oluşturur. Kanatsız insan başlı aslan gövdeli sfenksler, Suriye yoluyla Anadolu'ya gelmiştir. Aynı tip sfenksle, Mezopotamya'da Er Hanedanlar ve Akad devrinde de varlığını sürdürmekteydi. Sakallı tip ise takkeli ve kanatsızdır. Uzun bir kuyruğu ve keçisakalı vardır. Kanatlı bir aslan ve bir Hava tanrısına bakmaktadır.²⁰⁹

Çeşitli figürler bulunan mühür baskısında, sola doğru arka arkaya sıralanmış tanrıça ve tanrı figürleri bulunmaktadır. En önde antilop ve dağ koyunu olması muhtemel boynuzlu bir hayvan üzerinde oturan bir tanrıça görülür. Bu mühürde betimlenen tanrıça muhtemelen İnaradır. Tanrıçanın başının arkasında sıralanmış kuş tasvirleri bulunur. Çevresinde çok sayıda insan hayvan ve melez yaratık figürü vardır. Tanrıçaya yönelik ucu kıvrık silah tutan av tanrısı durur. Av tanrısının altında bir sfenks, savaş tanrısının altında bir aslan bulunmaktadır. Sfenks sağa yönelik olarak dört ayak üzerinde tasvir edilmiştir. Başında takke şeklinde bir başlık vardır. Tanrıçanın arkasında boğa üzerinde duran başka bir tanrı görülür. Sağ elinde tuttuğu kadehte küçük bir insan figürü sunu yapmaktadır. İkinci sfenks ise bu tanrının üzerinde bulunduğu boğanın altında ve sola yöneliktir. Başında takke şeklinde bir başlık vardır. Tanrı ve sfenks aynı yönde tanrıçaya doğru ilerlemektedir. En arkada bir ayağıyla boğanın sağrısına basan, diğer ayağıyla dağlara basan ve sol elinde bir yılan tutan Fırtına Tanrısı

²⁰⁸ Darga 1992; s: 131.

²⁰⁹ Özgüç 1965; s: 30.

Taru bulunur. Fırtına Tanrısı boğanın üzerinde durup, sağ elinde yılan tutmaktadır. Bu mührün Fırtına tanrısıyla yılan İluşanka'nın savaşının canlandırması olduğu düşünülebilir²¹⁰

Mitolojik figürlerin tasvir edilmiş olduğu mühür baskısında; üç tanrı ve bir tanrıça bulunur. Sol başta tahtında oturan savaş tanrısı görülür. Elinde tuttuğu kadehle küçük bir insan sunu yapmaktadır. Savaş tanrısının önünde boğa üzerinde duran başka bir tanrı ve onun arkasında sol eliyle yılan tutan, bir ayağıyla da boğanın sağına, diğer ayağıyla dağlara basan Fırtına Tanrısı vardır. En arkada ise antilop veya dağ koyunu üzerine oturan tanrıça İnara yer alır. Tanrıça altta iki boğa adam ve onların üzerinde iki aslan tarafından taşınmaktadır. Başının önünde ve arkasında üst üste sıralanmış kuşlar dizilidir. Tanrıçanın arkasında ağaç ve ağacın sağına da bir sfenks bulunur. Sfenks, savaş tanrısının hemen arkasında ve sola yönelik olarak tanrıçayla aynı yönde tasvir edilmiştir. Bir ayağı insan bacağı şeklindedir. Sfenksin başında takke şeklinde bir başlık vardır. Kuyruğu kuş başı şeklinde sonlanır.²¹¹

Konya Karahöyük'te açığa çıkarılmış olan Eski Suriye üslubuna ait iyi korunmamış olan bir mühür baskısında; ana sahnede bir tapınma görülmektedir. Ayakta duran insan figürünün ise sadece alt kısmı korunmuştur. Sağ kısımdaki sahnede ise üstte bir tavşan figürü ve arkasında bir çıplak tanrıça görülmektedir. Bu figürlerin altında ise sağa dönük duran ve ayağını öne doğru uzatmış bir sfenks bulunur. Yalnızca üst kısmı korunmuş olan sfenksin, takke şeklinde bir başlık taktığı düşünülmektedir. Başlığın üzerinde bir çıkıntı vardır. Sfenksin kanatları yukarı doğru kalkıktır.²¹²

²¹⁰ Özgüç 2003; s: 157.

²¹¹ Özgüç 1965; s:30.

²¹² Erkanal 1993; 39-40.

Eski Anadolu üslubuna ait hematitten bir mühür üzerinde; savaş tanrısının elinde tuttuğu kadehe küçük bir insan figürü sunu yapmaktadır. Bu tanrının önünde, sol eliyle bir yılan tutan bir ayağıyla boğanın sırtına ve diğer ayağıyla dağlara basan Fırtına Tanrısı Taru bulunmaktadır. Fırtına tanrısının arkasında ise, bir antilop üzerine oturan Tanrıça İnara görülmektedir. Mührün geri kalan kısmında tapınılan şahıs, hayvan ve melez yaratık figürleri bulunmaktadır. Sfenksin sağ alt kısmında bulunan tapınma pozunda ellerini havaya kaldırmış şahıs göze çarpmaktadır. Sfenksin başında takke şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Yukarı doğru kalkık olan kuyruğunun ucu ensesine dönüktür.²¹³

37/93 numaralı kırık bir kap kapaması üzerinde yuvarlanan bir mühür baskısı; adorasyon sahnesinden oluşmaktadır. Sol tarafta bulunan tanrı korunamamıştır. Uzun elbiseli tanrı ona doğru yönelmiştir. Sol elinde orak bulunmaktadır. Onun arkasında ise eli yalvarma pozisyonunda olan kadın bulunmaktadır. Sağ yandaki sahnede ise bir tavşan ve altında bir sfenks bulunmaktadır. Sağda yukarıda vücudunu açmış çıplak tanrıça durur.²¹⁴ Benzer özellikler taşıyan 38/94 numaralı bir mühür baskısı üzerinde; mührün ilk baskısında; tahtına oturmuş bir tanrı ve önünde yarım ay içinde bir güneş kursu vardır. İkinci baskısında solda kanatlı bir sfenks ve sağına bir hayvan yerleştirilmiştir. Üçüncü baskıda solda bir sfenks bulunur. Dördüncü baskıda insan figürü parçaları bulunmaktadır.²¹⁵

Konya Karahöyük I. tabakadaki sarayın ortasındaki salonda açığa çıkarılmış olan Eski Asur üslubuna ait hematitten bir mühürde mitolojik bir konu anlatılmaktadır. Tahtta Tanrı Ea ve veziri Usmu vardır. Yan sahnede aralarında bir insan figürü ve arka ayakları üzerinde karşılıklı olarak oturan iki sfenks görülür. Altta

²¹³ Özgüç 2003; s:23.

²¹⁴ Alp1972; s: 115.

²¹⁵ Alp 1972; s: 115.

ise iki aslan figürüne yer verilmiştir. Sfenkslerin başında ise takke biçimli başlık bulunmaktadır. Sağdaki sfenks, pençesini aralarında bulunan insan figürüne doğru kaldırmıştır. Kanadı yukarı doğru kalkıktır. Kanatlarda bulunan tüyler birbirine paralel şekilde işlenmiştir. Her ikisinin de kuyruğu yukarı doğru kıvrıktır.²¹⁶

Konya Karahöyük'te çıkarılmış olan 62/61 numaralı mühür baskısında sola doğru adım atmış ilk figürde çıplak bir bacağın alt kısmı görünmektedir. İkinci figür ise belden aşağısı kısmen korunmuş bir tanrıdır. Pileli bir giysi giymiştir ve elinde orak biçimli bir alet bulunmaktadır. Üçüncü figür iki elini koruyucu pozda havaya kaldırmış olan Tanrı Lama'dır. Üçüncü figürün arkasında ana sahneyi sınırlayıcı öğeleri oluşturan bir tavşanla onun altında kanatlı bir sfenks görülmektedir. Bu grubun sağında yukarı kısımda çıplak bir tanrıçaya ait bacaklar bulunmaktadır.²¹⁷

Berlin Müzesinde'de sergilenmekte olan sfenksin bir tanrıçayı simgelediği düşünülmektedir. Bu kapı sfenksinin daha çok Hitit panteonunun önde gelen tanrıçası olan; Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nı çağrıştırdığı düşünülmektedir. Arinna'nın Güneş Tanrıçası kanatları olduğu için bir şekilde yerin güneşini simgelerdi. Kuşlar ve kanatlı tasvirlerin her türlü varlığın şu veya bu şekilde yeraltı dünyasıyla ilişkisi olduğu düşünülmekteydi.²¹⁸

Tanrıça ve sfenks birlikteliği arkeolojik buluntular üzerinde de görülmektedir. Fildişinden sfenks üzerinde duran tanrıça heykelciği, başının üzerindeki uzun kuş boynuzu ve koparılmış kısmı, bize onun bir mobilya başı olduğunu düşündürür. M.J.Mellinik bu figürün İmparatorluk Çağı'na tarihlendiğini saptamıştır. Kúpeli büyük

²¹⁶ Erkanal 1993; s:82.

²¹⁷ Erkanal 1993; s: 40.

²¹⁸ Erbaşı 2016; s: 144.

kulaklar, sırtından yere kadar inen saç örgüsü gibi pek çok detay Yazılıkaya'daki tanrıça kabartmalarını hatırlatır.²¹⁹

Çifte sfenks, kökeni olan Eski Mısır'da zamanın sonsuzluğunu anlatmak için kullanılan bir semboldü. Anadolu'da ise Mısır'a ait sembollerle ve karışık varlıklarla birlikte kullanılmaktaydı. Sfenkslerin Mısır sfenkslerine benzer üslupta yapılması, onların sadece süsleme amacıyla yapılmadığını, sembollerin kullanımında taşıdığı anlamının da göz önüne alındığını düşündürür. Kapadokya tableti üzerindeki mühür baskısında; çifte sfenks görülmektedir. Sfenksler Anadolu'da sfenks sembolünün özgün bir örneğini oluşturması bakımından önemlidir. Bu sfenksler birer pençeleriyle bir bitkiyi tutar vaziyette karşılıklı olarak betimlenmişlerdir. Aralarında üstte başparmaklı bir eldiven motifi ile altta bir Ankh işareti bulunur. Sfenkslerin arkalarına gelecek şekilde altta küçük bir aslan üstte bir kuş figürü vardır. Maymun sol tarafta, kuş ise sağda betimlenmiştir. Sol taraftaki sfenks arka ayakları üzerine oturmaktadır. Sfenksin başının arka kısmına doğru inen saçları bulunmaktadır. Kısa saçlıdır ve kalın sakallara sahiptir. Oldukça iri olan gözlerin üst kısmında ince yapılı kaşlar, burun iri, dudaklar ise küçüktür. Kanatlı bir sfenkstir. Soldaki sakalsız sfenks dişidir.²²⁰ Sfenksler ve diğer semboller bunun Mısır etkisiyle yapıldığını düşündürse de; kanatlar ve kalın sakal Mısır'a ait bir kullanım türü değildir.

Kültepe Kaniş Karumu'nun Ib katındaki bir tablette olan mühür baskısında karşılıklı arka ayakları üzerinde oturan birer pençelerini kaldırmış iki adet sfenks görülür. Sağdaki kanatlı, kısa saçlı ve sakallıdır. Soldaki ise sakalsız ve dişi bir sfenkstir. Soldakinin elinde bir bitki tutmaktadır. Başında alın üzerinden başlayan ve ense kısmından göğüs üzerine kadar inen Antik Mısır başlığı bulunmaktadır. Alın kısmında ise Uraeus yılanına ait olduğu düşünülen ve net olmayan bir iz bulunmaktadır.

²¹⁹ Seeher 2011; s: 25.

²²⁰ Canby 1975; s:225-234.

Gözleri iri ve üçgen şekildedir. Yukarı doğru kalkık olan yılana benzeyen kuyruğu spiral şekilde sonlanır. Soldaki sfenksin tüysüz bir gövdesi vardır .Sfenkslerin arka kısmında altta büyük gözlü aslanlar vardır. Bu aslanların üst kısmında kaba biçimde çizilmiş kuşlar bulunmaktadır.²²¹ Sfenkslerin ortasındaki boşluğun alt kısmında oran olarak bozuk, kabaca çizilmiş bir ankh işareti bulunur. Bu ankh işaretinin sol üst kısmında ise Mısır'a ait bir sembol olan el sembolü vardır. Mühür Mısır'a ait birçok sembolü bir arada bulundurması bakımından önem taşımaktadır.

Kültepe'de bulunmuş olan Kt n/kb 30 (D) Ib katı bb/18-19 numaralı mühür baskısında ana sahnede izlenen birinci ve ikinci figürlerin duruşları ve çizgileri aynıdır. Bu iki figür arasında ise başı profilden ve vücudu $\frac{3}{4}$ cepheden gösterilmiş olan bir kral figürü bulunmaktadır. Geniş bir başlık ve uzun bir elbise giymektedir. Sağ kolu tapınma pozisyonunda yukarı kaldırılmıştır. Figürler arasında yukarıda bir kuş, onun altında tavşan altta ise sol üst köşeye doğru yönelmiş iki paralel çizgi ile iki kısma bölünmüş yan sahnede birer ön ayaklarını birbirini selamlarcasına havaya kaldırmış olan iki sfenks karşı karşıya betimlenmiştir. Her ikisinin arasında aşağıda bir Ankh işareti yer alır. ²²²

Acemhöyük'te açığa çıkarılmış olan Eski Hitit üslubu özellikleri taşıyan damga mühür baskılarında çifte sfenksler görülmektedir. Mühür muska şeklinde bir yapıya sahiptir. Mühürdeki figürlerin bir kısmı tam; diğerleri eksiktir. Esas sahnede yarı çıplak bir tanrıça ve mühürün sahibi bulunmaktadır. Yan sahnede ise yatar vaziyette merdivenle bölünmüş kısımda, içki içen tanrı ve tanrıça işlenmiştir. İkisinin arasında ayaklı bir bardak vardır. Altta ise ön pençeleri birbirine değen iki sfenks vardır. Soldaki kanatlı sfenks dişidir. Sağdakinin ise erkek olduğu düşünülmektedir. ²²³

²²¹ Canby 1975; s:229.

²²² Erkanal 1993; s: 79.

²²³ Özgüç 1977;s: 367.

Acemhöyük'te bulunan Suriye kökenli A.C. 709 nolu mühür baskısında, ana sahnede tepesi hilali bir kursla biten alemler tutan ve birer dizleri yere basan iki figür vardır. Bu grubun altına yerleştirilmiş karşılıklı iki sfenks kısmen basılmıştır. Bunlar yan sahneyi oluşturmaktadır. Esas sahnede bulunan tanrı figürü, tepesi sivri arkaya doğru uzanan bir bandı bulunan taç takmaktadır. Sağ kolunu ileri doğru uzatmış, sol kolunu yukarı kaldırmıştır. Elinde muhtemelen gürz tutmaktadır.²²⁴

Acemhöyük'te açığa çıkarılmış olan bir mühür baskısında birbirine arkasını dönmüş olan dört ayak üzerinde duran sfenksler; bir taburede oturan ve kadeh kaldıran bir tanrıçayı taşımaktadır. Profilden tasvir edilmiş sfenksler birbirine benzer özellikler taşımaktadır. Uzun sakalları göğüslerinin üzerine kadar inmektedir. Uzun saçları birer buklet halinde enselerine doğru inerek spiral yapar. Kuyrukları ise sırtta doğru kıvrılarak, saç spirallerine yaklaşır.²²⁵ Benzer saç örgüsüyle çerçeve içine alınan bir örnekte; sağdaki dişli soldaki erkek olan arka arkaya oturmuş iki sfenks vardır. Kuyruklarının ucu yılan başı şeklinde sonlanmıştır.²²⁶

Suriye grubuna ait bir skrabe şeklindeki mühür baskısının esas sahnesinde Suriyeli yarı çıplak tanrıça bulunmaktadır. Yan sahnede ise yatay merdivenle ikiye ayrılan alanın üstünde karşılıklı içki içen tanrı ve tanrıça mevcuttur. İkisinin arasında iki büyük bardak vardır. Altta birbirlerine ön pençelerinden biri ile değen iki sfenks karşı karşıya oturmuştur. Soldaki dişli ve kanatlıdır. Sağdaki erkek olmalıdır.²²⁷

Mardin Şerşe Höyüğü'nde olan Eski Suriye üslubuna ait bir mühür baskısı üzerinde biri kanatlı olmak üzere toplam üç adet sfenks bulunmaktadır. Bu mühür baskısında bulunan üç adet sfenksten ikisi karşılıklı olarak arka ayakları üzerinde

²²⁴ Özgüç 1977; s: 368.

²²⁵ Özgüç 1979; : 281.

²²⁶ Özgüç 1977; s: 378.

²²⁷ Özgüç 1977; s: 367.

oturmakta olup birer pençelerini selamlama pozunda kaldırmışlardır. Arka kısımda sola yönelik olarak elini yalvarma pozisyonunda kaldırmış ve diz çökmüş küçük bir insan figürü bulunmaktadır. Üstte ise bu insana saldıran bir kuş figürü vardır. Bu figürlerin üstünde, daha büyük şekilde tasvir edilmiş boğayı yenen çıplak kahraman figürü bulunmaktadır. Baskının sağ alt kısmında, arka ayakları üzerine kalkmış ve ön ayaklarıyla aslanın sağırsına basan bir sfenks görülmektedir. Karşılıklı duran kanatsız sfenkslerin başında alın üzerinde başlayıp enseden göğüs üzerine doğru inen ve Mısır kral başlığını anımsatan bir örtü vardır. Bu, Acemhöyük'te bulunan Hathor saçlı fildişi sfenkslere benzemektedir. Sfenksler birbirlerinden farklı şekillerde tasvir edilmiştir. ²²⁸

Acemhöyük Sarıkaya Sarayı'nda ortaya çıkarılmış olan Eski Suriye uslubu bir mühür baskısında ana sahnede yüzü sola dönük, vücudu ise cepheden tasvir edilmiş Suriyeli yarı çıplak bir tanrıça görülür. Yan sahnede ise bir platform üzerindeki taburede karşılıklı olarak oturan ve kadeh kaldıran iki figür bulunmaktadır. Bu figürler tanrı ve tanrıça olarak tanımlanır. Platformun altında ise birer pençelerini selamlaşma pozunda kaldırmış karşılıklı iki sfenkse yer verilmiştir. İki sfenks birbirine benzer özellikte yapılmıştır. İki sfenksin de kanatları bulunmaktadır. Saçları ensede toplanmıştır. İki sfenksinde pençeleri sivri çıkıntılıdır. ²²⁹

Acemhöyük'te açığa çıkarılmış olan, damga mühür baskısı saç örgüsüyle çevrelenmiştir. Bu mühür baskısı üzerinde, sırt sırta vermiş bir şekilde arka ayakları üzerinde duran iki sfenks görülür. Profilden temsil edilen sfenkslerin üst kısmında bir tavşan figürü alt kısmında ise bir kuş figürü bulunmaktadır. Sol tarafta bulunan sfenkste kanat vardır. İkisinin de uzun saçları ve sakalları bulunur. Sağda bulunan sfenks dişidir ve oldukça yumuşak hatlarla çizilmiştir. Sfenksin çok belirgin olmayan uzun saçları arka tarafta bukleler halinde toplanmıştır. Sfenksin boyun kısmı oldukça

²²⁸ Erkanal 1993; s: 88-89.

²²⁹ Özgüç 1977; s:367.

uzundur. Yukarı doğru kalkık olan kanadı bir çizgiyle ikiye bölünmüştür. Yılan başı şeklinde sonlanan kuyruk yapısına sahiptir.²³⁰

Acemhöyük'te açığa çıkarılmış olan Eski Anadolu üslubuna ait damga mühür baskısı üzerinde; omuzlarından sular çıkan bir kahraman figürü ve karşılıklı duran arka ayakları üzerinde dik olarak kalkmış iki sfenks bulunmaktadır. Sfenksler dışıdır. İki sfenks de hemen hemen birbirinin aynıdır. Sfenkslerde biri aşağıda biri yukarıda olmak üzere iki adet kanat bulunmaktadır. Sağdakinin saçı ve yüzü belirgindir. Kuyrukları aşağı doğru serbest sarkmaktadır. Omuzlarından sular çıkan kahraman figürünün altında bulunan aslan, sola yönelik olarak oturmaktadır.²³¹

Acemhöyük'te çıkarılmış Eski Anadolu üslubuna sahip bir mühür, çifte sfenksin varlığına örnek oluşturur. Saç örgüsü motifinin çevrelediği mührün merkezinde, sırt sırta vermiş arka ayakları üzerinde duran iki sfenks yer almaktadır. Sfenkslerin dışı olduğu düşünülmektedir. Göğüs üzerinden başlayan ve yukarı doğru kalkık olan kanadı, bir çizgiyle iki kısma bölünmüştür. Sağda bulunan sfenks uzun saçlıdır. Soldakinin ise sakalı ve bukle şeklinde ensede toplanmış olan saçları bulunmuştur. Boynu uzundur. S şeklinde yapılmış yılan başıyla sonlanan bir kuyruğu bulunmaktadır.²³²

Mısır kaynaklı bir sembol olan sfenks Hititler'de ve Hitit öncesi dönemde Mısır'a ait diğer sembollerle birlikte kullanılmaktaydı. En sık birlikte kullanıldığı sembol Ankh işaretiydi. Kültepe Kaniş Karumu Ib katında ortaya çıkarılmış Eski Suriye üslubundaki silindir mühür baskısında; mührün sağ tarafında bulunan ana sahnede karşılıklı olarak ayakta duran iki figür görülmektedir. Aralarında üst üste sıralanmış hayvansal ve bitkisel motifler bulunmaktadır. Bir saç örgüsü motifiyle ikiye

²³⁰ Özgüç 1977; s: 378.

²³¹ Özgüç 1977; s:52.

²³² Özgüç 1977; s: 378.

bölünmüş sol taraftaki sahnenin üst kısmında aralarında Ankh işareti bulunan iki sfenks vardır. Alt kısmında ise; yeri eşleyen boğa, balık ve türü saptanamayan bir hayvan bulunur. Benzer özelliklere sahip sfenksler karşılıklı olarak arka ayakları üzerine oturmuşlar ve birer pençelerini selamlaşma pozisyonunda kaldırmışlardır. Başlarında takke şeklinde birer başlık bulunmaktadır. Gözler ve burunları iri şekilde yapılmıştır. Kanatlar yukarı doğru kalkmıştır. Ön ayakların her ikisi, arka ayakların sadece biri seçilmektedir. Soldakinin kuyruğu korunamamıştır. Sağdakinin ise yukarı doğru kalkık vaziyette ucu kıvrık yapıda kuyruğu vardır.²³³

Acemhöyük Sarıkaya Sarayı'nda çıkarılmış olan damga mühür baskısında; boğanın sırtına basan bir tanrı figürü görülmektedir. Bu tanrı sağ eliyle boğanın yularını, sol eliyle mızrak ya da hançer tutmaktadır. Boğanın hemen üzerinde bir maymun bulunmaktadır. Sağa doğru oturan sfenks, mühür baskısının sol üst kısmında bulunur. Yüz ayrıntılarında göz ve burun oldukça iridir. Çenesinde sivri bir sakal bulunmaktadır. Başında takke şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Kuyruğu sırtından boynuna kadar uzanır. Sfenksin ince boynu bulunur.²³⁴

Acemhöyük'te ortaya çıkarılmış olan Eski Anadolu üslubuna ait damga mühür baskısı saç örgüsüyle çerçevelenmiştir. Mühür baskısında görülen sfenks arka ayakları üzerinde durur pozisyonundadır. Sfenksin başında takke şeklinde bir başlık bulunur. Oldukça uzun ve kaba bir sakalı vardır. Sol pençesini dik bir şekilde öne doğru uzatmış olan sfenksin ensesinden ve belinden birer kıvrım çıkmaktadır. Kuyruğunun şekli de bu kıvrımlara benzemektedir. Belinden çıkan ince kıvrımın ise bir yılan olduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde ensesinden çıkan kıvrımında, yılanın benzerlik

²³³ Özgüç 1968; s:16-17.

²³⁴ Özgüç 1968. 13

görülebilmektedir. Kuyruk kıvrımı ile enseden ve belden çıkan kıvrımlar birer kuşbaşı ve yılan başı şeklinde sonlanmaktadır.²³⁵

Afyon Genelli Höyük'te ele geçen Eski Suriye üslubundaki Hematitten yapılmış mührün üzerinde; burma motifle ikiye bölünmüş sahneler yer almaktadır. Geniş olan kısmında mitolojik sahneler görülmektedir. En solda elinde mızrak tutan tanrıça bulunmaktadır. Tanrıçanın önünde bir elinde gürz tutan, diğer elinde ise silah bulunduran Fırtına Tanrısı vardır. Fırtına Tanrısının önünde sola dönük elini kaldırmış bir insan figürü bulunur. Bu grubun sağında bir hayat ağacının yanında karşılıklı olarak duran iki adet insan figürü vardır. Dar olan kısımda aralarında antilop bulunan benzer özelliklere sahip iki adet sfenks görülür. Sağa doğru yürüyen sfenks pençesini öne doğru kaldırmıştır. Diğer pençesi antiloba doğrudur. Sola doğru yürüyen sağdaki sfenksin baş ve yüz ayrıntıları belirgindir. Gözleri ve burnu iri, ağzı ise küçüktür. Başında Antik Mısır kral başlığını anımsatan bir başlık bulunmaktadır. Sağdaki sfenksin alnı üzerinde Uraeus yılanı bulunmaktadır. Her ikisinin de kanatları yukarı doğru kalkıktır. Sağdakinin kuyruğu spiral şekilde sonlanır.²³⁶

II. Muşşili'nin mühür baskısındaki sfenks deniz kabuğuna işlenen sfenksle benzer özellikler göstermektedir. İkisinin de hatları yuvarlak ve basit olarak çizilmiştir. Kafalarının üstünde bulunan başlıklarının birbirleriyle ortak özellikler gösterdiği görülmektedir. Bu başlıklar Mısır'daki başlıklara benzemektedir. Kalitesiz bir işçiliği olduğu görülür.

Gelidonya Batığı'nda bulunan mühür baskısında soldaki ilk figür sağa dönük olarak yapılmıştır. Bu figür başına Atef tacı takmış olan bir tanrıdır. Belden üstü çıplak olup kısa bir etek giymiştir. Figürün eteğinin sağ tarafında ucu dışarı doğru çıkmış

²³⁵ Özgüç 1977; s:378.

²³⁶ Erkanal 1993; s: 60.

kıvrık bir asa vardır. İleri doğru uzattığı elinde ise bir mızrak tutmaktadır. Bu figürün karşısında ikinci bir figür durmaktadır. Havaya kaldırdığı sağ bacağı ile sfenksin üstüne basmaktadır. Figür birbirine paralel çizgilerle taranmış uzun bir etek giymektedir. Etekten yukarıya ucu kıvrık bir asa çıkmaktadır. En üstte sola doğru duran bir kuş onun altında solda sekiz kollu bir yıldız bulunmaktadır. Bu mühürde bulunan sfenksin başında tipik bir Mısır başlığı bulunmaktadır. Alnı üzerinde üç paralel bant vardır. Bu örtünün ucu ters S biçiminde içe doğru kıvrım yaparak son bulur. İkinci figürün bacağı içindeki sfenksin kuyruğu spiral biçimde kıvrılmıştır.²³⁷

Mardin ilinde bulunmuş olan mühür baskısında; kompozisyonun ana ögesini çıplak kahraman ve kanatlı sfenks oluşturmaktadır. Bu iki figür mührün ortasına olup boşluktaki iki akbaba yansıma simetrisiyle oluşturulan figürler pençelerinde birer Ankh işareti tutmaktadır. Bu işaretlerden biri çıplak kahramana, diğeri de kanatlı sfenkse doğru durmaktadır. Mühür yüzeyindeki diğer figürler hayat ağacı ve humbamba maskesi yer alır. Bu sahnenin sağında bulunan çıplak kahraman havaya kaldırdığı sağ eliyle önünde ters olarak duran boğanın ayaklarından birini, sol eliyle de boğanın kuyruğunu tutarken gösterilmiştir. Bunun altında yer alan diğer bir grupta yansıma simetrisinde karşılıklı oturan iki sfenksin arasında bir ayağının üzerine diz çökmüş çıplak bir figür bulunur. Sola yöneliktir ve sağ elini havaya kaldırmıştır. Üstünde ise bir kuş figürü yer alır. Sağında ikinci ana grubunu oluşturan figürler bulunmaktadır. Başında bir Mısır başlığı takmaktadır. Alın üzerindeki çıkıntının bir Ureus yılanı olduğu düşünülmektedir.²³⁸

Sfenksler, vücudunu oluşturan aslan ile birlikte mühür baskılarında yer almaktaydı. Onlara en çok kutsal bir hayvan olarak kabul edilen dağ keçisi eşlik ederdi. Acemhöyük'te bulunan mühür baskısında başını geriye çevirmiş sfenkse bakan bir dağ

²³⁷ Erkanal 1993; s: 49.

²³⁸ Erkanal 1993; s: 89.

keçisi görülür. Dağ keçisinin etrafı bir boğa, bir aslan, bir sfenks ve bir kuşla kuşatılmıştır. Arka arkaya sıralanmış olan sfenks figürlerinin arasında hilal ve kurs motifi bulunmaktadır. Arka ayakları üzerinde oturan sfenks, profilden tasvir edilmiştir. Uzun bir sakala ve büyük bir burna sahiptir. Başın arka kısmında üst üste gelmiş iki saç buklesi bulunmaktadır. Kuyruk sırta doğru kıvrılarak alttaki saç buklesine yaklaşır. Sfenksin birer ön ve arka ayağı belirgin yapılmıştır. ²³⁹

Acemhöyük'te açığa çıkarılmış olan irice bir bulla üzerine basılmış mühür baskında; esas figür bir elinde kadeh tutan ve tahtında oturan tanrıçadır. Önünde bir kuş figürü ve bir sunak tutan tanrıça, birbirlerine arkalarını dönerek oturmuş iki antilop veya dağ koyunu üzerinde durur vaziyettedir. Tanrıçanın yüzü hizasında ve tahtının arkasında birer rozet motifi vardır. Antilop ve dağ koyununun altında sola doğru uzanmış bir aslan bulunur. Aslan figürünün önünde bir kuş figürü ile uzanmış bir maymun figürü görülür. Tanrıçanın hemen arkasında bulunan sakallı sfenks, sola doğru uzanmış ve başını geriye doğru çevirmiştir. Sfenksin ensesine inen uzun saçı spiral şekilde sonlanır. Kuyruğu ise sırt üzerine doğru uzanmış şekilde kıvrıktır. ²⁴⁰

Sfenksler aslanın dışında aslandan türetilen başka bir varlık olan griffon ile birlikte de görülmekteydi. Acemhöyük'te açığa çıkarılmış olan bir damga mühürde merkezde yer alan boynuzlu ve kanatlı grifon; sol eliyle bir tavşanı sağ eliyle bir antilobu tutmaktadır. Grifonun boynuzunun üstünde bir kuş figürü görülür. Sol kenarda diz çökmüş olarak iki eliyle mızrağı tutan bir insan figürü ile onun altında bir aslan figürü bulunur. Sağ kenarında ise, altta oturan bir boğa ile üstte sola yönelik duran sfenks yer almaktadır. Profilden tasvir edilen sfenksin başının arka kısmında üst

²³⁹ Özgüç; 1982; 418.

²⁴⁰ Özgüç 1979; s: 281-282

üste geçmiş iki saç buklesi vardır. Sfenksin kanatları yukarı doğru kalkıktır. Sfenksler dışıdır.²⁴¹

44/106 numaralı kap kapaması üzerinde; birkaç kısıma ayrılmış bir mühür baskısı bulunur. Soldaki profilde erkek başları üst üste durmaktadır. İkinci bölgede uzun saçlı kadın başları onların karşısında durmaktadır. Altı ya da yedi sıra baş bulunmaktadır. Sağdaki kısımda bir aslan ya da aslan sfenksin kalıntıları bulunmaktadır.

242

Gaziantep Dülük'te bulunmuş olan Eski Suriye üslubuna ait siyah taştan bir silindir mühür üzerinde; birisi ellerini tapınma pozisyonunda kaldırmış karşılıklı iki kişi vardır. Üçüncüsü ise onlara sırtını dönmüş vaziyette üç adet insan bulunmaktadır. Burma motifiyle ayrılmış olan yan sahnenin üst kısmında karşılıklı iki sfenks, onun altında ise karşılıklı duran iki aslan bulunmaktadır. Sfenks ve aslanlar aynı pozisyondadır. Takke şeklinde başlıkları bulunmaktadır. Kanatları yukarı doğru kalkıktır. Arka ayakları belirgin şekilde yapılmıştır. Kuyrukları ise yukarı doğru kalkık ve kıvrıktır.²⁴³

Boğazköy'de bulunan 77/46 numaralı mühürdeki figürlerin birbirine yansıma simetrisi bulunmaktadır. Başlarında yuvarlak bir takke takmaktadırlar. İri gözleri dikkat çekmektedir. Soldaki figürün sağ kolu göğsü üstüne bükülmüştür. Sol kolu ileri doğru uzanmış olup elinle önünde ters olarak duran aslanı muhtemelen kuyruğundan tutmaktadır. Her iki figürün arasında kalan üstteki boşlukta, sola yönelik olarak yatar vaziyette bir tavşan figürü bulunmaktadır. Grubun arkasında yer alan üçüncü figür bu gruba sırt çevirmiş olarak betimlenmiştir. Bu figürün sağa yönelik olarak başı ve bacakları profilden, omuzları cepheden çizilmiştir. Kolları dirsekten bükülerek iki yana

²⁴¹ Özgüç 1977; s: 379.

²⁴² Alp 1972; s: 120.

²⁴³ Erkanal 1993; s: 80-81.

doğru açmış sağ elinde bir savaş baltası sol elinde ise bir değnek tutmaktadır. Bir tanrı fiğürü olmalıdır. Tanrının önündeki boşlukta üstte hilalli bir kurs, altta ise gövdesi zikzak biçiminde gösterilen bir yılan bulunmaktadır. Sol üstte bir tavşan sağ bacağı öne doğru uzanmış olarak yürüme pozisyonunda gösterilmektedir. Onun arkasında kanatlı bir sfenks otururken betimlenmiştir. Bu grubun altında solda başını arkaya doğru çevirmiş dağ keçisi ile sola yönelmiş bir griffon bulunmaktadır. Altta ise kızgın bir boğaya üstünlük sağlayan bir aslan görölmektedir.²⁴⁴

Sfenks kökeni olan Mısır'da güneş tanrısıyla ilişkilendirilen bir varlıktı. Güneş tanrısının kendisinin veya onun kızı olarak kabul edilen tanrıçaların bir sembolü olarak kullanılırdı. Sfenks'in yüzü insan şeklinde yapılırdı. Bu yüzün firavunu temsilen yapıldığı bilinmektedir. Firavun güneş tanrısının bir temsilcisi olduğu ve aslan güneş kültüyle ilişkilendirilen bir sembol olduğu için bu birleşik varlığın yapıldığı düşünölebilirdi.

Sfenks'in Mısır dilindeki karşılığı hu veya hewn objesidir. Daha sonra bundan türemiş olan Hun-Harmakhu'ya dönüşmüştür. Sfenks tanrısal bir varlık olarak kabul edilirdi ve kendine ait bir inanç kültü bulunurdu. Bu inanç yeryüzündeki Horus, ve Sheshep-ankh Atum'un yaşayan imajı olarak kabul edilmekteydi.²⁴⁵ Yaratıcı tanrı olan Atum aynı zamanda ilk güneş tanrısı olarak kabul edildiği için bu türden bir isimlendirme kullanılmış olabilir. Sfenks aynı zamanda Tanrı Atum'un bir temsiliydi. Bunu IV.Tutmosis'in sfenksi restore etme hikayesini anlattığı metinde görebiliriz. "Khafre bu heykeli Atum-Re-Horemakhet için yaptırmıştır ifadesi" bunu anlamamızı sağlar. Ancak Gardiner'e göre bu 18. Sölale'nin kendi düşünce yapısıyla oluşturduğu

²⁴⁴ Erkanal 1993; s: 52.

²⁴⁵ Bunson 2002; s: 387.

bir efsanedir ve Eski Krallık Dönemi'nde bu türden bir inanç bulunmamaktadır.²⁴⁶Yeni Krallık Dönemi'nde ise sfenksler Atum'un yaşayan simgesi olarak kabul edilmişlerdir.

Mısır'da sfenksler Eski Krallık döneminden itibaren görülmektedir. En büyük ve devasa Sfenks Kefren'e ait Giza platosunda bulunan sfenksdir. Mısır mitolojisinde aslanın önemi büyüktür. Düşmanları parçalayıp yiyen ve Mısır'ı koruyan bir varlıktır. Mısır Savaş Tanrıçası Sekhmet'in de aslan başlı olması bu bağlamda düşünülebilir. Sekmet dışındaki savaş tanrıları da aslan ile simgelenirdi. Heliopolis rahiplerine göre aslan yeraltı dünyasının doğu ve batı sınırlarını korurdu. Bunu çifte sfenks Ruti olarak yapardı. Aslan Güneş tanrısının çocuğu daha doğrusu kızı olarak kabul edilirdi. Bu yüzden sfenksler çağlar boyunca dişil bir figür olmuştur. Ancak Giza'daki bu sfenksin firavun Kefren adına yapıldığı düşünülmektedir. Bazı görüşlere göre ise dişi bir figürdü. Ancak bu heykelin ilk yapıldığı zamanlarda sakalı olduğu dikkate alınırsa kralı temsil ettiği düşünülebilir. Büyük sfenksin altında Kefren tarafından yaptırılmış bir tapınak bulunmuştur. Sfenksin ayakları arasında 3,66 m yüksekliğinde yaklaşık 15 ton ağırlığında kırmızı granitten bir stel bulunur. Bu stel üzerinde IV.Tutmosis'in tahta geçmeden önce gördüğü rüya yazılıdır.

Büyük sfenks, dev kaya kütesinin oyulmasıyla yapılmıştır. Önce kuzey ve batı yönünde U biçimli bir hendek açılıp sonra yontulmuştur. Dışı boyalı ve sıvalı olduğu düşünülmektedir. Gövdesi aslan yüzü insandır. Başında geleneksel krallık tacı vardır. Ayrıca krallarda bulunan Osiris'in keçi sakalını taşımaktadır. Sfenksin Eski Krallık Dönemi'ne ait olduğu düşünülse de Bu dönemin yazınsal metinlerinde sfenksten söz edilmez. Sfenkslerle ilgili ifadelerin metinlerde yer alması Yeni Krallık Dönemi'ni bulur.²⁴⁷ Yeni Krallık Dönemi'nde büyük sfenkse birtakım eklemeler yapılmıştır. Yeni Krallık Dönemi'nde II.Amenhotep, Sfenks'in tapınağına bir heykelini yaptırmıştır.

²⁴⁶ Lehner 1991; s:96.

²⁴⁷ Lehner 1991; s: 87.

II.Ramses ise sfenksin altına bir heykelini diktirmiştir. Bu dönemde sfenksin onuruna yazıcılar, komutanlar, mimarlar, heykeltıraşlar yazıtlar bırakmışlardır.

Eski Krallık'ta büyük sfenks dışında da sfenkslere rastlanılmıştır. Bunlardan biri IV. Sülale Dönemi'nden kalmış dişi sfenkstir. Yüzü kibar hatlara sahiptir ve sakalı yoktur. VI. Sülale firavunu II. Pepi'nin mezar duvarında, aralarında bir sfenksinde bulunduğu karışık varlıklar vardır. Sfenksin tüm gövdesini saran tüyleri bulunur. Bir yatay bir dikey şekilde tüyler tüm gövdeyi kaplamışlardır.

Antik Mısır'da sfenks Piramit Metinleri'nde rwyet aslan-tanrı olarak geçerken Yeni Krallık Dönemi'nde Ölüler Kitabı'nda Atum ile özdeşleştirilmiştir. Orta Krallık Dönemi'ne Sinue'nin hikayesinde yaşayan heykel anlamına gelen Seshep-ankh adıyla I.Sesosiris Sarayı'nın girişini korumaktadır. Bu Sfenksin en önemli özelliği insan yüzü olmasına karşın aslan kulaklı olarak tasvir edilmesidir. Bir diğer önemli özelliği de aslan yelesine sahip oluşudur. Çenesinin altında ise Osiris tipi sakal bulunmaktadır.

Yeni Krallık Dönemi'ne ait çok sayıda sfenks bulunmaktadır. Bu dönemde yapılan tapınakların giriş yollarının her iki yanına sfenks heykellerinin dizilmesi bir gelenektir. Karnak'taki Amon Tapınağı'nın girişinde bulunan koç başlı aslan gövdeli, karışık varlıklar buna örnek olarak gösterilebilir. Yüksek birer kaide üzerinde yer alan bu karışık varlıkların ayakları arasında bir tanrının veya kralın heykeli bulunurdu. Aynı zamanda hepsi dört ayak üzerinde oturmaktaydı. Aslan başı dışında koç başlıklı sfenkslerinde bu dönemde sıklıkla görülmesi; sfenksin taşıdığı önemin arttığına işaret eder.

Yeni Krallık Dönemi'nde birçok tapınakta çeşitli sfenks örnekleri bulunmuştur. Bunlar tanrılar adına yapılmış bir dizi sfenkstir. Bunların dışında kralların kendi adına

yaptırdıkları sfenkslerde bulunmaktadır. Bu döneme ait en ilginç sfenks örneği Tanis'te bulunmuş olan ve III. Amenemhet'in yüzünü yansıtan bir sfenks heykelidir.

Luksor Tapınağı'nın giriş yolunda ise iki sıra halinde sıralanmış sfenks heykelleri bulunmaktadır. İnsan başlı ve aslan gövdeli kanatsız sfenksler, dört ayak üzerinde oturmaktadır. Bu dönemde dişi sfenks sayısı artmıştır. XVIII. Sülale Dönemi'nde Kraliçe Hathepsut zamanında bu durum göze çarpmaktadır. Hathepsut, Mısır tarihinde kadın firavunların içinde en ünlü ve en hakim olanıdır. Tüm otoritesine rağmen o da kabul görmek için kendini erkek gibi tasvir ettirdiği heykeller ve duvar resimleri yaptırmıştır.

Deyrül Bahri Tapınağı'nda da Hathepsut'a ait sfenks bulunmuştur. Sfenks aslan yeleli ve sakallı olarak tasvir edilmiştir. Ancak buna rağmen yüzünde bir kadına ait yumuşaklık vardır. Zaten Hathepsut'un birçok tasviri sakallı yapılmaktaydı. Bu dönem görülen dişi sfenkslerin genel özellikleri hepsi dört ayak üzerinde oturur gibi tasvir edilmiştir. Ancak aslan ön ayakları yerine, insan kolu ve ellerine sahiptir. Birçoğunun yukarıya kalkık olan ellerinin avuç içleri karşıya bakar. Bu Mısır'daki geleneksel tanrıya tapınma görünümüdür. Ayrıca elleriyle hurma ağacı gibi çeşitli nesnelere tutan örnekler de vardır. Bazılarının önünde ağaç veya bitki motifi bulunur. Bazıları da kraliçe başlığı takar. Bacaklarında takılar ve göğüslerinde Mısır'a özgü göğüslük bulunmaktadır.

Yeni Krallık Dönemi'nde düşmanı ezen sfenks ve aslan figürleri de görülmektedir. Buna örnek olarak; Tutankamun'a ait küçük bir ahşap sandık üzerindeki sahne örnek olarak verilebilir. Ahşap kutuda karşılıklı olarak duran iki sfenks düşmanlarını ezerken gösterilmiştir.

Mısır'da sfenks yapımına ilişkin duvar resimleri bulunmaktadır. Bu resimlerden sfenkslerin sahip olması gereken ilkeler hakkında bilgi edinilebilirdi. Teb Kenti'nde bulunan Nebamun ve Ipunky'un mezarındaki duvar resminde; Teb atölyesinde çalışan sanatçılar işenmiştir. Buradaki sahnede en sağda görülen bir heykeltıraş yontma kalemıyla bir sfenks heykelinin alnı üzerindeki Uraeus yılanını işlemektedir.²⁴⁸

Yeni Krallık Dönemi'nde yazıya geçirilmiş olan Ölüler Kitabı'nda sfenkslerin öte dünyadaki varlığına ilişkin bilgiler elde edilmektedir. Ra'nın güneş yolculuğunun tasvirinde Amduat'ın dokuzuncu saatinde bulunan çeşitli sfenksler dikkat çekmektedir. Sahnenin ilk kısmında boynuzlarının arasında güneş kursu bulunmaktadır. Sahnedeki boğa oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Arkasında ise yine uzanmış vaziyette bir koç bulunmaktadır. Onların arkasında ise başında iki tüylü taç bulunduran ve kraliyet sakalı taşıyan bir sfenks bulunmaktadır.²⁴⁹

Sfenksler, koruyucu özellikleri olduğuna inanılan ilahi varlıklardı. Büyük sfenksler şehirleri ve insanları düşmanlardan korumak için yapırlardı. Sfenkslerin muska olarak da kullanıldığı görülmektedir. Bu sayede kişisel koruma da sağlardı. Birinci ara dönemde sfenks şeklinde iki amulet göze çarpar. Ayakları üzerinde duran bu sfenksler VI. ve VIII. sülale Dönemleri'ne aittir.²⁵⁰

Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden beri görülmektedir. Bu sembolün kökeninin Mısır olduğu düşünülmektedir. Hititler'e bakıldığında ise sfenksin oluşumunun iki uygarlıktan etkilendiği görülmektedir. Sfenksler, Asur Ticaret

²⁴⁹ Hornung 2006; s: 22S

Kolonileri Dönemi'nden Hitit Dönemi'ne kadar en sık mühür baskılarında görülmüştür. İmparatorluk Dönemi'nde ise anıtsal yapılarda kaya anıtlarında ve anıtsal bir heykel olarak Hattuša'da bulunmuştur. Mısır'da ise en büyük örneği 20 m yüksekliğindeki büyük sfenkslerdir. Sfenksler Anadolu'ya geldiğinde Hator başlığı taşıdığı görülmektedir. Burada Mısır'a ait iki ögenin birleştirildiği görülür. Ayrıca Mısır sfenkslerinde bulunan keçi sakalının, etkileşimin bir sonucu olarak Hititlere geçtiği görülür. Kutsal sunu eşyalarının üstünde sfenks sembolünün varlığı görülmektedir. Hitit Dönemi'ne gelindiğinde sfenksin güneşe bağlı sembollerle bir arada kullanıldığı görülmektedir. Sfenksler kendi başlarına da kutsal varlıklar olarak kabul edilirdi. Bu sebeple kral ve kraliçeler bu şekilde kaplardan su içerken görülmektedirler. Mısır'da güneşi temsil eden ve onun ardılı olarak görülürlerdi. Bu sebeple güneşi temsil eden altın metalinden yapılırlardı. Hitit çivi yazılı belgelerinde geçen sfenkslerin altından yapılması bu etkileşimin kutsal boyutlarda devam ettiğinin bir göstergesidir. Mısır'da sfenks yaratıcılıkla ilişkilendirilirdi. Tanrı Atum'un bir tezahürü olarak görülmekteydi. Hititler'e bakıldığında ise yaratıcılıkla ilişkilendirildiği bir kullanım görülmemektedir. Sfenksler yeraltıyla da ilişkilendirilen bir semboldür. Ölümler dünyasının geçitlerinde yer alır. Hititler'de ise yer altı ile bağlantısına dair bir durum yoktur. Mısır'da Büyük Sfenks bir tanrı olarak kabul edilmişti. Sfenksler sadece insan başlı değil; tanrı Amon'un bir simgesi olarak koç başlı olarak yapıldığı da görülmektedir. Hititler'de ise tanrı olarak kabul edilen bir sfenks yoktur. Sfenksler Mısır'da her yerde karşımıza çıkarlar. Süsleme motifi ve muska gibi kullanım alanları da vardır. Hititler'deki sfenkslerin dişil bir figür olduğu ve yumuşak hatlar taşıdığı görülmesine rağmen; Mısır'da buna benzer bir kullanım görülmemektedir. Kanatlı sfenksler her iki uygarlıkta da görülmektedir. Mısır'a kanatlı sfenks geleneğinin sonraki dönemlerde geldiği düşünülürse; bu özelliğin Mezopotamya'dan Anadolu'ya geçen bir unsurun etkileşimi olduğu sonucu olmalıdır. Anadolu'da bulunan sfenks örneklerine

bakıldığında kanatlı boğa, yılan, kuş, aslan boğa ve başta Fırtına Tanrısı olmak üzere çeşitli figürlerle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Genelde bir savaş sahnesinin içinde kendilerine yer bulmaktadırlar. Mısır ve Hitit arasındaki etkileşime verilebilecek en güzel örnek ise aslan, ankh gibi Mısır'a ait sembollerle bir arada kullanılmasıdır.

II. VI. Aslan Sembolü

Tüm Yakınoğu'da görülen bir sembol olan Aslan; Hititler'de güç simgesi olarak kullanılmıştır. Hititler, tarihi metinlerinde krallarını aslanlarla özdeşleştirmişler ve kralların kahramanlıklarını anlatırken “aslan gibi” ifadesini kullanmışlardır. Kralın aslanla özdeşleştirilmesi aslanı eril bir gruba koymamızı sağlarken; buna karşılık Hitit Kapı Sfenksleri'nin dişil özellikler taşıdığı görülmektedir. Aslan, betimlemeleri birçok farklı eserde karşımıza çıkar. Genellikle tanrıçalarla ilişkilendirilen dişil bir sembol olmasına karşın; sıklıkla karşılaşılan bu aslan betimlerinin bir savaş tanrısını sembolize ettiği düşünülmektedir.²⁵¹ Aslan aynı zamanda güneş ve güneş tanrısıyla ilişkilendirilen bir sembol olmuştur. Metinlerde bir güç ölçütü olarak kullanılan aslan görsel tasvirlerde ise yabancı kökenli birçok sembolle birlikte kullanılmıştır. Hitit geleneğini yansıtan metinlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Hitit ayinlerinde aslan ifadesinin yanı sıra “Aslan Tapınağı” şeklinde ifadelerde bulunmaktadır. Bu tapınakta aslan ile koruma tanrısı için ayin yapılmaktaydı. Ayinlerde aslan şeklinde kült kaplarının kullanımı da aslan figürünün sembolizminin kutsallığını anlamamızı sağlar.²⁵²

Hitit kültüründe önemli bir yer kaplamasının yanında; Anadolu'da aslan sembolizmi Hititler'den çok daha önceki dönemlerde de karşımıza çıkmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi mühür baskılarında ve kült kaplarının şeklinde aslan

²⁵¹ Alparslan 2013; s: 553.

²⁵² Ardzinba 1982; s: 133.

biçiminin görüldüğü bilinmektedir. Bu dönemde de aslan kutsal ve krallıkla bağlantılı bir sembol olmuştur. Aslan tanrısal gücünün bir simgesiydi ve en çok tanrılarla birlikte kullanılırdı. Aslan sembolizmi en çok mühürlerde ve mühür baskılarında kendine yer bulmaktadır. Hitit kültüründe ve ondan daha önce Anadolu'da yer alan Asur Ticaret Koloniler Dönemi'nde aslan motifi karşımıza çıkmaktadır. Acemhöyük'te çıkarılmış olan Şalim-Aşşur'a ait mühür baskısında; sağ kolunu kaldırmış elbiseli ve sakallı uzun figür, savaş tanrısı İştar ile birlikte çizilmiştir. İki figürün yüzleri ve gövdeleri cepheden tasvir edilmiş çıplak kahramanlar, çıplak tanrıçaya tapar vaziyettedir. İştar'ın sağ elinde çift kıvrık gürzlü halkalı asa vardır ve bir ayağıyla bastığı aslanın yularını tutar. Sarkan sol elinde ise eğri bir kılıç tutmuş olmalıdır. Sırtında içi oklarla dolu sadak taşır. Sakallı ve çıplak kahramanın saçları dört çift bukle biçimindedir. Figürlerin arasında küçük bir adam, vazo, iksir kabı, maymun ve hilalli kurs bulunmaktadır. Muska biçiminde mührün diğer bir baskısında tapma sahnesinden çıkan figürler Tanrıça Lama'nın korumasında ona sunu yapmaktadır. Sunu yapan insan, yuvarlak bir başlık takmıştır. Arka kısımda ise ağzı açık figürler ve bu figürlere göre ters yöne uzanmış aslan bulunmaktadır.²⁵³

New York Pierpont Morgan Library'de duran hematitten yapılmış mühür savaş tanrısı ve efsane kahramanlarını konu eder. Tahtında oturan çift aslanlı savaş tanrısının kadehini Hupaşiya doldurmaktadır. Fırtına tanrısı Taru ve İnara, Fırtına Tanrısı'nın babasına kadeh kaldırır. İnara; çift başlı kartal üzerinde duran iki çıplak kahraman ve iki boğa adamın kaldırdığı tahtı üzerinde durur.²⁵⁴

Anadolu grubuna ait mühürlerde; kutsal hayvan olan dağ koyunun ve tanrıçanın aslanı tasvirlerine sıklıkla rastlanır. Buna örnek oluşturabilecek iki mühürde birincisinde

²⁵³ Özgüç 2015; s: 93.

²⁵⁴ Özgüç 2003; s: 23.

tanrıça sağa dönük hayvanın üzerinde oturmakta ve sağ elinde bir kadeh tutmaktadır. Tanrıça bir dağ koyunu ve aslanın üzerine yerleştirilmiştir. Tanrıçanın arkasında gaga ağızlı bir testiden sunu yapan bir figür vardır. Başı üzerinde çift başlı kartal vardır. Benzer bir mühürde sağ elinde kadeh tutan tanrıça kubik tahtında oturmaktadır. Kürsünün ön kısmında oturan aslana basmaktadır. Önünde gaga ağızlı testiyle sunu yapan bir figür bulunmaktadır. Bu figürle sunu yapan kişi arasında bir altar bulunmaktadır. Bir hayvanla iki balık boşluğa yerleştirilmiştir.²⁵⁵

Kaniş Karumu'nun 1b tabakasında bulunan mühürde iki aslan arasında küçük başlıklı pileli etek giymiş kahraman figürü vardır. Hayvanın ayrıntılı olarak işlenmiş yeleleri vardır. Aslanın ağzı açılmış ve gaga şeklinde stilize edilmiştir. Bu özelliği onu 1b tabakası mührü olarak ayırt edilmesini sağlar. Benzer bir mühürde pileli bir etek giymiş bir kahraman, aslan ve antilop arasında durmaktadır.²⁵⁶

Aslan-Güneş ilişkisi anıtsal yapılarda da karşımıza çıkar. Yazılıkaya 43 numaralı figür tanrıça Hepat'a aittir. Altında dişi aslan ya da ona benzer cinste bir hayvan bulunmaktadır. Bu onun kutsal hayvanlarından. Aslanın her bir ayağının altına bir platform işlenmiştir. Bu platformların dağları temsil ettiği düşünülmektedir. Arinna Güneş Tanrıçası'yla Hepat'ın aynı kişi olduğu düşünülür. Bu durum güneş kültü ve aslan arasındaki ilişkinin varlığına kanıt oluşturmaktadır. Mısır'da olduğu gibi aslan sembolü ile güneş ilahları yakından ilişkilidir. Arinna-Hepat eşitliği metinlerde de karşımıza çıkar. "Bütün ülkelerin kraliçesi, Efendim, Arinna'nın Güneş Tanrıçası Hatti ülkesinde sen Arinna'nın Güneş Tanrıçası adını alırsın, sedir ağacı ülkelerine(Amanoslar) ise Hepat adını taşırsın."²⁵⁷ Yazılıkaya Tapınağı'ndaki aslan sembolizmi sadece Tanrıça Hepat'ın altında görülmez. 67 ve 68. figürde aslan başlı kısa

²⁵⁵ Özgüç 1977; s: 374-375.

²⁵⁶ Özgüç 1979; s: 9.

²⁵⁷ Dinçol 1982; s: 79.

etek giymiş demonlar bulunmaktadır.²⁵⁸ Birbirlerine arkasını dönmüş şekilde tasvir edilmişlerdir. Bu figürler çifte aslanlar ve çifte sfenkslerle işleniş kompozisyonu bakımından benzerlik göstermektedir. Ancak bu figürler daha çok Mezopotamya kaynaklı olan aslan-adamlarla ilişkili bir semboldür.

Fasıllar Anıtı'nda; Fırtına Tanrısı'nın eşi olan Güneş Tanrıçası çevresi üç figür tarafından sarılmış şekilde bulunmaktadır. Ortada ve alt kısımda olan figürler boğa adamlardır. Üst kısımda ise aslan adam figürü vardır. Bu figürlerin alt kısmında ise üç tane dağ tanrısı bulunmaktadır. Bu dağ tanrılarının bulunduğu kısımda ise aslan ve boğa figürlerin bulunduğu seramik parçalarının kalıntlarına rastlanılmıştır. Aslanların yapısı Boğazköy'deki kapı aslanlarına benzemektedir.²⁵⁹

Tören baltasının ikonografisindeki ana sahnede, K. Bittel'e göre Güneş Tanrısı olan ana tanrı figürü ve uzun giysisinin etrafında boynuza benzer çıkıntıları olan Dağ Tanrısı vardır. Aslan üzerine basan tanrının ise Güneş Tanrısı'nın eşi olduğu düşünülmektedir.²⁶⁰ Tören baltasının üzerinde aslan ile güneş tanrısının birleşmesi; aslan sembolü ve güneş kültü arasındaki ilişkiye örnek olarak gösterilebilir.

Aslan, krallıkla ve kralın gücüyle ilişkilendirilen bir semboldür. Kralın aslana benzetilmesi motifi Eski Hitit Dönemi tarihsel metinlerinde görülmektedir. I. Hattuşili vasiyetnamesinde kral meclise, orduya ve yüksek dereceli memurlara seslenirken oğlu Murşili için şöyle demektedir; “Sadece tanrı bir aslanın yerine, aslanı oturtulabilir.”²⁶¹ ifadesinden kralların aslanla eşitlendiği görülür.

²⁵⁸ Yiğit 2016; s: 34.

²⁵⁹ Erbil 2014; s: 192.

²⁶⁰ Darga 1992; s:109.

²⁶¹ Ardzinba 1982; s: 134.

Hitit, Mısır ve Mezopotamya tasvir sanatında aslan avı sahnelerine rastlanılmaktaydı. Kralın gücünü göstermesi bakımından sembolik olarak yapılırdı. Alacahöyük ortostatlarında oldukça önemli bir yer kaplamaktaydı. Bu sahneler kralın gücünü temsil etmek için yapılırdı. Bu avların bir törenin parçası olarak yapıldığı bilinmektedir. Bu törende kralın savaşçı gücü gösterilmeye çalışılırdı. Bu türden avlar genellikle kontrollü halde yapılırdı. Kralın aslanı yenebilecek kadar güçlü olduğunun gösterilmesi dışında; kralın avdan sonra aslanın gücünü elde etmesi de söz konusu olabilir. Böylece kral, Güneş Tanrısı'nın gücüne sahip olurdu.

Aslan krallar ve tanrılara eşlik etmesinin dışında sade figürlerle birlikte de karşımıza çıkmaktaydı. Bu türden figürler kült seromonilerini gerçekleştiren görevli rahipler olabileceği gibi kral ya da soylularda olabilirdi. Pensilvanya Koleksiyonu'nda bulunan bir mühür baskısının ana sahnesinde; bu durumu gösteren benzer şekillerde giyinmiş iki simetrik figür bulunmaktadır. Bu figürler kısa etek üzerine uzun bir gömlek giymişlerdir. Ortalarında ise birbiri üzerine dizilmiş plakalardan oluşmuş sütun ve bu sütunun üzerine iki figürü de kaplayacak şekilde yerleştirilmiş oldukça büyük bir Kanatlı Güneş Kursu vardır. Yan üst sahnede 4 adet rozet bulunur. Orta kısımda ise karşılıklı olarak birbirini selamlayan Mısır başlığı takmış tanrılar vardır. En alt kısma ise bir aslan ve karşısında aslanın ağızına doğru bir şey uzatan adam figürü yerleştirilmiştir.²⁶²

Aslan sembolü en çok karışık varlıklarla birlikte görülür, Sfenks ve boğa adamlarla birlikte, savaş sahnelerinde karşımıza çıkardı. Bunun sebebi muhtemelen aslanın doğa üstü güçlere sahip bir varlık olarak kabul edilmesiydi. Karışık mitolojik varlıkların birçoğu aslan ile yapılmaktaydı. Bunların içinde en ünlüsü sfenksti. Sfenksin dışında griffon, aslan-adam ve aslan-balık gibi figürler bulunurdu.

²⁶² Ward 1899; s: 32.

Ön Asya’da sık işlenen aslanı yenen boğa başlı adamın görüldüğü mühürlerde; solda baş aşağı duran bir aslan betimlemesi yer alır. Sağda ise profilden yapılmış olan boğa başlı karışık yaratık havaya kaldırdığı sağ ayağı ile aslanın başına basarken sol kolu ile de aslanın başını kavramıştır. Kısa eteğinin ortasında pileli bir parça sarkmaktadır.²⁶³

M.Ö. 18. yy’a tarihlenen Eski Suriye üslubuna ait silindir mühür baskısında; koruyucu tanrıçanın rehberliğinde oğlak getiren ve aralarında küçük bir kahramanın tasviri, mühürün ana grubu oluşturur. Arka boşlukta ise iki adet figür görülmektedir. Mührün üst kısmında ise Suriyeli kıyafeti giymiş üç figür vardır. Alt kısımda ise dik duran bir aslan ve antilop ile baş aşağı duran bir aslan bulunmaktadır. Mühür, diğer mühürlerle karşılaştırıldığında Kargamış kralı Aplananda’ya ait olduğu belirlenmiştir.

264

Eflatunpınar kaya anıtında da karışık varlıklarla birlikte; aslan tasviri görülmektedir. Aslan tasvirinin bulunduğu sahnede dağ tanrıları dışında, sahnenin alt tarafında bulunan iki karışık varlığa ait tasvirler vardır. Alttaki insan vücutlu, muhtemelen aslan başlıklı varlık, üstte bulunan kendisi ile aynı şekle sahip kişiyi taşır vaziyettedir.²⁶⁵ Üzerindeki tanrının ise; duruşu ve başına taktığı başlık ile Fırtına Tanrısı olduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁶

Aslan efsanevi varlıklarla birlikte çizilirdi. Çünkü kendi de tanrının gücüne sahip olan kutsal bir hayvandı. Damga mühür baskılarında da çoğunlukla hayvansal motifler görülmektedir. Aslan ise en sık kullanılan hayvanlardan biridir. Arka arkaya dizilmiş

²⁶³ Erkanal 1993; s: 34.

²⁶⁴ Özgüç 1977; s: 366-367.

²⁶⁵ Yiğit 2016; s:136.

²⁶⁶ Erbil 2014; s: 191.

üç aslan kafası ya da Anka kuşunun yer aldığı mühürler bulunmaktadır.²⁶⁷ Bu kompozisyonların sadece görsel amaçla yapıldığı düşünülebilir. Mühür Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenmektedir. Mühürde birçok aslan motifi bulunduğu görülmektedir.

Aslanlar karışık varlıkların oluşumunda çok sık karşımıza çıkmaktaydı. Sfenksler, Griffon ve Aslan-adamlar buna örnek olarak gösterilebilir. Çok ender olarak aslan başlı balıklarda görülür. Buna örnek oluşturabilecek bir mühür baskısında; Aslan başlı balık, balık ve adam arasında gösterilmiştir. Eski Babil Devri mühürlerinde seyrek olarak rastlanılan balık-aslan tanrı Ea ile ilgili karışık bir varlıktı.²⁶⁸

Sembol, mühür ve duvar kabartmalarının yanı sıra, heykel biçiminde Hattuşa Yukarı Şehir'de de karşımıza çıkmaktadır. Bu bölge dini bir merkez görünümündedir. İçerisinde 30 adet tapınak bulunmaktadır. Engebeli bir arazide kurulmuş olan yukarı şehir 1 km² den daha büyük yüzölçümlü bir araziye sahiptir. Hattuşa'nın yarısından çoğunu oluşturur. Doğal bir şekilde genişlemiş Aşağı Şehir'in aksine planlı biçimde inşa edilmiştir. Bölgenin güneyinde bulunan üç adet kapı Hitit tasvir sanatının en büyük örneklerini barındırmaktadır. Bunlar; Aslanlı Kapı, Sfenksli kapı ve Kral Kapısı'nda bulunan kabartmalardır. Aslanlı Kapı iri taş bloklardan yapılan iç ve dış kapı pervazını oluşturan büyük taş bloklarla yontulmuştur. Baş ve gövdelerinin yarısı gözüktür biçimdedir. Soldakinin başı kırıktır. Sağdaki ise ağzı açık dili aşağı doğru sarkar vaziyette resmedilmiştir. Yeleleri ve göğsünün üzerindeki kıllar ayrıntılı biçimde resmedilmiştir. Giriş Kapısı'ndaki aslanların gür yeleleri ve ön pençeleri incelendiğinde taş işçiliğinin inceliği görülür. Ön pençelerindeki ayrı bloğa işlenmiş ve bloklara çanak biçimli çukurlar oyulmuştur. Bu çukurlara adak konulduğu düşünülür. Ancak bu

²⁶⁷ Alparslan 2013; s: 286.

²⁶⁸ Özgüç 1965; s: 31.

konuda metinlerde bilgi verilmez.²⁶⁹ Sağdaki aslanın yelesine gömülü yuvarlak kulakları, göz yuvarlakları kısa bacakları ve dört parmaklı pençeleri dikkat çeker.

Büyük Tapınak olarak adlandırılan yapıda; kare planlı bir sunak bulunmaktadır. 4 tane aslandan oluşan dikdörtgen sunakta, aslanların ayakları önde oturuş biçimi Mısır kübik heykellerinde veya sunaklarda bulunan aslanlara benzemektedir. Aslan heykeli figürleri Mısır'da Eski Krallık Dönemi'nde görülmeye başlanmıştır. Blok heykeller ise Orta Krallık Dönemi'nde görülmektedir. Yeni Krallık Dönemi'nde göğüs ve kuyruk konumları değiştirilmiştir.²⁷⁰ Benzer biçimde; 2 nolu tapınakta en az 10 adet, 3 nolu tapınakta ise 4 adet aslan heykeli bulunmuş ve heykellerin girişi koruyacak şekilde yapıldığı anlaşılmıştır. ²⁷¹

Aslan biçimli sunu kaplarının kült törenlerinde kullanımı fazlaca görülmekteydi. Hitit sanatı Anadolu, Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Babil etkileri sonucu oluşmuştur. Aslan biçiminde yapılmış sunu kapları Hitit uygarlığında ve öncesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu protom şekilli başlarda aslanlar geriye yatık kulaklı, dilleri çenelerine yapışık biçimde işlenmiştir. Kullanılan yöntem, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden beri süregelen üsluptur. Benzer bir örnek Acemhöyük'te bulunmuş olan fildişi aslan heykelciğidir. Gövdesi kabarık işlenen aslanın bacakları, iki kabarık şeritle gövdeye bağlanmıştır. Yuvarlak formda işlenmiştir. Bu aslan heykelciğinin M.Ö. 18. yy ait Anadolu Suriye üsluplu kabartma unsurları ile ortak özellikleri olduğuna ilişkin kanıtlar vardır. ²⁷²

²⁶⁹ Seeher 2006; s: 55.

²⁷⁰ Schafer 1972; s: 51.

²⁷¹ Alparslan 2013; s: 325.

²⁷² Özgüç 1965 s.18.

Aslan, Mısır'da sülaleler öncesi dönemlerden itibaren kullanılan bir semboldü. Aslan Güneş Tanrısı ile anılan bir güç sembolü olarak kullanılmıştı. Genellikle dişilikle ilişkilendirilirdi. Tüm aslan ilahları dişiydi. Savaş tanrıçalarıydı. Kralların güç elde etmesi ve gücün sağlamlaştırmasıyla ilgili konularda bu tanrılara başvurulurdu. Aslan Mısır'da krallığa ait önemli sembollerin başında gelmekteydi. Genellikle güç sembolüyle ilişkilendirilen aslan; güneş kültürünün de önemli bir sembolü konumundaydı. Dişil özellik taşıyan tanrısal varlıklarda daha sık rastlanılan aslan, aynı zamanda savaş tanrıları ve tanrıçalarının da sembolüydü. Hitit uygarlığında olduğu gibi kralların aslan gibi güçlü oldukları vurgulanırdı. Aynı zamanda dev insan başlı aslanlar şeklinde yapılan sfenkslerin, kralları temsil ettiği düşünülürdü.

Mısır panteonunda birçok aslan başlı veya aslan biçimli ilah bulunmaktaydı. Bunlardan en ünlüsü Güneş Tanrısı Ra'nın kızı olarak kabul edilen, Savaş Tanrıçası Sekhmet idi. Ondan sonra yine savaşla ilişkilendirilen tanrı Montu gelmekteydi. Aslan biçimli tanrı ve tanrıçaların dışında Eski Krallık Dönemi'nde yapılmış olan büyük sfenks Yeni Krallık'ta bir tanrı olarak kabul edilmişti. Aslan ilahların yanında Güneş Tanrısı Ra ve tanrı Horus aslan sembolüyle ilişkilendirilen ilahlardı. Horus'a gök tanrısı olmasının yanı sıra güneş tanrısı olarak da tapılmaktaydı. Horahte adıyla iki ufku Horus'u olarak; doğan ve batan güneşin tanrısıydı. Ama özel olarak doğunun ve güneşin doğuşunun tanrısıydı. Piramit Metinleri'nde ölen kralın gökyüzünde Horahte olarak yeniden doğduğu düşünülürdü. Horahte, Heliopolis güneş kültüründe Ra ile kaynaşıp Ra- Horahte'ye dönüşmüştür. Sonunda "Ufuktaki Horus" *hor em ahet* doğan ya da aslan biçiminde bir güneş tanrısı oldu.²⁷³

Ra uzun bir dönem Mısır'ın baş tanrısıydı. Krallar ölünce öte dünyada onunla birleşirdi. Mısırlılar'a göre Ra yeryüzünde hüküm süremeyecek kadar yaşlanıp yorgun

²⁷³ Wilkinson 2016; s:201

düşünce Tanrı Nun, Nut'a bir ineğe dönüşmesini ve Ra'yı sırtına almasını emretti. Tanrıça Ra'yı yerden yukarı kaldırıncı gök haline geldi ve Ra göklerin kralı oldu. Ra Mısır dilinde sözcük anlamı olarak güneş demekti. Güneş Ra'nın vücut bulmuş haliydi. Güneş aynı zamanda Ra'nın gözü olarak da geçmekteydi. Güneş tanrısı her gün gündeğumundan günbatımına kadar gökyüzünü kat eden gündüz kayığı Mancetle büyük gök okyanusunda seyrederdi. Piramit Metinleri'nden itibaren Güneş Tanrısı'nın maiyetinde olabilmek için gökyüzüne çıkan krallardan bahsedilirdi. Ölüler kitabında ise; "Ben gökleri geçenim, ben Ra'nın aslanıyım" gibi ifadelerle firavunun kozmik aslan kimliğindeki gökteki güneş tanrısının bir yanında yer aldığı belirtilmektedir.²⁷⁴

Sekhmet, Mısır'ın en büyük ve en bilinen aslan tanrıçasıdır. Sekhmet'in iki ayrı yönü bulunmaktaydı. Adı güçlü veya güçlü dişi anlamına gelirdi. Bu onun savaş tanrıçası rolüyle uyumlu bir sıfattı. Sekhmet eski zamanlardan itibaren Ra'nın kızı olarak görülürdü. Güneş tanrısının gözünün önemli tezahürlerinden biriydi. Ra yaşlanınca ve insanlar ona karşı komplo kurmaya başlayınca korkunç tanrıça onları cezalandırmak için gönderilmişti. Sekhmet'in adlarından bir diğeri de kan içinde yüzendir. İnsanları yok edici özelliği bulunurdu.²⁷⁵ Ağzından ateş püskürdüğü söylenmektedir. Bu yüzden Sekhmet firavunlar tarafından savaşta koruyucu hamî olarak kabul edilmekteydi. Sıcak çöl esintileri ise Sekhmet'in nefesi olarak kabul edilirdi. Sekhmet'in anne olmak gibi bir rolü bulunmaktaydı. Piramit Metinleri'nde tanrıçanın krala gebe kaldığı geçmektedir. Menfis'te Ptahın eşi ve Nefertem'in annesi olarak görülürdü. Hator, Mut ve Bastet'le ilişkilendirilirdi. Sekhmet yarı insan biçimli formda aslan başlı bir kadın olarak tasvir edilirdi. Çoğu kez uzun peruk takar ve genellikle başının üzerinde dengede duran bir güneş diski bulunurdu. Genelde kırmızı

²⁷⁴ Wilkinson 2016; s:206.

²⁷⁵ Pinch 2002; s: 187.

renkli elbise giyerdi. Unvanlarından biri de kırmızı ketenin sahibesiydi. III.Amenofis zamanında büyük Amon Tapınağı'nın güneyindeki Mut Tapınağı alanına ve Batı Teb'deki kral mezar alanına Sehmet'in yüzlerce heykeli dikilmiştir. Siyah granit ve diyoritten yapılmış bu heykeller tanrıyı oturmuş ve elinde bir papirüs asasıyla gösterirdi. Başına da çifte taç takardı. Sadece bir aslan olarak da tasvir edildiği zamanlarda bulunmaktadır.²⁷⁶

Adı boşluk ve havaya kalkan anlamına gelen Şu, aslan ilahlardan biriydi. Havanın ve güneşin tanrısıydı. Şu, Atum tarafından kendi menisi ve balgamından yaratılmıştır. Tanrı Şu, genellikle nemi temsil ettiği söylenen tanrıça Tefnut'un kocasıydı ve bu çiftten Yer Tanrısı Geb ve Gök Tanrısı Nuh meydana gelmişti. Piramit Metinleri'nde de bu tanrıdan söz edilmektedir: Bu metinlerde merhum kral Tanrı Şu'nun Gölleri denilen bir bölgede yıkanıp arınırdı. Eski Krallık Dönemi'nden itibaren ışığın bir çeşit görünümüyle ilişkilendirilen bu tanrı, tek tanrı Akhenaton zamanında bile yok edilmemiş ışıklı güneş diskinin bir parçası durumuna gelmiştir. Thot, Khons ve Bes tanrının birleştirildiği diğer tanrılardı. Bu tanrının karanlık bir yönü de vardı. Çünkü öte dünyada güneş tanrıyı yılan ve iblis olan Apofis'ten korumasına rağmen cellât taşını çaldığı söylenmektedir. Şu, bir aslan olarak temsil edilirdi. Buna ek olarak başının üzerinde bir tüy ve adının simgesini taşımaktadır.²⁷⁷

Nefetem çoğunlukla parfüm tanrısı sayılırdı. Aslında ilk olarak sulardan çıkan genç nilüfer çiçeği tanrısını temsil eder. Sadece mavi nilüferle değil aynı zamanda nilüfer çiçeğinden çıkan güneş tanrısıyla da özdeşleştirilirdi. Piramit Metinleri'nde ise Ra'nın burnunun önündeki nilüfer çiçeği denirdi. Aynı zamanda Buton eyaletinde kobra tanrıçanın oğluydu. Nefertem genellikle insan biçimli başına Nilüfer çiçeği takan bir

²⁷⁶ Wilkinson 2016; s:181.

²⁷⁷ Wilkinson 2016; s:129.

erkek olarak tasvir edilirdi. Ender olarak da aslan başlı bir tanrı olarak ya da bir aslanın sırtında dururken nilüfer başlı bir aslan olarak tasvir edilmekteydi.²⁷⁸ Bu da onu aslan ilahlar kategorisine koymamızı sağlar.

Bastet başlangıçta aslan tanrıça olmasına rağmen daha sonraki dönemlerde kedi ya da kedi başlı tanrıçaya dönüşmüştür. Piramit Metinleri'nde tehlikeli biçimde yer alan Bastet aynı zamanda yumuşak huylu bir anne ve kralın bakıcısı olarak görülür. Diğer aslan tanrıçalar gibi Bastet de Güneş Tanrısı Ra'nın kızı olarak kabul edilirdi. Ra'nın gözüyle özdeşleştirilir ve aynı zamanda ayın gözü olarak ay ile de birleştirilebilirdi. Bir kedi tanrıça olarak temsil edildiğinde bile aslanla birleştirilirdi.

Montu, Teb'de ve etrafındaki bölgelerde kutsal kabul edilen doğan başlı savaş tanrısıydı. Piramit Metinleri'nde yer almasına rağmen asıl ortaya çıkışı 11. Hanedanlığın Tebli hükümdarlarıyla birlikte olmuştu. Orta Krallık'tan itibaren Ra'nın Yukarı Mısır'daki hali olarak görülmeye başlanmıştır. 12. Hanedanlık Dönemi'nden itibaren Amon'un önem kazanmasıyla birlikte önemi azalmış olmasına rağmen Yeni Krallık Dönemi'nin savaşçı krallarıyla birlikte öne çıkmıştır.²⁷⁹ Başlangıçta bir doğan olarak tasvir edilmekteydi. Montu daha sonraki dönemlerde kartal başlı aslan olarak tasvir edilirdi. Yarı insan biçimli tasvir edildiği zaman elinde kıvrık kılıç taşırdı. İki tüy taşımasıyla Ra'dan ayırt edilirdi.

Ammut, timsah tanrı sayılabilecek karma bir yaratıktı. Adı, dişi obur yiyici ve ölüleri, oburca yiyen dişi demektir. Yeraltı dünyası tanrıçası ona “Ölümün büyüğü ve kalp yiyici” adını takmıştı. Mısırlılar'ın bildiği en tehlikeli hayvanların birleşimiydi. Başlı timsah, boynu ve yelesi aslan, gövdesi hipopotamdı. Hakikat salonunda ölülerin

²⁷⁸ Wilkinson 2016; s: 135.

²⁷⁹ Wilkinson 2016; s: 203.

kalbi tartılırken beklerdi. Kalp olduğundan daha ağır veya daha hafif ise ölünün tartılan kalbi bu canavar tarafından yenirdi. Kalp insanın ruhunun olduğu yeri temsil ettiği için bu ölü için sonsuz azap anlamına gelmekteydi. Benzer bir karışık varlık da Saget'tir. Mısır'da karışık mitolojik varlıklardan biridir. Ön kısmı aslan, başı şahin şeklindedir. Kuyruğu ise lotus çiçeği şeklinde sonlanmaktadır. Bu canlının tasviri Orta Krallık Dönemi'nde Beni Hasan'da bulunmaktadır.²⁸⁰

Mısır'da tanrıların gücünü temsil eden aslan, öte dünyaya geçiş için yazılan mezar metinlerinde aslan, kötülüğü yok eden bir güç olarak karşımıza çıkmaktaydı. Petteti ve iki oğlunun Giza'da bulunan mezarlarındaki figürlerin altında şu şekilde yazmaktadır; *Atum'un oğlu Heliopolis'in lordu ve Hathor. Dendara'nın hanımı, Pepi Merkhet'in iki hanımı, Horus üçlüsü.*²⁸¹

6 ben kötülükle ilişkilendirilebilecek hiçbir şey yapmadım ve bununla ilgili kötü birşey yaptım da

*7 timsah, hipopotam veya aslan onu(kötülüğü) tüketecektir.*²⁸²

*Doğu duvarındaki gömü odasında 269 aslan hayat için başka bir aslanın arkasındadır, iki boğa ibis kuşunun içindedir.*²⁸³

Tabut metinlerinde; kişinin öte dünyada Tanrı Şu ile birleşerek aslan görünümüne sahip olması konusu anlatılmaktadır. Kişi öte dünyada Şu ile birleştikten sonra, kaosun tanrısıyla savaştığını beyan eder.

²⁸⁰ Bunson 2002; s: 152.

²⁸¹ Strudwick 2005; s: 93.

²⁸² Strudwick 2005; s: 437.

²⁸³ Allen 2005; s: 91.

*Söylem 75 sütunun ruhu için söylem ve Şu olmak için ben seni orada aslanın yansıması olarak göreceğim.*²⁸⁴

Söylem 76 Ben Şu'yum tanruların babası. Atum güneş gözünü beni araması için gönderdi. Ben kaosun tanrısıyla tekrar savaşacağım.

Aslan sembolünün, insanları kötülükten koruyan bir güç olduğuna inanılırdı. Bu yüzden mobilya süslemelerinde ve muskalarda aslan şekli karşımıza çıkmaktadır. Aslan köpek amuletleriyle birlikte Eski Krallığın geç dönemlerinde ortaya çıkmıştı. Bu muskalarda kullanılan taşlar, akik, ametist, lapis lazuli ve feldspattı. Estetik amaçla kullanılmasının yanında, büyüsel bir güçte taşıdığına inanılırdı. Bu durum sadece aslan için değil; kutsallık atfedilmiş bütün hayvanlar için geçerliydi.

Aslan her iki uygarlıkta da düşmanlardan koruyucu ve savaşçı yönü ön plana çıkmış olarak görülür. Bu yüzden savaş ilahlarıyla da özdeşleştirilirdi. Bu ilahlar genellikle dişil figürler olarak görülmektedir. Mısır'da en erken dönemlerden itibaren aslan savaşla ilgili bir unsur olarak kabul edilmişti. Aslan savaşçı bir güçtü ve onunla ilişkilendirilen bi çok ilah vardı. Aslan Ra, Horus Atum gibi büyük tanrılarla ilişkilendirilmiştir. Hititler'de aslanla birleşme bir aslan ilah olma figürü görülmemekteydi. Savaş ilahlarına ve özellikle Mısır'da savaş tanrıçalarına bakıldığında aslan başlı oldukları görülmektedir. İnsan başlı aslan vücutlu sfenkslerin savaşçı ve korkutucu yanı vurgulandığı için savaş sahnelerinde de kendine yer bulurdu. Aslanların yanında en sık karşımıza çıkan figür ise melez yaratıklardır. Bunun sebebinin benzer durumdaki figürleri bir arada kullanmak olduğu düşünülebilir. Bu türden bir kullanım Hititler'de görülmesine rağmen; Mısır'da görülmemektedir. Aynı zamanda ikinci dereceden karışık ilahları oluştururdu. Hitit ve Mısır'da aslan krallıkla ilişkilendirildi.

²⁸⁴ Faulkner 1978; s: 73.

Hititler’de ise İştar savaş tanrısı rolüyle betimlendiğinde; aslanlarla birlikte çizilirdi. Sfenkslerin uraeus yılanlı Mısır başlığı takması Mısır etkisine bir örnektir. Aslan hem korkutucu hem de koruyucu bir figür olarak kabul edilmekteydi. En eski tanrılardan aslan başlı Şu’nun evrenin ve öte dünyanın işleyişinde önemli bir yeri bulunmaktaydı. Öte dünya figürüydü ve yeraltında kişiyi kötülüklerden koruduğuna inanılırdı. Bu durum sfenksin düşmanlardan korumasıyla paralellik gösterirdi. Öte dünyadaki kötülüğü yok edici ve yargılayıcı bir özelliğe sahipti. Kendi kutsal bir obje olmasının yanında kutsal sahnenin bulunduğu objeler üzerinde bir figür olarak kendine yer bulurdu.

Çifte Aslan

Çifte Aslan, simetrik iki aslanla sembolize edilen bir ögeydi. Aslan gibi o da güneş kültüyle ilişkilendirilmekteydi. Aslanın savaş ve güçle ilişkilendirilmiş olmasına karşın; çifte aslanın anlamı çok daha farklıydı. Çifte aslan zamanın tümlüğünü temsil ederdi. Basit olarak bir günün karşılığı olarak kullanılmaktaydı. Doğuya bakan aslan gündüzü; batıya bakan aslan da geceyi simgelerdi. Gece ve gündüzün dışında evrende bulunan iyi-kötü gibi ikilikleri temsil ederdi.

Hititler’de de çifte aslan motifinin kullanımına rastlanırdı. Çifte aslan Hitit mühür baskılarında da görüldü. Mısır’daki anlamına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı tam olarak bilinmese de güneşsel simgelerle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Aslan dışında simetrik sfenkslerle de aynı amaçla kullanıldığı anlaşılabilir. Bunların sadece sanatsal açıdan simetrik olarak çizilmiş figürler olduğu da düşünülebilir.

Çifte aslan figürü temsil ettiği tanrısallık ve dayandığı kökeninin zamanın sonsuzluğu olması sebebiyle; genellikle tanrı motifleriyle birlikte kullanılırdı.

Acemhöyükte bulunmuş Ac. 10521 numaralı mühür baskısı; üç insandan oluşmaktadır. Mühür baskısındaki; soldan birinci ve üçüncü figürün arasında iki dikey paralel çizgi arasında çiviyazılı kitabe bulunmaktadır. Bunun solundaki birinci figür, geniş bir başlık sağ kolunu açıkta bırakan bir giysi giymektedir. Ensesinde ucu kıvrık bir sopa bulunur. Mühürde bulunan yazıtın sağında sola yönelik olarak bulunan çift boynuzlu başlık takıp, pileli etek giyen Tanrı Lama bulunmaktadır. Üçüncü figür sola yönelmiş başı ve ayakları profilden, omuzu cepheden işlenmiştir. Başında geniş kenarlı bir başlık ve önden yırtmaçlı uzun bir giysi giymektedir. Kucağında bir oğlak tutmaktadır. İkinci ve üçüncü figürlerin arasında üstte sade bir hilalli kurs aşağıda ise tek ayağının üzerinde diz çökmüş küçük bir adam figürü yer alır. Altta ise antilop bulunur. Bunun sağında ve solunda birer ayaklarını öne kaldırmış olan aslan figürlerinden biri ters biri düzdür.²⁸⁵Oturan tanrının arkasındaki üçüncü figürün başı profilden vücudu ise cepheden gösterilmiştir. Püsküllü bir şal giymektedir. Sol kolunu karnına doğru çeker sağ kolunu ileri doğru uzatmış ve elinde lotus çiçeği tutmaktadır. Mühürde yırtıcı hayvan başı bulunmaktadır.²⁸⁶

Mühür baskıları dışında; duvar kabartmalarında da çifte aslanın tanrılarla birlikte yapılan tasviri karşımıza çıkmaktadır. Yazılıkaya'da bulunan 82 numaralı kabartmada; Kılıç Tanrısı Nergal'i tasvir etmektedir. Kabartmanın boyu 3, 39 m yüksekliğinde ve toprağa saplanır durumdadır. Kılıcın topuzunu sola bakan tanrı oluşturur. Kabzasında sırt sırta duran iki aslan protomundan oluşur. Görünümü nedeniyle kılıç tanrısı olarak adlandırılan bu kabartma Tanrı Nergal'e ait olmalıdır.

Çifte aslan en çok karışık varlıklarla birlikte kullanılırdı. Bazen ana ögesi aslan olan karışık varlıklarda çifte aslan gibi tasvir edilmekteydi. Alişar'da bulunmuş olan

²⁸⁵ Erkanal 1993; s: 64.

²⁸⁶ Erkanal 1993; s: 66-67.

3103 numaralı mührde karışık varlıklar olan aslan adamlar konu edilmiştir. Mührün geneline bakıldığında figürlerin yansıma simetrisi oluşturdukları görülmektedir. Mührün sol tarafındaki figürler aralarında bölücü bir öge olmadan üst üste sıralanmışlardır. Bunlar kanatlı aslan adamlardır. Tek ayağı üstüne diz çökmüş sağ bacağı açıkta bırakan yırtmaçlı bir giysi giymektedirler. Bu figürün sağında ise içme sahnesi yer almaktadır. Şilteli basit birer tabure üzerinde durmaktalar ve kat kat pileli uzun giysileri giymektedirler. Her ikisinin de saçları uzundur. Aralarında duran bir masa boğa bacağı biçimindedir. Masanın üzerinde üç yuvarlak yiyecek vardır.²⁸⁷

Benzer bir mührde; üç figürün altında solda oturan bir aslan betimlemesi bulunmaktadır. Ağzı açıktır ve dikine paralel biçimde havaya kalkık kuyruğu vardır. Karşısında kıvrık vücutlu bir antilop bulunur. Antilobun sağında ise sola yönelik oturan bir kanatlı sfenks vardır. Onun da sağında sola yönelik bir başı olan çift boynuzlu insan başlı bir boğa vardır. Üstte ve solda bir tavşan sağ bacağı öne doğru uzanmış, yürüme pozisyonunda gösterilmektedir. Onun arkasında kanatlı bir sfenks otururken betimlenmiştir. Bu grubun altında solda başını arkaya doğru çevirmiş dağ keçisiyle sola yönelmiş bir grifon bulunmaktadır. Altta ise bir boğaya üstünlük sağlayan bir aslan görülmektedir. Çökmüş sağa yönelik çıplak bir figür vardır. Bu figürün belinde tek bir şeritten oluşan kemer bulunur. Sfenksler kısa saçlıdır. Bunlardan sağdaki ön ayaklarından birini havaya kaldırmıştır. Çıplak figürün saçları da kısa olup sfenksinki ile aynı biçimde işlenmiştir.²⁸⁸Mührün altındaki sahnede karşılıklı oturan yansıma simetrisine yerleştirilmiş iki aslan figürü bulunmaktadır. Aslanların yeleleri boyunlarında birer çift halka biçiminde gösterilmektedir. Ana sahnede sade bir tahtta

²⁸⁷ Erkanal 1993; s: 45.

²⁸⁸ Erkanal 1993; s: 82.

oturup, uzun bir elbise giyen Tanrı Ea yer almaktadır. Karşısında ise ikiyüzlü veziri İsumu yer almaktadır. ²⁸⁹

Çifte Aslan, Hititler’de diğer efsanevi hayvanlarla birlikte de çizilmekteydi. 92/253 numaralı damgalanmış mühür baskısında mührün orta üst kısmında çift başlı bir kartal bulunmaktadır. Bunun altında sırt sırta oturmuş iki aslan görülmektedir. Bu aslan kullanımı Mısır’daki kaynağına uygun olarak yapılmıştır. Alt kısımda ise tavşan olabilecek iki küçük hayvan tasvir edilmiştir. Mühür iki perçemle örülmüş bir bant ile çevrilmiştir. Örgü bantlarının içinde birer nokta bulunmaktadır. ²⁹⁰

Çifte aslan motifinin, aslan sembolüyle birlikte kullanımı da görülmekteydi. Boğazköy’de bulunan 77/46 numaralı figürde birbirine yansıma simetrisi bulunan aslanlar görülür. Başlarında yuvarlak birer takke bulunmaktadır. İri gözlere sahiplerdir. Soldaki figürün sağ kolu göğsü üstüne bükülmüştür. Sol kolu ileri doğru uzanmış olup eliyle önünde ters olarak duran aslanı muhtemelen kuyruğundan tutmaktadır. Her iki figürün arasında kalan üstteki boşlukta sola yönelik olarak yatar vaziyette bir tavşan figürü bulunmaktadır. ²⁹¹

152/465 numaralı yarım ay biçiminde bir alet üzerinde bulunan mühür baskısı üzerinde aslana benzeyen iki varlık sırt sırta vaziyette durmaktadır. Yarım ay biçimli bir alet üzerinde bulunan mühür baskısında mührün ortasında birbirinin karşısında duran iki aslan görülmektedir. Arka arkaya doğru uzanmış uçları kıvrık saçları vardır. Ağızlarında avladıkları hayvanlar sarkmaktadır. Aslanlar kaba biçimde tasvir edilmiştir. Mühür iki perçemli bir örgü bandı ile çerçevelemiştir. ²⁹²

²⁸⁹ Erkanal 1993; s: 83.

²⁹⁰ Alp 1972; s: 187.

²⁹¹ Erkanal 1993; s: 51.

²⁹² Alp 1972; s: 186.

Çifte Aslan, Eski Mısır'da tanrısallıkla ilişkilendirilen bir sembol olmasının dışında kendi başına bir tanrı olarak kabul edilmekteydi. Eski Mısır'da çifte aslanın karşılığı olan tanrılar bulunmaktaydı. Ruti, Mısır dilinde çift aslan anlamına gelen ikiz ilahi aslan tanrıydı. Heliopolis ilahlarından Şu ve Tefnutl'a ilişkiliydi. Şu ve Tefnut birlikte çifte aslan olarak da tasvir edilirdi. Aslan yerine iki yaban kedisiyle de çizildiği görülür. İkisi birlikte; sonsuz tekerrürün ve sonsuz benzerliğin tanrıçası olarak kabul edilirdi.²⁹³ Aslanlar tipik olarak Nil'in doğusu ve batısındaki çölün kıyısında yaşadıkları için hayvanlar doğu ve batı ufkuyla birleştirilmeye başlandı. Aslan ilahların güneş tanrısıyla genel özdeşliği, bu birleşmeyi güçlendirdi ve ölümler kitabının 17. bölümünde Ruti, güneşin her gün sırtında doğan bir çift aslan durumuna geldi. Bununla birlikte ikiz aslanlar birçok tanrıyla birleştirildi. Piramit Metinleri'nde Atum'la eşitlenir. Onun dışında Geb, Nut, Ra ve diğer tanrılarla birleşmelerine rastlanır. Ruti tek bir aslan ya da aslan başlı tanrı olarak tasvir edilirdi. Ama ikiz tanrı genellikle sırt sırta vermiş ve aralarında güneş diski ya da ufuk hiyeroglifi Akhet bulunan iki aslan olarak da gösterilirdi. İki hayvandan biri güneşin doğduğu diğeri güneşin battığı ufku temsil ederdi.

Aker, Mısır'da kökeni çok eski zamanlara dayanan çifte aslanla temsil edilen bir tanrıdır. Aker aynı zamanda çoğul hali olan akeru olarak da adlandırılmaktadır. Aslında Aker bir toprak tanrısıydı, ancak daha sonra Tanrı Ra ile ilişkilendirilmişti. Bu eril tanrı öte dünyanın doğu ve batısını; gündoğumu ve günbatımını temsil ederdi. Akeru aynı zamanda güneş barkasının koruyucusuydu. Leontopolis'te Aker kültüne ilişkin tapınaklar bulunmaktaydı. Aker, Nefertari'nin mezarında tasvir edilmiştir.²⁹⁴

²⁹³ Pinch 2002; s: 197.

²⁹⁴ Bunson 2002; s: 18.

Ra'nın öte dünyadaki yolculuğunda Aker'in varlığına değinilmektedir. Ra-Aker'in yardımcısı su ve toprağın karanlık derinliklerinin temsilcisi olarak yayınbalığı başlıklı varlıklar vardır. Ra, lahitteki kendi suretleriyle karşılaşır. En yaşlı haliyle bastonuyla, Ra burada Osiris'in dört suretiyle Dat'ın efendileriyle karşılaşır ve onlarla konuşur. Aker çifte sfenks olarak yer aldığı ana sahnede Aker'in etrafı kutsal dokuzluyla çevrilidir. Sıranın sonunda Osiris'in cesedi burada tekrarlanır. Burada lahitlere koç başı ve Ra'nın gözü de eklenir. Hepsinin etrafı bir Uraboros tarafından kuşatılmıştır. Buradaki amaç Ra ile Osiris arasındaki birliği vurgulamaktır. Osiris "iki olmuş bir" olarak vurgulanarak bir yılanın üzerinde gösterilmiştir.²⁹⁵

Cesetleri koruyan tanrı olan güneş tanrısının etrafında, karanlık bir mezar tümseğindeki mumyalar vardır. İkinci sırada Yer Tanrısı Aker çifte sfenks olarak görülür. Tümseğin üzerinde ters duran güneş barkasının giriş ve çıkışının kişiselleştirilmiş halidir. Burada güneş cesedinin diriltilmesi amaçlanmaktadır. Güneş diskinden yükselen bir şahinin başından çıkan ışık; Osiris ve Ra'yı tek bir surette içeren yerdeki gizli cesedin üzerine düşer. Sahneyi on ikişer yıldız ve çelenk izler. Çelenkten sonra yıldız ve gölge işaretleriyle birlikte, on iki saat tanrıçası görülür. Devam eden sahnelerde başının üzerinde güneş diskini saran kollarıyla telef edici tanrıça durur.²⁹⁶

Eski Krallık'a ait Tabut Metinleri'nde de çifte aslanın varlığına rastlanılır. Çifte aslan burada Güneş Tanrısı Ra ile ilişkilendirilmekteydi. Çifte aslan aynı zamanda öte dünyada kişiye rehberlik eden bir evi temsil ederdi. Ev, Mısır'da çok farklı bir sembolizmi bulunan ögeydi. Sadece bir yapıyı değil o yapıyı oluşturan ve yöneten varlık anlamına gelirdi. Mısır'ı yöneten ve her insanın üzerinde yer alan firavunun

²⁹⁵ Hornung 2006; s: 107.

²⁹⁶ Hornung 2006; s: 119.

karşılığı büyük evdi. Bu firavunun yönettiği her insanı ve ona yönetimde yardım eden üst düzey insanların bütünü oluştururdu. Bu metinlerde çifte aslanla ilgili olarak;

*Ra'nın rüzgârları iyidir. Serket botunda ayrılır. Ra'nın denizcileri onları görünce sevinir.*²⁹⁷

*O benim başıma Nemes tacını bağlayacak. O çifte aslan tanrıya benim için yapmasını söyleyecek benim kalbimin onun arkasında olmasını sağlayacak.*²⁹⁸

*Ben günlük olarak çifte aslan tanrının evine gireceğim. Ben günlük olarak Tanrıça İsis'in evine geleceğim.*²⁹⁹

Horus bana babası Osiris'in gömüldüğü yerde, ben Çifte Aslan tanrıya Nemmes'i verdim. Çifte aslan tanrı evdeki Nemmes tacı gibi eşyaların gardiyanı bana şöyle dedi: "cennete geri dön ve Horus'u gör onun formunda ışılda".³⁰⁰ ifadeleri geçmektedir.

Piramit Metinleri'nde kişi çifte aslan olarak öte dünyada var olurdu. Bu türden bir inancın olmasının sebebi, muhtemelen çifte-aslan bir yarı-tanrı olduğundan ve firavun da tanrının oğlu olarak kabul edildiğinden ötürü bu türden birleşim yapılmış olmalıdır Bununla ilgili metinde; *Pepi Neferkare ben senin oğlunum, ben Horus'un, ben sana Horus'un iki gözünü onun vücudundan vereceğim, ben bunları senin için toplayacağım senin tamam olmanı sağlayacağım.*³⁰¹

²⁹⁷ Budge 1967; s: 137.

²⁹⁸ Budge 1967; s 161.

²⁹⁹ Budge 1967; s: 1762.

³⁰⁰ Budge 1967; s: 334.

³⁰¹ Allen 2005; s: 260.

*Osiris Pepi Horus'un gözünü sana yollayacağım, bu sayede onunla birlikte göreceksin.*³⁰²

*Horus'un Gözü Thot'un kanatlarıyla birlikte tanrıların kıyısının insanları bu kobra gökyüzü için. Pepi neferkare Horus'un gözü senin herhangi yerde limitsiz olacaktır.*³⁰³

*Tut sakla; Pepi Neferkare çifte aslan bir tanrı olarak doğacak ve onu Atum'a doğru yükseltecek.*³⁰⁴

*Pepi Neferkare'nin sesi atalarının sesinin yanında yankılanacaktır. Pepi neferkare onları yıldız tahtasına kaydedecek. Osiris Pepi'nin nişanları senin büyük çifte aslanlara yanaşmanı sağlayacak.*³⁰⁵

Çifte Aslan'ın öte dünya yolculuğuna başlamış kralla da özdeşleştirildiği görülmektedir. Ölen kralın burada çifte aslan gibi dünyasal ihtiyaçları olduğundan bahsedilirdi. Bu konuda yazılmış Eski Krallık Dönemi krallarından Teti'ye ait bir metinde Ölüler Kitabı'na ait bir kısımda ;

Horus'un önde gelenlerinin evi, sen Teti'ye ekmek vermelisin, Teti'ye ekmek vermelisin, Teti'ye bira vermelisin, Teti'ye yenilemelisin, Teti'nin sunu masasını yenilemelisin, Teti'nin köle evini yenilemelisin.

*Teti aç olmalı, çifte aslan aç olmalı, Teti susamış olmalı. Nekhbet susayacak.*³⁰⁶

*Teti büyük Uraeus olarak görüldü, Tet'in Uraeus olarak kabul edildi. Ve Teti'nin yüzü henüz Uraeus olarak düştü.*³⁰⁷ ifadeleri geçer.

³⁰² Allen 2005; s: 262.

³⁰³ Allen 2005; s: 280.

³⁰⁴ Allen 2005; s: 293.

³⁰⁵ Allen 2005; s: 293.

³⁰⁶ Allen 2005; s: 91.

Çifte Aslan Tabut Metinleri'nde yer alan söylemlerde güneş yolculuğunda birtakım gizemlere sahip olan ev olarak geçer. Kişi gökyüzünde çifte aslan olarak tanrılara eşlik eder. Böylece sonsuz yaşama kavuşurdu.

Söylem 1000 Güneş diskine girme!

*Söylem 1003 İçeriği bilen büyük tanrı bana çifte aslanın evinde aslanın gizli kısımlarını açıklayacak.*³⁰⁸

*Söylem 1103 Öfkeli olan değeri olan 4. kapıyı koruyan Şu ve Çifte Aslan sen gökyüzünü sağlamlaştıracak olansın.*³⁰⁹

*Söylem 1105 Ben geliyorum gökyüzünde çifte aslan olan.*³¹⁰

*Söylem 338 Önünden kalkmamış adam. Ey aslan! ben tavşanı ben tavşanı. Ben önünde tekrar tekrar savaşmaktaydım.*³¹¹

Çifte Aslan'ın kutsal evi Horus'un gözünün iyileştirildiği yer olarak karşımıza çıkar Piramit Metinleri'nde geçen ifadeye göre Bilgelik Tanrısı Thot Set'in zarar verdiği Horus'un gözünü onarır. Bu durumla ilgili metinde;

*Söylem 242 Ruh kapısının açılması için ben adaleti yerine getiren Thotum. Thot kutsal gözü Çifte Aslan'ın evinin içinde iyileştirmiştir.*³¹²

³⁰⁷ Allen 2005; s: 92.

³⁰⁸ Faulkner 1978; s: 107.

³⁰⁹ Faulkner 1978; s 159.

³¹⁰ Faulkner 1978; s: 159.

³¹¹ Faulkner 1978; s: 17.

³¹² Faulkner 1978; s: 190.

Ölen kral gökyüzünde Çifte Aslan olarak yeniden var olurdu. Bununla ilgili Piramit Metinleri'nde farklı kısımlarda geçen söylemler bulunmaktadır. Bu söylemlerin ortak yönü kralın çifte aslan gibi parçalarının birleştirilmesi sonucu öte dünyada Güneş Tanrısı'nın yanında yer alacağıdır.

*Söylem 250 Bir tanrı olmak için; Geb bana bakmak için gelecek. Sağlamlaşmanın kapılarını bana açacak. Bana eski olan kutsal resmimi verecek. Ben çifte aslan olarak tamamlanacağım.*³¹³

*Söylem 146 Sen orada ailenle birlikte neşe ve eğlence içinde yaşayacaksın. Orada vücudun toplanacak, Tanrıça Nut tarafından sayılacak ve büyük toplanmış çifte aslan olacaksın.*³¹⁴

*Söylem 112 Ben çifte aslan olarak geleceğim gece barkası ve gündüz barkasına gideceğim. Ben yargı olacağım. Akşamüstü Ra'nın mürettebatında olacağım.*³¹⁵

Öte dünyada kişinin varlığını devam ettirmesinde rol oynayan ilahi güçlerden biri olarak kabul edilmekteydi. Akhet'te yaşamak için söylenecek olan sözlerde çifte aslanın rolü anlaşılmaktadır.

Sen ekmek dilimlerine sahiptin, Amun ve Amanuet, sen tanrıların parçasısın, tanrılar gövdeleriyle bize katılırlar.

*Sen ekmek dilimine sahiptin, Atum ve çifte aslan, iki tanrıyı yapan, vücudu onlardan oluşan, bu Şu ve Tefnut, tanrıları yapan, tanrılara ait olan, tanrıları kuran.*³¹⁶

³¹³ Faulkner 1978; s: 194.

³¹⁴ Faulkner 1978; s: 124.

³¹⁵ Faulkner 1978; s: 110.

³¹⁶ Allen 2005; s: 55.

*Ben onu ruhuyum, sonrası ne? Osiris onu Tattu'ya götürdüğünde Ra onun ruhunu bulur.*³¹⁷

Çifte Aslan kutsal bir figürdür ve boyunda muska olarak taşınır. Çifte aslandan yapılan muskalar resimlerde olduğu gibi sırt sırta dayanmış, ortalarında güneş kursu bulunur şekilde yapılmışlardır. Bulunan örnekler kahverengi sırlanmış pişirilmiş toprak ve turkuazdan yapılmıştır. Muska da sırt sırta vermiş iki koçbaşı bir çifte aslanın açık turkuazdan yapıldığı görülür.³¹⁸

Hititler'de Mısır'daki anlamına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir. Çifte Aslan'ın kullanıldığı mühürlere bakıldığında onun tanrısal tasvirlerle birlikte kullanıldığı görülür. Bunlar sırt sırta vermiş aslan figür, sfenksler ve aslan adamlardır. Estetik amaçla yapılmış olabilecekleri gibi Mısır'daki, anlamına uygun olarak; zamanın sonsuzluğunu anlatmak için de kullanılmış olabilirdi. Mısır'daki sonsuzluk anlamının burada geçerli olup olmadığı bilinmemektedir. Güneşin doğuşu ve batışı ile ilgili bir semboldür. Tıpkı aslan gibi o da öte dünyada kilit bir noktadaydı. Osiris'in yeniden doğuşunda dokuzlunun yanında yer alırdı. Çifte Aslan öte dünyada ölünün birleştiği bir figür olarak karşımıza çıkar. Öte Dünya'da kişinin ruhu temizlendikten sonra kişi Çifte Aslan'ın evine girer. Ölü dışında öte dünyada Çifte Aslan'ın istekleri de öte dünyada karşılanırdı. Daha erken dönemdeki Tabut Metinleri'nde ölü güneş diskine çifte aslan olarak girerdi. Hititler'deki tanrı Nergal'de öte dünya ile ilişkilendirilen bir figürdü. Yazılıkaya'da bulunan tasvirinde çifte aslan betimlemesi görülmekteydi. Çizgisel bir motif olmasının yanında muska olarak da kullanılırdı.

³¹⁷ Budge 1967; s 41-42.

³¹⁸ Andrews 1994; s: 89.

II. VII. Kral'a İlişkin Sembolik İfade ve Tasvirler

Hitit kültürü ve Eski Mısır kültüründeki kral ideolojisine bakıldığında; aralarında benzerlikler bulunmasına rağmen belirgin farklılıklar olduğu görülmektedir. Hititler'de krallık kurumu toplumdaki en üst mertebeyi temsil etmekteydi. Krallar ülkenin mutlak hakimi ve her türlü otoritenin üstünde bulunmaktaydılar. Başkomutanlık, başrahiplik ve yargının başı olma gibi görevleri vardı. Tüm bu üstün otoritelerine rağmen Hitit krallarının tanrısal bir yönünün olduğu Hitit tarihi boyunca vurgulanmamıştı. Krallar sadece öldükten sonra tanrı olarak kabul edilirdi. Mısır'da ise krallar tanrıların yeryüzü temsilcileri olmasının yanı sıra; tanrılarla olan ilişkileri bizzat kan bağından gelmekteydi. Mısır kralların Tanrı Horus'un soyundan geldikleri kabul edilmekteydi. Tıpkı Hitit krallarında olduğu gibi onlar da öldükten sonra öte dünyada tanrılarla birleşeceklerdi. Kralın tanrı Osiris'le özdeşleştirilmesi motifine ilk kez Piramit Metinleri'nde rastlanır. Bu metinler aynı zamanda Osiris'in yeraltı dünyasının hakimi olarak anıldığı ilk metinlerdir. Osiris olarak kabul edilen kralın öldürülmesi ve yeniden diriltilmesi efsanesinde; Horus'un iki kutsal dokuzlu huzurunda, Horus'un mirasını geri kazanmasına yer verilir.³¹⁹ Mısır'da krallar aynı zamanda tanrılarla eşit olarak kabul edilirdi. Hükümdarların çeşitli tanrılara benzer ya da onların görüntüsünde olduğu düşünülürdü. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde Mısır-Hitit arasındaki siyasi ilişkilerin artmasıyla birlikte; kültürel etkileşim de artmasına neden olmuştur. Bu etkileşimin sonucunda Mısır'dan Hitit'e somut sembollerin geçmesinin yanında; kralların tanrılaştırılması gibi geçişinin sağlandığı görülmektedir.

Krallar Mısır'da Ra'nın ve Horus'un oğlu olarak görülürdü. Kendilerini güneş tanrısının ve güneşin oğlu olarak kabul ediyorlardı. Birçok firavunun isminde ise onun güneş tanrısının oğlu olduğuna yapılan göndermeler bulunmaktaydı. Güneşin oğlu

³¹⁹ Hornung 2006; s: 25.

unvanı ise firavun olduktan sonra alınan kraliyet isimlerinin başında gelmekteydi. Hitit-Mısır etkileşiminin bir sonucu olarak bu ünvan Hitit krallarının da kendilerine uyarlayarak kullandığı bir hitap şekline dönüşmüştür. Güneş kökenli Mısır unvanı Hititler’de “Güneş Majeste” olarak kendine yer bulmuştur. İmparatorluk döneminden itibaren krallar için kullanılan başlıca hitap şekillerinden biri olmuştur. Özellikle İmparatorluk Dönemi’nde birçok alanda olduğu gibi unvanlar konusunda da değişimler yaşanmıştır. Değişimin başını Güneş Majeste’nin oluşturduğu krallık unvanlarında görülür. Eski dönemlerde hükümdarlar kendilerinden daha çok “LUGAL” kral olarak bahsetmektedir. Krallar, Eski Hitit Dönemi’nde kendilerine büyük kral unvanı vermişlerdi. Anitta Metni’nden de anlayacağımız kadarıyla aslan kral gibi unvanlar da taşımaktadırlar. İmparatorluk Dönemi’nde ise, kuşkusuz Mısır firavunlarından etkilenerek ve büyük bir olasılıkla Mitanni katkısıyla kendilerine ^D UTU^{Şİ} “güneşim” ifadesiyle adlandırmışlardır. Fakat hala yaşarken bir tanrı değillerdir. “Kral tanrı oldu” ifadesi ile kralın öldüğü bildirilmektedir. Kralların taşıdığı Labarna isminin de Mısır etkisi sonucu kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Labarna sözcüğü Eski Anadolu kökenlidir. Mısır dilindeki firavun kelimesinin karşılığı olarak kullanılan Per-aa “büyük ev” kelimesinin; Hititler’deki La ve Ta “bey hükümdar” Barna Mısır dilinden Hitit diline geçen ev hükümdar kral evinin karşılığı olarak kullanılmıştır.³²⁰

Kralların “Güneş Majeste” olarak adlandırıldığı örnekler birçok yapıda rastlanılır. Hattuša’da İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenen hiyeroglif odada yer alan yazıtta Kral II.Şuppiluliuma’dan güneş majeste olarak bahsedilmektedir. Bu metinde;

Hatti Ülkesi için Güneş Majeste bütün ülkeleri buyruk altına aldığında

Güneş majeste onları buyruk altına aldı.

³²⁰ Ünal 2018; s: 348.

[] dağını buyruk altına aldı.

Büyük Kral Šuppiluliuma Güneş Majeste buyruk altına aldı. ³²¹ ifadeleri geçmektedir.

İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde Hititler'de kral mutlak egemenliğe sahip, erişilmesi güç bir konuma gelmiştir. Panku meclisi yerine feodal düzen güçlenmiştir. Bu devletin sınırlarını gelişmesine paralel yaşanan bir durumdur. Bu yüzden devlet arazi bağışıyla desteklediği feodal krallar sınıfını ortaya çıkarmıştı. Bu Mezopotamya kaynaklı ve Hurriler'in Hititler'e yaydığı bir durum olabileceği gibi Mısır ile yakın bağlantıların bir sonucu da olabilir.³²²

Krallar özellikle İmparatorluk Dönemi'nden itibaren taşıdıkları unvanların yanında; kralların tanrılar gibi ve tanrılarla birlikte tasvir edilmeye başlandıkları görülür. Bunun başlangıcını ise kralların tanrılar gibi giydirilmesi oluşturur. Yazılıkaya'da tanrı Šarruma'nın giydiği kıyafet kralların giydiği kıyafetlerinden biridir. Tanrısallaştırılmış krallar; tanrılara benzer şekillerde yapılmış tasvirler İmparatorluk Dönemi ile birlikte fazlasıyla karşımıza çıkmaktadır. Giyim kuşamla tanrılaştırmadaki amaç, tanrının gücünün kralda görülmesi veya kralın en az bir tanrı kadar iradesinin olduğunun belirtilmesi içindir. Kralların giydiği tanrısal kıyafetlerden biri de Fırtına Tanrısı'nın kıyafetidir. Bu kıyafet yüksek koni biçimli kuşaklı külahtan geniş kuşaklı kısa eteğin içine katılmış uzun kollu bir gömlekten oluşmaktadır. Boğazköy'de kral kapısını süsleyen kabartmalarda ise nakışlı ve kısa bir etek ile görülür. Bu savaşçı kıyafetine, miğfer ve kısa kılıç da eşlik etmekteydi.³²³ Bu kıyafet bir savaşçı kralı temsil ettiği gibi; savaşçı tanrıyla iç içe geçmiş bir krala ait de olabilir.

³²¹ Yiğit 2016; s: 16.

³²² Macqueen 2015; s: 85.

³²³ Ardzinba 1982; s: 68.

Krallar tanrıların yeryüzündeki temsilcileri olarak kabul edilmekteydiler. Eski Mısır'da ise kralların tanrıların soyundan geldiği düşünülürdü. Hititler'de ise kralların tanrı soyundan geldikleri görüşü olmamasına rağmen; kralların, tanrıların koruyuculuğunda olduğuna inanılırdı. Kralın bir tanrının himayesinde olduğunu gösteren "... tanrının gözdesi, tanrının oğlu, soyundan gelen" ve savaşlarda elde ettikleri başarıdan ötürü "kahraman" gibi unvanlar kullanması buna örnek olarak gösterilebilirdi.³²⁴

Ayrıca kralların yaptıkları savaşları ya da icraatlarını anlattıkları anallarda, her kralın bir koruyucu tanrısı olduğu açıklanmaktadır. Kral bu tanrının desteğini sağlayarak icraatlarını yapmakta ve en önemlisi meşruiyetine kaynak oluşturmaktaydı. Hititler'de koruyucu tanrıların başında; devlet ve krallığın sahibi tanrı olarak Arinna şehrinin Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı olduğu görülmektedir.³²⁵

Kral ülkeyi yönetme yetkisini bizzat ülkenin sahibi olan Fırtına Tanrısı'ndan alırdı. Yeryüzü ve gökyüzünün halkı Fırtına Tanrısı'na aitti. "O(tanrı) Labarna'yı, kralı, (onun) idarecisi yaptı ve ona tüm Hitit ülkesini verdi. "Bırakalım Labarna kendi topraklarıyla birlikte tüm toprakları idare etsin" dedi.³²⁶Krallara devleti yönetme yetkisi dışında kraliyete ait diğer görevleri de tanrılar tarafından verilmektedir. Bununla ilgili; "Ben basit bir insanım. Babam, Arinna Güneş Tanrıçası'nın ve tüm diğer tanrıların rahibiydi. Beni babam yarattı ama Şimşeklerin Fırtına Tanrısı beni annemin elinden çekip aldı ve beni büyüttü. O beni Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve diğer tüm tanrıların rahibi yaptı" ifadesi bulunur.³²⁷ Ayrıca kralın yaşam süresine de tanrılar karar

³²⁴ Ünal 2005; s: 105.

³²⁵ Darga 1971;s: 12.

³²⁶ Reyhan 2017; s: 54.

³²⁷ Ünal 2018; s: 702.

vermekteydi. Bununla ilgili; “Kral olan benim için tanrılar uzun yıllar sürecek bir ömür biçtiler ve bu yılların sınırı yoktur.”³²⁸ ifadesi örnek oluşturabilir.

Hititler’de kötü ruhlardan arındırma ritüelinde; tanrılarla birlikte kralın da adı geçmektedir. Bana, krala, tanrılarım Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı ülkemi ve evimi emanet etti. Ben kral, ülkemde ve evimde hüküm sürmeliyim. Sen benim evime gelmemelisin. Ben senin evine gelmemeliyim.³²⁹ ifadeleri kullanılır. Bu kralın yetkilerini tanrıdan aldığına örnektir.

Krallar en çok Arinna’nın Güneş Tanrıçası’nın koruyuculuğuna başvururdu. Onun yardımını sayesinde düşmanlarını dize getirirdi. Buna örnek olarak; “II.Murşili, bir zamanlar Hatti, Arinna’nın Güneş Tanrıçası yardımıyla etrafındaki ülkeleri aslanlar gibi talan ediyordu. Halep ve Babil’i tahrip etti. Ülkenin her yerinden topladığı ganimeti, gümüş ve altını, tanrı heykellerini Arinna’nın Güneş Tanrıçası’nın huzuruna koydu.” ifadesi verilebilir.³³⁰

Murşili, hakimem diye söz ettiği Arinna’nın Güneş Tanrıçası’na elini kaldırır vaziyette dua ederken tasvir edilirdi. Bu dua jesti Hitit görsel kaynaklarında sıklıkla karşımıza çıkmıştır. Krallar güçlerini Güneş Tanrıçası’ndan almaktadırlar.” Ben büyük kral Tabarna, Zippaşna üzerine yürüdüm ve Hahhum kentini bir aslan gibi yere vurdum. Zippaşna kentini yok ettim ve onların tanrılarını Arinna’nın Güneş Tanrıçası’na çıkardım”.³³¹ ifadesinden kralın Güneş tanrıçasının korumasında olduğu anlaşılabilir.

Güneş tanrıçası savaşlarda düşmana karşı kralın koruyuculuğunu üstlenmişti. Bunu anlamamızı sağlayan Murşili yıllıklarındaki ilgili ifadelerde; hakimem Arinna’nın Güneş tanrıçasına elimi kaldırdım ve şöyle dedim. “*Hakimem Arinna’nın Güneş*

³²⁸ Reyhan 2017; s: 61.

³²⁹ Pritchard 1969; s: 357.

³³⁰ Ünal 2018; s: 423.

³³¹ Akurgal 1990; s: 56.

Tanrıçası beni çocuk diye çağırın, beni küçük gören ve senin Arinna'nın Güneş Tanrıçası topraklarını almaya çalışan etrafındaki düşman ülkelerine karşı benim yanıma aşağıya gel ve o çevredeki düşman ülkelerini benim yanımda öldür" ifadeleri geçer. Metnin devamında Arinna'nın Güneş Tanrıçası onun sözlerini duyup onun yanına iner ve Murşili babasının tahtına oturduğu zamandan itibaren düşmanları on yıl içinde yenip onları yok ettiğini söyler.³³²

Güneş, kralların tanrısallığını ve soyluluğunu veren bir simgedir. Bu bağlantıyı sağlayan yegane obje ise Kanatlı Güneş Kursuydu. Hattuşa'da bulunan hiyeroglif yazılı stelde Kanatlı Güneş Kursunun altında kralın soyu hakkında bilgiler verilmektedir. "Büyük kral Tabarna Tuthaliya, Kahraman Büyük kral Hattuşili'nin oğlu, Büyük kral Murşilinin torunu Tuthaliya"³³³ İfadesi geçmektedir.

Krallar, Hititler'de tam bir tanrı olarak görülme de tanrılara yakın varlıklar olarak kabul edilirdi. Bu sebepten ötürü, kralların olağanüstü güçleri olduğuna inanılırdı. Labarna kral kutsamasıyla ilgili KUB XXXVI 110 numaralı yazıt bu duruma örnek oluşturabilir. Yazıtta; "Labarna'nın evinde torununun ve torununun çocuklarının sevinci, buraya ait olsun, o ev kayanın üzerine bina edilmiştir" yazılıdır. Buradan anlaşılacağı üzere kral ailesine ait olduğu düşünülen sihirsiz güçten yararlanmayı amaçlamışlardır.³³⁴

Kral rakibi olarak gördüğü ve nefret ettiği tutsağına ve kız kardeşine "yiyin, için ama sakın ben kralın gözleri içine bakmayın" der. Kralın gözlerinin içine bakılmaması

³³² Alp 2003; 37.

³³³ Yazıcı 2014; s:43.

³³⁴ Darga 1992; s: 29.

Mısır kaynaklı bir gelenektir. Üstün güce sahip kralı halktan ayırır.³³⁵ Bu durum onun sıradan kişilere karşı üstünlüğünü korumasını sağladı.

Hititler’de kral, tanrının temsilcisiydi. Tanrılara hizmet etmek ve onları onurlandırmak başlıca sorumlulukları arasındaydı. Kutlaması zorunlu olan 170 bayram töreni bulunmaktadır. Bu bayramlara kral bizzat başrahip sıfatıyla iştirak etmekteydi.³³⁶ Tanrıya en yakın kişi olarak kabul edildiği için bayramlardaki rolü büyüktü.

Hititler’de kral devletin en üst kademesinde bulunan kişiydi. Bu yüzden ona karşı işlenen suçların ciddi bir sonucu olmaktadır. Hitit belgelerinde krala karşı isyan edenlerin idam edildiği görülmektedir. Kralın düşmanlarının öldürmesi tarihi metinlerde kendisine abartılı biçimde yer bulmuştur.³³⁷

Bir kralın kötü bir yönetici olduğu ifadesine asla rastlanılmazdı. Tahta zorbalıkla çıkan seleflerini, ailelerini öldüren krallar bile tahta çıktıktan sonra hiçbir ardılı tarafından yolsuzluk ve kötü yönetimle suçlanmamıştır. Krallar öldükten sonra tanrılaşan varlıklardır. Bu sebepten dolayı kusursuz oldukları düşünülürdü ve yazınsal metinlerde zayıflıklarına yer verilmezdi.

Tanrısallaştırılmış krallar en çok anıtsal yapılarda tanrılarla birlikte karşımıza çıkmaktadır. Buna verilebilecek en büyük örnek Yazılıkaya Açık hava Tapınağı’dır. Yazılıkaya kralın ve tanrılarının bir arada tasvir edildiği bir kült yapısıdır. Mısır etkisiyle tasvir sanatı ve kralların tanrılarla birlikte tasvir edilmesi Hitit Sanatı içinde yer almaya başlamıştır. Yazılıkaya’nın ne amaçla yapılmış olduğu sorusuna cevap; 1986 yılında bulunan IV.Tuthaliya dönemine tarihlenen bir anlaşma metnini içeren bronz tablet ile verilmeye çalışılmıştır. Bu kaya tapınağı yalnızca kraliyet ailesinin girme yetkisinin

³³⁵ Ünal 2018; s: 413.

³³⁶ Gavaz 2012; s: 39.

³³⁷ Reyhan 2017; s: 84.

bulunduğu çivi yazılı metinlerde hekur olarak tanımlanmakta olan bir yerdir. Bu tapınak kraliyete ait kült seremonilerinin gerçekleştirildiği bölümdür. Yapının kült alanı olarak kabul edilmesine gösterilecek en büyük dayanak; Hurri kültürünün Hitit dünyasındaki bir yansıması olarak sunulan İtkalzi Metinleri'nde adları geçen tanrıların Yazılıkaya'daki tanrılarla aynı sırada olmasıdır. Bu durum yapıda bayram kutlamalarının yanısıra taç giyme törenlerinin yapıldığını gözler önüne sermektedir.³³⁸

Tapınağın IV.Tuthaliya zamanında yapıldığı düşünülmektedir. Yazılıkaya'da IV. Tuthaliya'ya ait olan kabartmada; kral kolunu dirsekten bükmüş ve sol elinde bir ucu kıvrık asa tutmaktadır. Sağ elini ise dua pozisyonunda yukarı doğru kaldırmaktadır. Vücudunun üzerinde ayaklarına kadar inen bir perdesü bulunur. Sağ elinin üstünde ise adını içeren hiyeroglif yazıt vardır. Yazıtın üzerinde ise Kanatlı Güneş Kursu bulunmaktadır. Kabartma ölümden sonra tanrılaştırılmış kralı resmetmektedir. Yazılıkaya IV.Tuthaliya'nın ölümünden önce yapılmış olması mümkündür. Kralın bu anıtta üç kez betimlenmesi ve özellikle baş tanrı çiftine karşı bulunan rölyefi, bu sıra dışı tapınağın yapılmasındaki rolünü ortaya koyar.³³⁹

Kralların kabartmalardaki duruşunda ise Mısır etkileri açıkça görülmektedir. Alacahöyük'teki Fırtına Tanrısı kabartmasında; tanrı sağ elinde sağ omzuna dayadığı silahı topuzunu ve sol elinde ağız hizasına kaldırdığı kupayı tutmaktadır. Bu Hitit sanat biçiminde görülmeyen Mısır'dan alınmış göğüs üzerine çaprazlama pozisyonunu oluşturmaktadır. Bu pozisyon Mısır kabartmalarında tanrı ve firavun betimlemelerinde görülür. Benzer bir görünüm boğaya tapma sahnesinde de karşımıza çıkar. Alacahöyük duvar kabartmalarında boğaya tapınma sahnesinde bulunan iki figürün; kral ve kraliçeye ait olduğu düşünülmektedir. Kral bu kabartmalarda Güneş Tanrısı'nın giysilerini giymektedir. Üzerinde ayaklarına kadar uzanan yırtmaçlı bir manto

³³⁸ Yiğit 2016; s:27.

³³⁹ Darga 1992; s: 170.

bulunmaktadır. Tepesinde ise yuvarlak bir başlık taktığı görülür. Sol elini dua pozisyonunda sunağa doğru kaldırmış, sağ elinde ucu kıvrık bir litus tutmaktadır. Kraliçe de sol elini dua pozisyonunda kaldırmış, dik çizgili bir etek giymektedir. İkisinin de ayaklarında ucu kıvrık ayakkabı vardır. Boğanın önünde kral sazdan yapılmış bir sunağa sunu yapar.³⁴⁰

Fraktin Kabartması Kayseri'ye 78 km mesafede bulunan Develi'nin güneydoğusundaki Gümüşüren Köyü yakınlarındadır. Küçük bir akarsuyun yanındaki kaya düzleştirilerek yapılmıştır. Bir dizi kabartmanın bulunduğu Fraktin kaya anıtı üç bölümden oluşmaktadır. Soldan sağa doğru birinci bölümde aralarında sunak bulunan iki erkek figür, ikinci bölümde aynı şekilde aralarında sunak bulunan iki kadın figürü ve üçüncü kısımda hiyeroglif yazıt bulunmaktadır. İlk figür sivri külahlı başlık kısa etek giymekte, sağ elinde iyilik işareti ve sol elinde ise litus tutmaktadır. Bu figürün bir tanrı figürü olduğu anlaşılmaktadır. Karşısında yay taşır vaziyette bulunan figürün önünde yer alan hiyeroglifte "Büyük Kral Hattuşili Büyük Kral "yazmaktadır.³⁴¹ Kral bu anıtta tanrılarla ve tanrısal simgelerle birlikte yer alır. Konunun işlenişi kralın tanrılaştırılmasına bir çeşit örnek oluşturur. Kaya anıtında; kral III. Hattuşili'nin tanrılara özel boynuzlu bir başlık takması onun tanrı ile özdeşleştirilmiş olduğu ve bu anıtın onun ölümünden sonra yapılmış olduğunu düşündürmektedir. Rölyeflerin sol tarafında ise bir takım figür parçalarının kendini koruduğu gözlemlenmektedir. Çok boynuzlu tanrısal külahı taşıyan sağa bakan bir erkek başı ve rölyef kalıntıları burada daha önceden başka rölyef ve yazıtlar olduğu, ancak Hattuşili tanrı katına ulaşınca bunun değiştirildiğini göstermektedir. Sağ tarafta bulunan kraliçe Puduhepa'nın ise

³⁴⁰ Darga 1992; s: 145.

³⁴¹ Yiğit 2016; s:158.

giyiniş ve duruş yönünden IV. Tuthaliya'nın mühründe bulunan Arinnna'nın Güneş Tanrıçası'yla benzer olduğu görölmektedir.³⁴²

İzmir'in Kemalpaşa ilçesinin Torbalı'ya devam eden yolun üzerinde bulunan Karabel Kabartması Anadolu'nun batısındaki Hitit dönemi kaya kabartmalarından biridir ve ormanlık alanda yüksek bir kayanın cephesine işlenmiş durumdadır. Karabel geçidinin henüz başladığı yeredir. Anıtın bulunduğu yerin su kaynakları bakımından zengin oluşu, Hitit Dönemi kaya kabartmalarının buldukları yerlerin genel özelliklerine uygundur. Bu kabartma düz olarak kaya duvarına oyulmuş bir erkek figürü ve hiyeroglif yazıttan oluşmaktadır. Başında tek boynuzlu sivri bir başlık bulunan figür diz üstüne kadar uzanan kısa etekli bir giysi giymektedir. Uç kısımları ise üç çizgi ile süslenmiştir. Kabartmada bulunan figür bir elinde yay tutmakta, öne doğru uzattığı diğer eli ile de mızrak tutmaktadır. Mızrakla kendisi arasında hiyeroglif yazıt bulunmaktadır. Bu hiyeroglif yazıtta Mira ülkesi kralı olduğu belirtilmektedir³⁴³. Bu anıt Hititler'e bağılı vasal kralların da, aynı Hitit krallarında olduğu gibi anıtlarda kendi büyüklüklerine yer verdiğine örnek olarak gösterilebilir.

Hitit kabartmaları, büyük ölçüde kral ve tanrılar dünyasının tasvirlerinden oluşur. Kompozisyonun en solunda bir kral resmi yer almaktadır. Kalçalarının hemen altına kadar inen elbisesi ve sol elinde tuttuğu yayı vardır. Sağ elinde göz hizasında boyu kadar bir mızrak tutmaktadır. Tek bir boynuzun olduğu yuvarlak bir başlık takmaktadır. Ayağında ucu kıvrık ayakkabılar bulunmaktadır. Kralın önünde; üç dağ tanrısı yukarı doğru kaldırdıkları elleriyle üç demon taşımaktadır. Tanrı ise bu üç tanrının üzerinde arabasıyla durmaktadır. Dağ tanrıları üzerinde uzun bir elbise ve başlarında uzun bir külah bulunmaktadır. Altlarındaki demonlar kısa etekli bir elbise giymektedirler. Üç dağ tanrısının taşıdığı tanrı figürü; önündeki hiyeroglif yazıdan

³⁴² Darga 1992; s: 179.

³⁴³ Yiğit 2016; s: 11.

anlaşılacağı üzere Fırtına Tanrısıdır. Boğa koşulu bir arabanın üzerinde yer alır. Sol ayağını arabasına basmış olan tanrı, öndeki sol eliyle arabanın dizginlerini tutmaktadır. Diğer kolunu ise arkaya doğru uzatmış dirsekten kıvrılarak yukarı doğru kaldırdığı eliyle topuzunu tutmaktadır. Gövdesi cepheden, ayaklarlı profilden verilmiştir. Başında tanrı olduğunu belli eden çok boynuzlu bir başlık tutmaktadır. Tanrının önünde uçan bir şahin benzeri kuş vardır. Kompozisyonun en solunda ise dört kat kanatlı stilize bir çift başlı kartal bulunur. Üstünde ise ayakta ve çıplak tasvir edilmiş bir tanrıça göze çarpmaktadır.³⁴⁴ Tanrıçanın omuzlarında kanatları bulunmaktadır. Başlığı tüm başını kaplamakta olup, üzerinde sivri çıkıntılar bulunmaktadır. Yanlara doğru açtığı kollarının ucunda yıldız bulunmaktadır. Bu durum onun tanrıça İstar olduğunu göstermektedir.³⁴⁵ Kral kabartmada birçok tanrısal figürle birlikte tasvir edilmiştir.

Krallığın tüm çağlar boyunca simgesi olan taht ise iki krallık arasındaki etkileşimin varlığına örnek oluşturmaktadır. Hitit sanatında Alacahöyük Fırtına Tanrısı Kabartması'nda görülen taht tipinin; III. Tutmosis'in Suriye seferini betimleyen rölyeflerdeki tanrı Amun'un oturduğu tahta benzediği görülmektedir. Kral, tanrının tahtının bir örneğinde oturmaktadır. Burada bir kaide üzerinde kubik, kısa arkalı bir taht ve bunun üzerinde arka tarafa doğru sarkan kumaş veya dokuma bulunmaktadır. Benzer bir kompozisyon I. Seti ve Amon- Ra'nın karşılıklı olarak oturduğu rölyefte karşımıza çıkar.³⁴⁶ Mısırlılar'da 18. sülale döneminde ortaya çıkmış olan bu tahtın birçok örneğinin bulunduğu görülmektedir. Alacahöyük'teki taht ise Mısır örneğinin bir kopyasıdır. Mısır tanrı ve hükümdarlarında görülen I.Seostris'in (1312-1298) tahtında görülen bir podest³⁴⁷ üzerine yerleştirilmiş kısa arkalı oluşu ve üzerinden bir örtü sarkması Mısır etkisine örnektir. Podest üzerinde bacakların ve ayakların profilden gösterilmesi Mısır etkisinin bir başka örneğini oluşturmaktadır.

³⁴⁴ Darga 1992; s: 181.

³⁴⁵ Emre ; s: 489.

³⁴⁶ Darga 1992; s: 139.

³⁴⁷ Podest: kürsü ve dayanak kelimesinin Almanca'daki karşılığıdır.

Yumruk biçimli libasyon kabı üzerinde de Mısır etkisi görülmektedir. Bu kaptaki çeşitli kült ve müzik sahneleri bulunmaktadır. Vazonun ağız kısmındaki frizde kralın sağ elinde topuzu sol elinde ise yuları tuttuğu sahnede Mısır resim sanatı etkileri görülmektedir. Kral sağ elinde topuzu elini havaya kaldırmış ve dirsekten kıvrık biçimde tutmaktadır. Profilden çizilen tanrının diğer kolu ise dirsekten kıvrık ve düz biçimde boğanın yularını tutmaktadır. Bu tip duruş şekli Mısır'da ilk sülaleler döneminden itibaren av ve saldırı sahnelerinde karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir sahnede büyük kral III.Tuthliya gaga ağızlı bir testiden içki libasyonu yapmaktadır. Kral güneş tanrısı gibi giyinmiştir. Uzun bir manto giymiştir ve başında yuvarlak takke takmaktadır. Sol elinde ucu kıvrık litus asası taşımaktadır. Sağ eliyle ise gaga ağızlı testiden libasyon yapmaktadır. Başının üstünde ise hiyeroglif yazıyla adı yazmaktadır. Kral, T şeklinde altara doğru sunu yapmaktadır. Altarın üzerinde tanrılara sunu olarak bırakılan çeşitli yiyecekler bırakılmıştır.

Kralların gücünü yansıtmak, belki de bu gücü bir şekilde yaşatmak için kullanılan objelerin başında heykeller gelmekteydi. Mısır'da heykeller, kişinin Ka'sının yani ruhunun bir kısmını içinde bulunduran parçaydı. Bu yüzden Mısır'da çok sayıda heykelin varlığına rastlanılmıştır. Bu heykellerin bazıları oldukça küçükken; bazıları da devasa boyutlara ulaşmıştır. Büyük boyutlu heykeller onu yaptıran ve ait olduğu kişinin önemini, kudretini belirtirdi. Bu türden heykeller belki de dayanıklı ve sonsuz olması için; genellikle taştan yapılırdı. Taş heykellerin yanı sıra altından tanrı ve kral heykelleri de bulunmaktaydı. Altın, tanrıların kanı olarak kabul edildiği için ve altın rengi güneş tanrıçasını simgesi olduğundan dolayı heykeller bu madenden yapılmıştır. Hititler'de bu şekilde kral heykellerinin yapımının olduğu bilinmektedir. Hitit-Mısır ilişkilerinin en yoğun olduğu Mısır-Hitit Barışı'ndan sonraki dönemde bu türden

heykellerin görülmesi oldukça dikkat çekicidir. Kraliçe Puduhepa bir adak yazıtında eşi büyük kral Hattuşili'nin altından yapacağı bir büstten söz etmektedir.³⁴⁸

Eski Hitit Çağı'na ait olan Dövlek Heykelciği bronzdan döküm tekniği ile yapılmıştır. Tanrı ileri doğru yürür pozisyonda, sol ayağı ilerde, bir eli öne doğru uzatılmış, diğer eli havaya doğru kaldırılmış biçimde tasvir edilmiştir. Heykelin bacakları ayrıntılı biçimde işlenmiştir. Kollar dirsekten kıvrılmış vaziyettedir. Yukarı doğru kaldırdığı eliyle bir şey fırlatıyormuş gibi görülmektedir. İleri çıkık çift boynuz başlığı onun bir tanrı olduğunun göstergesidir. Kısa bir etek giymektedir. Kalın ve güçlü hatlara sahiptir. Ucu kalkık ayakkabılar giymektedir. Yüzü iri gözlü, çıkık elmacık kemikli ve iri burunludur. Ensesinde bulunan üçgen çukurun; heykelin saçlarına ya da başka bir madenle kaplı olmasından dolayı oluşan bir iz olduğu düşünülmektedir.³⁴⁹ Heykelin duruşu Mısır etkisini taşıyan diğer heykellerle benzerlik göstermektedir.

Çiftlik Heykelciği amulet olarak kullanılmış olabileceği düşünülen küçük bir heykelciktir. Kayseri Sarıoğlan ilçesine bağlı Çiftlik Köyü'nün güneyinde Büngüdek Deresi'nin içinde bulunmuştur. Altın heykelcik, tahta oturmuş vaziyette başında oldukça büyük bir güneş kursu bulunan bir figürdür. Vücudunun tamamını kaplayan bilekleri bordürlü bir manto giymektedir. Omuzları yuvarlak ve geniştir. Sol eli göğsünün üzerinde, bir şey tutar vaziyette olan sağ eli dizinin üzerindedir. Başındaki başlığı kaşlarına kadar inmiş vaziyettedir. Tahtın üstüne kadar inen saçı, arkadan başlığın arkasından kulakları çıkacak şekilde uzamaktadır. Kalın kaşlı, iri gözlü ve iri burunlu olarak resmedilmiştir. Kalın ve kısa boyunludur.³⁵⁰

³⁴⁸ Darga 1992; s: 95.

³⁴⁹ Darga 1992; s: 36.

³⁵⁰ Darga 1992; s: 104.

M.Ö.1700 yılına tarihlenen Ankara Müzesi'nde bulunan 4cm uzunluğundaki demir heykel Mısır- Hitit etkisine örnek olarak gösterilebilir. Kolunu çaprazlama şekli, giydiği etek tipi ve yüzünün işlenişi Mısır özellikleri taşımaktadır.³⁵¹ Bu türden bir kol tutuşu Osiris'e ait olup; firavunlar tarafından kullanılmaktaydı. Bu heykel Mısır etkisi sonucu yapılmış bir heykel olabileceği gibi; bizzat Mısır'da üretilmiş olan bir ticari malda olabilir.

Hitit mühürlerine bakıldığında Mısır etkilerinin olduğu açıkça görülmektedir. Kralların duruşu, kralların gücünü ve tanrılarla olan bağlarını simgeleyen sıklıkla karşımıza çıkar. Ayrıca krallar ve kraliçelerin yanında ilahi varlıklar bulunmaktaydı. Bu türden mühür baskılarında; öne doğru uzanır vaziyette kralların aldığı poz Mısır Kralları'nda ve soylularına ait sahnelerde görülmekteydi. Temel olarak bir av sahnesi gibi düşünülmüş olsa da tanrılarında içinde kullanılan bir tasvir pozisyonuydu. Birçok firavun tapınaklardaki duvar kabartmalarında, savaşları anlatan mezar resimlerinde ve firavunlara ait çeşitli eşyaların üzerinde bu duruş pozisyonu görülmektedir.

Bir silindirik mühür damgası üzerinde bir Hitit kralı sağ elinde litus tutar vaziyettedir. Sol elinde gaga ağızlı testiden Fırtına Tanrısı'na şarap dökmektedir. Fırtına Tanrısı ile arasında ise hayat ağacı bulunmaktadır. Fırtına Tanrısı'nın duruş pozisyonu Mısır saldırı duruş pozisyonuna benzemektedir. Arka tarafta ise bir başka tanrı elinde bir düşmanı saçlarından tutmaktadır. Bu da Mısır tasvir sanatında görülen bir motiftir. Sağ elinde ise düşmana saptamak üzere tuttuğu bir kılıç bulunur. Bu figürün üstünde Kanatlı Güneş Kursu bulunmaktadır. Güneş tanrısının arkasında ise bir kuş figürü bulunmaktadır. Tanrı ile kral arasında bir Ankh işareti durur. Kompozisyonda kralların ve tanrılarının birlikteliğini vurgulanmaktadır. Yaşam anahtarı,

³⁵¹ Marseille 1993;113.

Kanatlı Güneş Kursu gibi birçok sembol kişiye soyluluk ve tanrısallık vermek amacıyla kullanılırdı.³⁵²

Muwatalli'ye ait bir mühür baskısında kral, Fırtına Tanrısı'nın korumasında resmedilmektedir. Kralın tanrı tarafından korunması ve onun arkasından gelmesi Mısır etkisi olarak yorumlanmıştır. Ancak Mısır'da Hititler'den farklı olarak; krallarla tanrılar eşit sayılmaktaydı. Firavun tanrının soyundan geliyor ve ölmeden önce de tanrı sayılıyordu. Ancak Hititler'de kral öldükten sonra tanrılaştırılıyordu. Bu yüzden bu tasvirde kralın tanrı gibi büyük olmadığı, tanrının daha büyük yapıldığı görülmektedir. Mısır'da ise tanrılar ve krallar; tanrıçalar ve kraliçeler yakın boylarda tasvir edilmektedir.

III.Murşili'nin Nişantepe'de bulunmuş olan mühründe; Fırtına Tanrısı kartal arabasının ve boğalarının üstünde çizilmiştir. Kendine has kısa tuniği ve boynuzlu başlığından oluşan giysisini giymektedir. Elinde topuz taşımaktadır. Ayağının alt kısmında ise Fırtına Tanrısı'nın hiyeroglif isminin karşılığı DEUS.TONITRUS yazmaktadır. Arka kısımda da yayıyla ve okuyla tanrıdan daha küçük çizilmiş biçimde kral bulunmaktadır. Kompozisyonun üst kısmında ise Kanatlı Güneş Kursu bulunur.³⁵³ Vuruş biçimi ise Hoffner'e göre Suriye kaynaklı bir etkidir. Ancak bu biçim anıtlardaki firavunların duruşuna benzemektedir.

Mısır pek çok hanedan ve aileden krallar tarafından yönetilmesine rağmen; Mısır krallık idolojisinin altında atalar kültü yatmaktaydı. Yaşayan kral ve onun ecdadı arasında tanrılara dayanan bir bağ bulunurdu. Çoğu kral geçmiş atalarına saygı gösterir ve yaptırdığı tapınakta atalarının adını geçirirdi. Mısır'da inancın daha çok kraliyet ailesi, soylular ve üst düzey insanlar için oluştuğu görülmekteydi. Sıradan insanlar ile

³⁵² Uzunoğlu 1979; s: 180.

³⁵³ Hawkings 2003; s:168-169.

tanrılar arasında belirli düzeyde bir bağ bulunmaktaydı. Tanrılara erişim sınırlıydı. Bu sebeple sıradan insanlar tanrılarla olan iletişimini tapınağın duvarında bulunan işiten kulaklardan sağlardı. Firavun, tanrının oğlu kabul edilir ve kendisi de bir tanrıdır. En büyük dini reistir. Tanrıların Horus'un soyundan geldiği kabul edildiği için krallar her zaman bir Horus adı taşırdı. İlk Sülaleler Dönemi'nden beri krallar kendilerini Horus olarak adlandırmışlardır. Kralların kraliyet gücünü elde edişi firavunluğa bağlı anallarda ve Palermo taşı gibi ilgili fragmanlarda karşımıza çıkar. Eski dönemlere ait mühürlerde küçük kemikler ve tahta plakalar, kralların ait olduğu inanç sistemiyle birlikte kaynaşmış olduğunu göstermektedir.³⁵⁴

Krallar, tanrı Horus ile olan kan bağından ötürü tanrı olarak kabul edilmekteydi. Kral olarak ülkesini yönetmesinin yanı sıra; başrahip sıfatıyla dini törenleri yöneten, ordusunun başında başkomutanlık yapan, ülkesinde adaleti sağlayan ve öldükten sonra da öte dünyada halkını korumaya devam edecek kişiydi. Kralın nasıl olması gerektiği; firavun III.Kheti'nin öğütlerinde anlatılır. Yazılanlara göre; kral yalnızca bir tanrı değil, aynı zamanda iyi bir çobandır. Halkıyla ilgilenen bir bilgedir. Bunların yanında egemen sınıfın çıkarlarını savunup, mallarını ve hayatlarını korur.³⁵⁵

Zaman içerisinde her firavun kendine ait bir koruyucu tanrı edinmiş ve bu koruyucu tanrısına ait unvanlar taşımıştır. Bu unvanlarda genellikle bir ikilik görülür. Çünkü; Mısır'da düalist(ikili) düşünce her alanda görülürdü. Buna kraliyet unvanları da dahildi. İki hanım Nekbet ve Wadyt, iki ülke, iki taç ve iki tanrı görülür. İkinci sülale döneminde ise Set ile Horus'un gücü birleşip, krallığın bünyesinde toplanmıştır.³⁵⁶İki hanımı temsil eden akbaba ve şaha kalkmış kobra hiyeroglifleri; sırasıyla Yukarı ve

³⁵⁴ Pinch 2002; s: 6.

³⁵⁵ Diakov 2008; s: 143.

³⁵⁶ Pinch 2002; s: 7.

Aşağı Mısır'ı temsil eden tanrıçalar Nekhbet ve Udjatı simgelerdi. Firavunun iki hanımı veya Nebti olarak isimlendirilirdi.³⁵⁷

Firavun, tacında taşıdığı kobra­ların dışında tanrısallığını göstermeye yönelik başka semboller de kullanmaktaydı. Bunlar; Litus, Kanatlı Güneş Kursu, Horus'un Gözü, Boğa Kuyruğu gibi simgelerdi. Firavun çoğu kez beline bağlanmış stilize bir kuyrukla betimlenirdi. Bu, boğa kuyruğunu temsil eder ve firavunun tabiatındaki hayvani kuvveti, saldırganlığı ve cinsel gücü sembolize ederdi. Bu, unvanlarından biri güçlü boğa olan hükümdarın niteliklerinden birine gönderme yapardı.³⁵⁸

Firavunun Eski Krallık'dan itibaren süregelen unvanları arasında "İyi Tanrı" en sık karşılaşılan unvanıydı. Ancak en sık kullandıkları ünvan Ra'nın oğlu idi. Örneğin firavun I. Pepi'nin unvanları arasında "Ra'ya ait olan", "Ra'nın görüntüsünde olan" gibi unvanları vardır. Firavun Mentuhotep'in ise iki ülkenin beyi Ra biçiminde ünvanı bulunmaktadır. Kralların taşıdığı ünvanların çoğunda Güneş Tanrısı Ra'nın adı geçmektedir.³⁵⁹

Firavunlar yalnızca tanrı Ra'nın adını taşıyan unvanlara sahip değildi. Birçok tanrının isminin olduğu unvanlar taşır­lardı. Örneğin; II.Ramses Dönemi'ne ait, kralın Nubyeli isyancılar üzerinde elde ettiği zaferini anlattığı yazıtta "İyi tanrı, güneyin beyi, Edfu'da tüyleri parlayan Horus, Güzel Gümüş Şahin, Kanatlarıyla Mısır'ın Koruyucusu, Gölgesiyle Zafere Ulaştıran, annesinin rahminden ünlü olmak için doğmuş, savaş tanrısı Montu tarafından güçlendirilen" gibi unvanları vardır.³⁶⁰

Kralların, Güneş Tanrısı Ra dışında öldükten sonra Yeraltı Tanrısı Osiris'e dönüştüklerine inanılırdı. Firavunlar Osiris krallığında tanrı ile birlikte hüküm

³⁵⁷ Gibson 2009; s:67

³⁵⁸ Gibson 2009; s: 65

³⁵⁹ Erman 1971; s: 56.

³⁶⁰ Erman 1971; s: 57.

sürerdi. Bu inancın daha erken bir versiyonunda ise firavun öte dünyada Ra-Atum ile birleşirdi. Bu durumla ilgili Piramit Metinleri'nde;

Şu Atum'un güneş diskinden baştansı olduğunu söyler. Şu, tanrı Ra'yı "Bu Ra güneşten doğan."³⁶¹ifadesi geçer ve metin şöyle devam eder.

Senin başın Duat'ın Horus'u, ölümsüz yıldızlar senin gözlerin, ölümsüz yıldızlar gibi, senin Atum'un ikizleri kulakların ölümsüz yıldızlar gibi, senin Atum'un ikizi olan gözlerin ölümsüz yıldızlar gibi, senin çakal gibi burnun ölümsüz yıldızlar gibi.³⁶²

Atum'un güneşi Unis sana geliyor. Ölümsüz Akh zenginliğin dört papirüs sütunundaki beyi. Unis sana geliyor.

Senin kimliğin akrep kuşattığındaki olan kimliğinin, Ka'nın dinlendiği yer, O burada yaşayacak, Unis burada yaşayacak, o burada ölmeyecek.

O sana gelecek, büyük sihir, O Horus, onun gözünün kalkanları sana doğru çevrilmiştir. Sihirin büyüğü.

Sen ondan doğmuş olacaksın, O topraklarda Atum'un tükürüğünden doğmuş olacaksın, bir etki ile var olmuş olacaksın, yükseleceksin ve babanı görmüş olacaksın güneş seni görecek.

Unis güneşin ülkesinde insanları yönetecek ve güneşin yanında onları yargılayacak Unis orada iki tanrının tek vücudu gibi olacak ve O Ra'nın kıyısında safça oturacak.

Unis Ra'nın kayığında oturacak, güneş kayığında Unis tanrının kayığında onu komutlarını söyleyip yerine getirecek: Unis büyük tanrı olacak.

³⁶¹ Erman 1971; s: 346.

³⁶² Allen 2005; s: 32-44

Sen bataklıklardan korkacaksın ve o tırmanan yıldız yıldızlar sütunundan önce olan Kenzet sütununun ve gökyüzünün boğasının önündedir, boğa başı Duat'taki her şeyin üstündedir.

Krallar tarihin her döneminde tanrılara yakın varlıklar olarak görülmüşlerdir. En eski çağlardan itibaren tüm uygarlıklarda başrahip olarak tanrılar ve insanlar arasında köprü kurmuşlardır. Hitit Devleti'nin kurulduğu en eski dönemden itibaren kralların konumu bu şekildedir. Krallar, tanrılarının koruyuculuğunda devleti idare eden ve zaferi elde eden insanlar olarak kabul edilirdi. Ancak Mısır'da olduğu gibi tanrılarının yerine geçmesi söz konusu değildi. Hititler'in kültürel olarak fazlaca etkilendiği Mezopotamya kültüründe bile krallar ve tanrılar birlikte tasvir edilmesine rağmen hiçbir zaman tanrı kabul edilmemişlerdi. Akad Krallığı'nın kurulmasından sonra Akad kralı Naramsin'in stelinde bile en tepede ve tacında bulunan boynuz sayılarının çokluğu ile kraldan ayrılmaktadır. Hititler'de ise Mısır etkileşiminin bir göstergesi olarak krallar Mısır'daki kadar tanrılarla iç içe kabul edilmese de; kralların tanrısallaştırılması emareleri görülmektedir. Krallar, tanrılarının koruyuculuğunda tıpkı Mısır'da olduğu gibi halkın görebileceği kaya anıtlarında tasvir edilmekteydi. Tanrılarla eşit boyda değil ama Mısır'da olduğu gibi tanrılarla kralları buluşturan Kanatlı Güneş Kursu altında tasvir edilirdi. Aynı zamanda Mısır kaynaklı "Güneşim" unvanını kullanırlardı. Mısır'da bütün kralların Ra'nın oğlu olduğu düşünülürdü. Bu düşüncenin Hitit diline yansımaları olarak görülürdü.

Kral Mısır'da en büyük otoriteye sahipti. Dini ve siyasi bakımdan en üst mertebededeydi. Halkının tüm sorumluluğu ona aitti. Mısır kralının başlıca görevi bu dünyada ve öte dünyada adaleti yerine getirmektir.³⁶³ Memurları tayin eder, ödüllendirir ve cezalandırırdı. Merkezi idare krallık sarayındaydı. Anlamı büyük ev olan firavun

³⁶³ Pinch 2002; s: 156.

adının kökeni saraydan türemiştir. Bu kralın yönetim merkezinin sahibi ve yönetimin kendisi olduğu kökenine dayalı bir adlandırmadır. Piramit Metinlerin’de kral, yaratıcı kabul edilirdi.

Soyut bir sembol olan kralın, Hitit-Mısır etkileşimine bir örnek oluşturduğu bilinmektedir. İmparatorluk Dönemi’yle birlikte kralların tanrısallaştırılması ve tanrısal semboller taşıması durumu iki uygarlık arası etkileşimle birlikte görülmeye başlanmıştır. Mısır’da kralların tanrıların soyundan geliyor olması düşünülmesine rağmen; Hititlerde bu durum görülmez. Mısır’da krallar tanrının adını taşırlardı. Hititler’de ise böyle bir kullanıma rastlanılmazdı. Hititler’de krallar tanrıların kıyafetini giyer ve o tanrıların koruyuculuğunda olduğunu gösterirlerdi. Firavunlar ise tanrı Ra’nın oğluydu ve onun suretinde görülürlerdi. Kralların anıtsal yapılarda tanrılarla birlikte resmedilmesi, ölümden sonra tanrı oldukları ifadesinin geçmesi onların bir şekilde tanrılık mertebesine çıkarıldığını gösterirdi. Kralın tanrı kabul edilmesi ve tanrısal kıyafetler giyip, aldıkları duruş şekli Mısır etkisine örnek oluşturmaktadır.

II. VII. Litus Sembolü

Litus basit bir tanımla ucu kıvrık asa demektir. Bu asa çobandeğneğini simgelemekteydi. Kralların bunu taşımasının altında bir anlam yatmaktaydı. Çünkü bir çobanın koyunu güttüğü gibi, kral da kendi tebasını güderdi. Krallara ise insanları yönlendirme yetkisi tanrılar tarafından verilmekteydi. Litus, Yakındoğu’da Mısır ve Mezopotamya’da görülen tanrısal bir semboldür. İki uygarlıkta da tanrılar tarafından taşınmaktaydı. Krallar da yönetim yetkilerini tanrılardan aldıkları için bu objeyi ellerinde tutarlardı. Mısır Kralları bu objeyi sağ ellerinde, kollarını Osiris pozisyonunda çaprazlanmış biçimde ve diğer ellerindeki buğday başağıyla birlikte tutmaktaydılar. Mezopotamya’da ise tahtlarına oturan tanrıların ellerinde bir ya da birkaç tane litus bulunurdu.

Litus, Mısır ve Mezopotamya kültürünün etkisiyle Hititler tarafından da kullanılmıştır. Hititler’de de tanrılar ve krallar tarafından kullanıldığı görülmüştür. Firavunlarda olduğu gibi Hitit Kralları da litusları sağ ellerinde taşımaktadırlar. Buna benzer olarak Hititler’de tanrıların da bu asaların genellikle sağ elde taşındığı görülür. S.Alp’e göre ise Hitit Kralları ucu kıvrık litusları omuzlarında taşımaktadır. Hititler’de bu küçük asalara ek olarak; aşağı doğru tutulan ve ucu dışa doğru kıvrılan bir asa türü de bulunmaktadır. ^{Giš} Pa ve ^{Giš} kalmuş Hititler’de litusun karşılığı olarak kullanılan kelimelerdir. ^{Giš} Pa tanrısallık asası olarak kabul edilir. Ancak krallar tarafından kullanıldığına ilişkin bir kanıt yoktur.³⁶⁴

Genelde anıtsal yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Anıtsal yapıların dışında; mühür kompozisyonlarında litus tasvirleri görülmektedir. Bu tasvirlerde genellikle kral tanrının karşısında dua ederken veya tanrıya sunu yaparken elinde bu asayı taşımaktadır. Mühürlerdeki litus tasvirleri Hititler ‘den daha önceki Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’ndeki mühür baskılarında görülmüştür. Daha sonra ise Hitit Devleti’nin başlangıç dönemine denk gelen Konya Karahöyük’te bu sembolün işlendiği mühür baskıları bulunmuştur. İmparatorluk Dönemi ile birlikte mühürlerde krallara ait figürler daha sık görülmeye başlanmıştır. Bu Dönem’de mühürlerdeki litus tasvirleri artış göstermiştir.

Başlangıç olarak Hitit inanç sisteminin temelini oluşturan Hatti Tanrıları’nın bu sembolü taşıdıkları görüldü. Daha sonra ise diğer tanrılar ve krallar tarafından da taşınmıştı. Wašazzili’nin insanların arasındaki adı ile Aslan-Kral’ın tasvirinde ilk kez bu sembol seçilebilir. Bu tanrı Göğün Güneş Tanrısı idi ve Hitit Tanrıları arasında önemli bir yeri bulunmaktaydı. Onun uzun mantolu, düz kepli, küpeli ve kıvrık

³⁶⁴ Alp 1948; s: 302.

ayakkabılı giyimi Hitit kralların ikonografisine temel oluşturmaktaydı. Elinde ise ucu kıvrık bir asa taşırdı.³⁶⁵

Ay Tanrısı, Yazılıkaya'daki 35 numaralı figürle temsil edilmektedir. Bu figür tıpkı Šauška gibi kanatlı olarak betimlenmiştir. Onu diğer tanrılardan ayıran özelliği sivri başlığının yukarı dönük bir hilal ile gösterilmiş olmasıdır. Belinde kemer bir bacağı boydan boya, diğerini ise dize kadar örten eteği, ayağında çarık biçimli ayakkabıları vardır. Sakallıdır ve belirgin bir burnu vardır. Kulaklarında ise küpeli olduğu görülmektedir. Kolunda ise litus asası taşımaktadır.

Kayseri'ye 78 km mesafede bulunan Develi'nin güney doğusundaki Gümüşören Köyü yakınlarındaki Fraktin Kaya Anıtı'nda litus asası kullanımına örnek olarak verilebilecek bir figür bulunur. Anıt, küçük bir akarsuyun yanındaki kaya düzleştirilerek yapılmıştır. Bir dizi kabartmanın bulunduğu Fraktin Kaya Anıtı üç bölümden oluşmaktadır. Soldan sağa doğru birinci bölümde aralarında sunak bulunan iki erkek figür, ikinci bölümde aynı şekilde aralarında sunak bulunan iki kadın figürü ve üçüncü kısımda bulunan hiyeroglif yazıt bulunmaktadır. İlk figür sivri külahlı başlık, kısa etek, sağ elinde iyilik işareti sol elinde ise litus tutmaktadır. Bu figürün bir tanrı figürü olduğu anlaşılmaktadır. Karşısında yay taşıyan bulunan figürün önünde yer alan hiyeroglifte "Büyük Kral Hattuşili" yazmaktadır.³⁶⁶

Yeniköy Steli'nde kırların koruyucu tanrısı tasvir edilmiştir. Bu stel Alacahöyük'ün kuzeybatısında bulunmuş olan 6,3 m boyunda üstü yuvarlatılmış bir kabartmadan oluşmaktadır. Ana sahnede geyik üzerinde duran tanrı; tek boynuzlu sivri bir başlık takmış olup, kısa bir etek giymiştir. Havaya doğru kaldırdığı sağ elinin ucunda bir kuş, karnına doğru büküldüğü dirseğinde ise litus taşımaktadır.

³⁶⁵ Ünal 2016; s:83.

³⁶⁶ Yiğit 2016; s:158.

Mühürlerde de tanrıların litus kullanıma rastlanılırdı. Boston Müzesinde bulunan Tyskiewicz Mührü iki sahneden oluşmaktadır. Mühürde tanrıya sunu ve ölü yakma sahnesi işlenmektedir. Birinci sahnede tahtında oturur vaziyette olan Tanrı Ea sağ elinde kadeh ve sol elinde litus tutmaktadır. Karşısında ise veziri Usmu durmaktadır. Vezirin arkasında tanrıya doğru ilerleyen sağ ellerini dua jesti şeklinde kaldırmış, sol ellerinde birer hançer tutan üç adet tanrı vardır. Bellerinde ise birer litus taşımaktadırlar. Arkalarında ise Tanrıça İştar göze çarpmaktadır.³⁶⁷

Hatay çevresinde bulunmuş olan mühürde; mühür yüzeyindeki ana sahnede üst üste betimlenen üç kısa saçlı insan başı bulunmaktadır. Onların hizasında dağ keçisi ile antilop vardır. Bu grubun yanında karşılıklı olarak duran iki figür bulunmaktadır. Bunlardan soldaki figür üstü çıplak, pileli bir etek giymektedir. Sağ kolunu karnı üzerine kıvrımıştır. Önünde oturan figür ise yırtmaçlı bir etek giymektedir. Sol elini tapınma pozisyonunda havaya kaldırmıştır. Mührün banket sahnesinde ise karşılıklı bir masanın iki yanında oturan tanrılar görülmektedir. Soldaki tanrı püsküllü bir elbise giyip sağ kolunu ileri doğru uzatmıştır. Bu figürün tam arkasında ise tepesinde bir kurs bulunan asa vardır. Sağdaki figürün saçları ensesinde toplanmıştır. Başında hafif konik bir başlık bulunmaktadır ve bu başlığın tepesinde bir kurs bulunur. Alnı üzerinde ise çok küçük bir boynuzun dışa doğru çıkıntısı görülmektedir; uzun dikine pileli bir etek giymiştir. Sol elinde ise bir balta tutmaktadır.³⁶⁸

Aydın mühründe oturan baş tanrının elindeki ucu kıvrık asalar firavunların taşıdığı asalara benzemektedir. Aydın mühründe litus tasviri görülmektedir. Mühür üç sahneden oluşmaktadır. Erken Hitit Dönemi'ne tarihlenmektedir. Mührün ana sahnesinde tahtında oturan Tanrı Ea sol elinde üç litus, sağ elinde ise bir orak tutmaktadır. Karşısında ise ona libasyon yapan veziri Usmu bulunmaktadır. Vezirin

³⁶⁷ Alp 1999; s: 43-44.

³⁶⁸ Erkanal 1993; s: 53.

arkasında ikisi uzun diğeri ise kısa etek giyen üç tanrı figürü vardır. Bu figürler bellerinde mızrak ve litus taşımaktadır.³⁶⁹

Yale koleksiyonunda olan silindir mühür baskısının ana sahnesinde; Kısa elbise giymiş ve sivri külahlı bir başlık takan Fırtına Tanrısı olması muhtemel figür bulunmaktadır. Sağ elinde bir tür silah tutmaktadır. Kolun duruşu Mısır duruş pozlarını andırmaktadır. Karşısında ise uzun mantosu, yuvarlak başlığı kıvrık ayakkabısı ile Güneş Tanrısı bulunmaktadır. Bu figür kralı temsilen de yapılmış olabilir. Fırtına Tanrısı'na koç benzeri bir hayvan ve ekmek sunar. Arkasında iyilik işareti ve bir kaz durmaktadır. Sağ eli öne doğru uzanmış ve dua pozisyonundadır. Sol elinde ise litus tutar. Başının üstünde Kanatlı Güneş Kursu bulunur.³⁷⁰

Litus tanrılardan Konya Karahöyük'te Erken Hitit Dönemine tarihlenen mühürlerde tanrıların karşısında krallar görür. Bu kompozisyon Hitit tasvirlerindeki litus kullanımının ilk örneklerini oluşturur. Konya Karahöyük'te çıkarılmış olan I-B/05 numaralı mühür baskısında soldaki ilk figür çıplak tanrıçadır. Baş profilden vücudu ise cepheden gösterilmiştir, bedeni alt kısmına göre daha dolgundur. Kenarları üçgen biçimli bezeklerle süslü önden iki yana doğru açılmış bir etek giymektedir. Sol tarafta ise bir kuş bulunur. Tanrıçanın yüzünü döndüğü sağdaki, üçlü gruptaki figürlerin başları korunamamıştır. Üç figürde de birbirinden farklı özellikler taşıyan uzun giysiler vardır. İlkinin eteği ortadan açık ve püsküllerle bezeli vaziyettedir. Sağ elini tapınma pozisyonunda havaya kaldırmıştır. Sol yanında ise beline tutturulmuş olan bir litus bulunur. Bu figürün tam karşısında yer alan daha ince betimlenen sol omuzu açıkta bırakan daha ince figüründe beline bağlı bir litus vardır. Her iki figürde de bellerin de görülen litusların uç kısmı dışa dönüktür. Bunların uçları yılanbaşı şeklinde sonuçlanır. Bu iki figürün arasında, üstte bir Ankh işareti, altta ise kısa saçlı bir insan başı yer

³⁶⁹ Alp 1999; s: 49.

³⁷⁰ Beckman 1981; s: 130.

almaktadır. Bu figürler birer tanrı olabilir. Son figür ise ince uzun bir etek giymiş şeritli bir etekle figürle tasvir edilmiştir.³⁷¹

Konya Karahöyük'te bulunmuş olan 55/55 numaralı mühürde üstte oturan bir kuş altta ise oturan bir maymun bulunmaktadır. Soldan birinci figürde beli kemerli uzun bir etek giymektedir. Her üç figüründe saçları kısadır. İri göz çukurları bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü figür enine çizgili etekler giymektedir. Başları profilden üst kısımları cepheden çizilmiştir. Birinci figür sol elini tapınma pozisyonunda havaya kaldırmıştır. Diğer eli karnı üzerinde durmaktadır. İkinci figür ise ileri doğru uzattığı sol elinde bir mızrak tutmaktadır. Aşağı sarkıttığı sağ eliyle bir litus taşımaktadır. Birinci ve ikinci figürlerin arkasında bir iksir kabı bulunmaktadır. Üçüncü figür birinci ve ikinci figürlere yöneliktir. İkinci ve üçüncü figürlerin arasına dik duran bir akrep yerleştirilmiştir.³⁷²

Konya Karahöyük'te bulunmuş olan 61/338 numaralı mühür baskısında iki figür görülmektedir. Soldaki, figür kısa saçlı ve çok geniş omuzludur. Başı ve ayakları profilden omuzları cepheden işlenmiştir. Bu figür püsküllü ve uzun bir manto giymektedir. Sağ elinde Sedat Alp tarafından mızrak olarak belirtilen bir nesne tutmaktadır. Bunun yere doğru uzanan kısmında biri küçük diğeri büyük olmak üzere iki adet yatay figür bulunmaktadır. Erkanal'a göre bu bir beldir. Sol kolu ise serbest olarak aşağı doğru sarkıtılmıştır. Üstte ise bir kuşun kuyruğu bulunmaktadır. Figürün karşısında bulunan diğeri figür ise kısa arkalıklı sade bir tahta oturmaktadır. Uzun dikine pileli bir etek giymektedir. İleri doğru uzattığı elinde lotus tomurcuğu

³⁷¹ Erkanal 1993; s: 16-17.

³⁷² Erkanal 1993; s: 34.

tutmaktadır. Arkasında ise yumurta gövdeli ağız kısmı bitki boğumla gösterilmiş bir kap vardır.³⁷³

40/98 numaralı mühür baskısında boynuzlu ve sivri uçlu bir külah takmış ve bir kemer tarafından tutturulan etek giymiş sol elinde bir topuz, sağ elinde ise kıvrık uçlu bir asa vardır. Kemerinde ise ucu eğri bir kılıç durur. Fırtına Tanrısı'nın arkasında boynuzlu şapkalı ve uzun pileli bir eldiven giymiş ve elinde üçgen işareti tutmaktadır. Kadının arkasında ise çocukları olabilecek uçan kuşa ok atan bir çocuk figürü bulunur. Fırtına Tanrısı'nın karşısında alçak külahlı sağ eli adorasyon jestinde kaldırılmış sol elinde bir kuş tutan bir figür vardır. Yukarıda ve önünde yarım ay durmaktadır.

³⁷⁴Benzer özellikler gösteren 40/99 numaralı mühür baskısında; soldaki figür sol elini adorasyon jestinde kaldırmıştır. Karşısında sağ elinde bir litus tutan bir figür bulunmaktadır. Litusun kıvrık ucu kralların taşıdığı aşağı doğru tutuşun aksine, yukarı doğru kalkık vaziyettedir.³⁷⁵

12/25 numaralı siyah taştan yapılmış mühürde, sağ elinde bir litus sol elinde ise bir standart tutan ve belinde bir kılıç olan tanrı bulunmaktadır. Kısa etekli ve sağ elini kaldırmış figür ona doğru yürümektedir. Sağ elinin üstünde ise yarım ay içinde güneş kursu vardır. Esas figür ile onun arasında bir akrep bulunmaktadır. Sağ elini kaldırmış olan figürün arkasında üst üste oturan bir kuş ile maymun tasvir edilmiştir. Esas figür olan tanrı uzun pileli bir etek giymiş, sol elini dua pozisyonunda kaldırmıştır. Sağda yukarıda bir hiyeroglif işareti kazanmıştır. Sol elinin altında ise bir terazi vardır.³⁷⁶

Litus'u tanrılar da, krallar birlikte taşımaktaydı. Bu sembol genellikle bir sunu sahnesinde; sunu yapan kral tarafından taşınırdı. Bazen de kralın elinde sadece sunusu

³⁷³ Erkanal 1993; s: 2.3.

³⁷⁴ Alp 1972; s: 117.

³⁷⁵ Alp 1972; s: 117.

³⁷⁶ Alp 1972; s: 118-119.

veya silahı bulunurdu. Bu durumda tanrı asa taşı vaziyette tasvir edilirdi. İkisinin de aynı tip asa taşınması krallar ve tanrılar arasındaki bağı gösterirdi. Alacahöyük'te bulunan kral ve kraliçenin Fırtına tanrısına tapınmasını konu edinen kabartma; kralların litus taşınmasına örnek olarak gösterilebilir.

Kral sağ elinde büyük kralın simgesi olarak kabul edilen litusu taşımaktadır. Kraliçe ise dua jestinde kaldırdığı sağ kolunun altında sol kolunu kavuşturur. Bu kabartma devletin erken çağına tarihlenmektedir. Litus asansının bu kullanımını Mısır etkisine örnek olarak gösterilebilir. Kralın elinde tuttuğu bu asanın ucu baston şeklinde kıvrık olup aşağı doğru uzayan bir görünümündedir. Bu Mısır'daki örneklerine fazla benzemez. Çünkü Mısır'da lituslar küçük ve kıvrımı üste doğrudur. Bu ancak buradaki büyük ve alta doğrudur. Hititler'de Mısır örneğinde olduğu gibi lituslar taşıdıkları da görülmüştür.

Alacahöyük'te bulunmuş olan figür, balmumuyla adının yazılı olduğu hiyeroglif yazılı duvara yapıştırılmıştır. Kapıda bulunan bu figürler kabartmalarla aynı dönemde yapılmıştır. Figür açıkça bir kadına aittir ve üzerinde kadınlara özgü giysi giymektedir. Aynı kısımda çizilmiş olan sarı tenli çizilmiş benzer pozisyonda olan figür büyük krala aittir. Yuvarlak gölgesi vardır. Sert taştan yapılmış litus şeklindeki bu sembol Hititler'de 19.yy'da kullanılmaya başlanmıştır. Ayaklarının altında ise çift başlı kartal vardır. Figür güneş tanrısının uzun manto ve yuvarlak başlıktan oluşan geleneksel kıyafetini giymektedir. Figürün yapısı Yazılıkaya'daki kral figürüne benzemektedir.

Sirkeli Kaya Anıtı'nda bulunan erkek tasvirinde; omzundan aşağı doğru inen uzun bir kıyafet giymektedir. Kıyafetin üzerinde bantlardan yapılmış süslemeler bulunmaktadır. Figürün sol elinde aşağı doğru inen ucu kıvrık asa vardır. Üzerinde olan

giysi Güneş Tanrısı'nın giysisi olarak kabul edilmektedir. Burada bulunan yazıttan bu kabartmadaki tasvirin II. Muwatalli'ye ait olduğu bilinmektedir.³⁷⁷

Kralın tanrılarla birlikte tasvir edildiği Fitzwilliam mühürü; tek bir sahneden oluşmaktadır. Orta kısımda iki dağ tanrısı üzerinde sağ elinde bir topuz kaldırmış ve sivri külah takan bir tanrı bulunmaktadır. Tanrının karşısında başının üzerinde bir Kanatlı Güneş Kursu bulunan erkek figürü yer alır. Erkek figürünün altında hayvan başlıklı varlıklar vardır. Figür sağ elini ileri doğru uzatmış sol eliyle litus tutmaktadır. Sağdaki figürün Güneş Tanrısı, soldaki figürün ise Fırtına Tanrısı olduğu düşünülür. Mührün en sonunda boğa üzerinde duran figür, muhtemelen bir krala ait olmalıdır.³⁷⁸

Yumruk biçimli libsasyon kabı üzerinde çeşitli müzik sahneleri bulunmaktadır. Vazonun ağız kısmındaki frizde sağ elinde topuzu sol elinde ise yuları tuttuğu sahnede Mısır resim sanatı etkileri görülmektedir. Kral sağ elinde topuzu havaya kaldırmış ve dirsekten kıvrık biçimde tutmaktadır. Profilden çizilen tanrının diğer kolu ise dirsekten kıvrık ve düz biçimde boğanın yularını tutmaktadır. Bu tip duruş şekli Mısır'da ilk sülaleler döneminden itibaren av ve saldırı sahnelerinde karşımıza çıkmaktadır.

Litus sadece tanrıların yanındaki krallar tarafından değil tek başına tasvir edilmiş krallar tarafından da taşınırdı. Bu durum özellikle kralların tanrısallaşmasının doruğa çıktığı İmparatorluk Dönemi'nde görülmekteydi. Örneğin; IV. Tuthaliya'ya ait olan kabartmada, kralın dirsekten bükülmüş sol elinde bir ucu kıvrık asa litus göze çarpar. Sağ elini ise dua pozisyonunda yukarı doğru kaldırmaktadır. Vücudunun üzerinde ayaklarına kadar inen bir perdesü bulunmaktadır. Sağ elinin üstünde ise adını içeren hiyeroglif yazıt bulunmaktadır. Yazıtın üzerinde ise Kanatlı Güneş Kursu bulunmaktadır. Kabartma ölümden sonra tanrılaştırılmış kralı resmetmektedir.

³⁷⁷ Yiğit 2016; s: 188.

³⁷⁸ Alexander 1975; s: 113.

Yazılıkaya kabartmasının IV.Tuthaliya'nın ölümünden önce yapılmış olması da mümkündür. Kralın bu anıtta üç kez betimlenmesi ve özellikle baş tanrı çiftine karşı olan rölyefi, bu sıra dışı tapınağın yapılmasındaki rolü ortaya koymaktadır.³⁷⁹ Bu tapınaktaki tasvirlerde litusların ucuna bazı eklemelerin yapıldığı görülürdü. Bu daha önce görülmeyen bir kullanımdı. Yazılıkaya'da 34 numaralı figürün elinde bulunan aşağı doğru uzanan Kalmuş'un ucuna bir dikdörtgen eklenmiştir.³⁸⁰

Hitit kralı IV. Tuthaliya'nın adının iki yanda yazılı olduğu mühür baskısında, kral Kanatlı Güneş Kursu altında tanrı kıyafeti giymiş olarak tasvir edilmiştir. Kralın ellerinden biri havaya kaldırılmış ve dirsekten kıvrık vaziyette, diğeri ise daha düz biçiminde dirsekten bükülü ve elinin başparmağı dua pozisyonunda durmaktadır. Başlığında kıvrık sıra sıra boynuzlar vardır. Havaya kaldırmış olduğu elinde topuz, diğer elinde ise iyi anlamına gelen üçgen işareti tutmaktadır.³⁸¹

Asa sadece krallar tarafından değil, soylu kişilerce de taşınırdı. Bu kişiler o bölgenin yöneticisi, muhtemelen yerel kralı olabilecek kişilerdi.. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne tarihlenen mühürlerde bu durum karşımıza çıkmaktaydı. Bu türden örneklere fazlaca rastlanması; Hititlerdeki litus kullanımının Eski Mısır etkisinin yanında Yerli-Mezopotamya kökenli olduğunu da düşündürür. Kültepe'de bulunan kt n/k 27 (A) adlı mühür baskısında; mühür baskısının sol üst köşesinde mitolojik figürün kanatları görülür. Belden yukarı kısmı korunmuş bir tanrıça figürü vardır. İleri doğru kaldırdığı elinin üstünde boşlukta bir testi bulunur. Başına silindirik tepesi olan bir başlık takmaktadır. Baskı üzerindeki, ikinci figür çıplak tanrıçadır. Başını profilden, vücudu ise cepheden çizilmiştir. Başında iri ponponlu kabarık bir bere bulunmaktadır. Sağ kolu göğsüne dayanmış, sol elini havaya kaldırmıştır. Kollarının altından başlayıp

³⁷⁹ Darga 1992; s: 170.

³⁸⁰ Seeher 2011; s: 57.

³⁸¹ Alp 2009; s: 33.

yere kadar uzanan saçaklı giysisi vardır. Tanrıçanın tam karşısında duran figür tanrıkraldır. Bu figür ileri doğru uzattığı elinde bir antilobu tutmaktadır. Kenarı saçaklı bir manto giymektedir. Bu figürle arkasındaki figürün arasında üstte dolgun yanaklı ve iri burunlu ve büyük ağızlı bir Hathor başı yer almaktadır.³⁸²Baskı üzerindeki en son figür, çok silik olmakla birlikte, üçüncü figürün giysisine benzer bir kıyafet giymektedir. Sağ kolunu beline doğru kıvrımıştır. Elinde ucu dışarı doğru dönük bir asa litus bulunmaktadır.

Kültepe Kt h/k 228 Ib katı, v/23 numaralı mühürde volütlü bir sütun üzerinde hilalli kurs ve bunun iki yanında yansıma simetrisiyle oluşturulmuş iki figür bulunmaktadır. Başları ve belden aşağıları profilden omuzları cepheden gösterilmiştir. Birer bacaklarını açıkta bırakan etek giymektedirler. Birer kollarını karınlarına doğru kıvrımışlar ve diğer ellerinde ucu kıvrık bir asa tutmaktadırlar.

35/ 86 numaralı mühür baskısında katlı elbiseli ve bir elinde litus bulunan figür, sağ elini kaldırarak elinde litus taşıyan bir tanrıya sunu yapmaktadır. İki figür arasında büyükçe bir Ankh işareti, alt kısımda ise bir baş bulunmaktadır. Tapma sahnesinin yanında saçaklı tüyünü açarak vücudunu meydana çıkaran başı profilden vücudu cepheden gösterilmiştir. Bacakları açılmış ve ayakları ters durumda durmaktadır.³⁸³

Litus asası sadece tanrılar ve krallar tarafından değil; normal insanlar tarafından da taşınırdı. Asa taşıyıcılığı olarak bilinen bir meslek bulunmaktaydı. Bu kült görevlileri çeşitli seromonilerde kutsal asaları taşırlardı. Acemhöyük'te bulunmuş Ac. 10521 numaralı mühür baskısında üç insan figürü buna örnek olarak gösterilebilir. Mühür baskısında soldan birinci ve üçüncü figürün arasında iki dikey paralel çizgi arasında çiviyazılı kitabe işlenmiştir. Bunun solundaki birinci figür geniş bir başlık ile sağ

³⁸² Erkanal 1993; s: 17-18.

³⁸³ Alp 1972; s: 113.

kolunu açıkta bırakan bir giysi giymektedir. Ellerinde enselerine dayadıkları ucu kıvrık bir sopa taşırlar.³⁸⁴

British Museum'da sergilenmekte olan Asur kaynaklı olduğu düşünülen bir mühür baskısının üst kısmında, basit şekilde çizilmiş bir Kanatlı Güneş Kursu göze çarpar. Bu güneş kursu mühürün sahibi olan kişiyi korumak amacıyla onun üstüne konulmuştur. Bu kursun mühürde bulunuş amacı kişiyi tanrıların seviyesine çıkarmaktır. Mührün orta kısmında ise bir kartal, balık ve lotus motifleri göze çarpar. Benzer biçimde giyinmiş iki tanrı figürü ortalarında bulunan ve ikisine göre oldukça kısa çizilmiş figürü kutsamaktadır. Solda bulunanın elinde boyutsal olarak oransız ucu kıvrık asa vardır.³⁸⁵

Geyik ritonu üzerinde; içki kurban sahnesi canlandırılmaktadır. Ritonda içki sunan kralın arkasında diz çökmüş sağ elinde içki sunu kabı tutan bir saki bulunmaktadır. Bu tasvirlerde tanrının elinde bir şahin tuttuğu görülmektedir. Geyiğin üstündeki diğer figürlere göre daha küçük boyda olan figürün elinde de bu hayvan görülmektedir. Diğer elinde ucu kıvrık asa litus tutmaktadır. Bu litus oldukça küçüktür. Litus taşıyanın kral veya tanrı olmaması onun bir asa taşıyıcısı olduğunu gösterir.

Hititler'in İnanıktepe ve Hüseyindedede'de bulunan kült vazolarında, litus tasvirlerine rastlanılmaktadır. Bu vazolar kült törenlerinin ne şekilde yapıldığını göstermek için yapılmış olmalıdır. Bu yüzden vazolarda krallar veya asa taşıyıcıları ellerinde litus asası taşımaktadırlar. Bu asalar muhtemelen sadece törensel amaçlarla kullanılmak için yapılmıştır. Hüseyindedede Vazosu'nun 3. bezeme bandında bulunan 26. figür elinde tanrı asası olan litusu tutar. Yüzünü açıkta bırakan bir krem çarşaf giyer. Asası sağ omzuna dayanmıştır. Asanın kıvrık ucu aşağı doğru bakmaktadır. Bu figür

³⁸⁴ Erkanal 1993; s: 63.

³⁸⁵ Ward 1899; s: 25-26.

kurban sunar vaziyettedir. Hüseyindedede Vazosu'nun üçüncü bezeme bandındaki 26 numaralı figür sadece yüzünü açıkta bırakan uzun, önden yırtmaçlı, kemersiz ve krem renkli tören giysisi giymiştir. Sağ elinde sağ omzuna dayadığı ucu kıvrık bir asa tutmaktadır. İnadık Vazosu ikinci frizinde birbirini takip eden iki erkek figürünün siyah saçları boynunun altına kadar uzanmıştır. Yukarı kalkık vaziyette duran kırık ellerindeki objeler seçilememektedir. Sahnenin sonunda bulunan siyah saçlı figürün başı ve bacakları profilden, gövdesi cepheden gösterilmiştir.³⁸⁶ Yukarı doğru kaldırdığı sol kolunun elinde ucu kıvrık bir obje tutmaktadır. Diğer elinde ise muhtemelen metalden yapılmış olan bir obje tutmaktadır.³⁸⁷ Sağ elde tutulup, kişinin omzunda taşıdığı lituslar İnadık vazosunda karşımıza çıkmaktadır. Vazodaki lituslar Bitik vazosundaki lituslara benzemesine rağmen onlardan daha büyüktür. Değişik bir şekilde tutulmaktadır. Bu asa tutuşu Yeniköy votif stelindeki ve N.Schimmel ritonundaki koruyucu tanrıların taşıma şekline benzemektedir.³⁸⁸

İnadık Vazosu'nun birinci bezeme bandındaki 7. ve 8. figürlerinin sağ omzunda uçları kıvrık birer alet taşımaktadır. Bu figürlerin tanrı veya kral olmadığı düşünülmektedir. Büyük ihtimalle tanrıya sunu yapmaya giden rahipler veya Hitit Metinleri'nde sıklıkla adı geçen asa taşıyıcılarıdır. İnadıktepe Vazosu'nun üçüncü bezeme bandında bulunan 48. ve 49. figür bütün gövdeyi, kolları ve başı örten uzun, bol çarşaf şeklinde elbise giymektedir. Bu figürler yalnız yüzü açık, düz ve kemersiz bir elbise giymektedirler. 48. figürün sağ elinde sağ omzuna dayadığı ucu kıvrık baston şeklinde bir obje tutmaktadır. Üçüncü kabartmada çok eksikler görülmektedir. Başını yukarı kaldırdı ve iki elinde dik tuttuğu obje bulunmaktadır. İki ayaklı yüksek bir tabla tutmaktadır. Bu oldukça ağır ve madeni bir hediye olmalıdır. Onun arkasında onunla aynı giyinmiş iki figür sağ elinde sağ omzuna dayadığı ucu baston şeklinde kavisli

³⁸⁶ Özgüç 1988; s: 20-21.

³⁸⁷ Özgüç 1988; s: 21.

³⁸⁸ Özgüç 1988; s: 27.

objeyi tutmaktadır. Kavisli kısmı aşağı bakar vaziyettedir. Kırmızı astarlıdır. Alnı, gözü burnu ve yanağının yukarısı eksiktir. İnandık Vazosu'nda bulunan bu tasvirdeki asa, Hitit krallarının taşıdığı litusa benzemektedir. Bitik Vazosu'ndaki bastonlar bunlardan ayrılır.³⁸⁹

Litusların duvar kabartmaları ve vazolarda tasvir edilmesinin yanısıra; bu objelerin gerçekte var olduğunu kanıtlayan veriler de vardır. Arkeolojik olarak litus kalıntılarına da rastlanılmaktadır. Alacahöyük'te bulunmuş olan litus parçalarının yarım kilodan fazla geldiği bilinmektedir.³⁹⁰

Awet Mısır'da litusun karşılığı olarak kullanılan kelimedir. Mısır tarihi boyunca Osiris ve Antik Andjeti kültüyle ilişkilendirilen kraliyete ait bir sembol olmuştur. Kralın katıldığı törenlerde ve ölümle ilgili ritüellerde kendine yer bulmaktadır.³⁹¹ Krallar duvar resimlerinde bu sembolü başak اساسıyla birlikte taşımaktaydı. Hemen hemen her tasvirde Mısır Firavunları elinde bu sembolü tutmaktaydılar.

Sembol Firavun tarafından genellikle sağ elde taşınırdı. Çoban اساسını temsil etmektedir. Geçmiş atalarla bağlantı kuran krali bir semboldür. Kırbaçla birlikte taşınırdı. İkisi birlikte Nekhakha diye adlandırılırdı. Osiris ve Tanrı Min'i³⁹² temsil ederdi.³⁹³ Kralın bu sembolü törenlerde taşıdığını, duvar resimlerinden anlayabiliriz.

19. Sülale Dönemi'ne tarihlenen bir rölyefte, kral diz çökmüş ve hayat ağacının önünde durmaktadır. Sağ kolunu göğsüne doğru çaprazlamış ve elinde litus اساسı

³⁸⁹ Özgüç 1988; s: 22-23.

³⁹⁰ Alp 2003; s: 53.

³⁹¹ Bunson 2002; s: 60.

³⁹² Min: Mısır bereket ve üreme tanrısıdır. Erkekliği ve erkeğin gücünü temsil ederdi. Sülaleler öncesi Dönem'de oluşmuş ve Eski Krallık Dönemi'nde ön plana çıkmış bir tanrıydı. Özellikle Ora Krallık Dönemi ile birlikte bu tanrı adına bereketin devamlılığı için törenler yapılmaktaydı. Kral soyun devamlılığı ve ülkesindeki bereketi korumak için bu Tanrı ile özdeşleştirilirdi.

³⁹³ Bunson 2002; s: 90.

tutmaktadır. Arkasında ayakta duran Tanrı Thot kralın ismini kartuşlara yazmaktadır.

³⁹⁴Bu tasvir Mısır'da kralların litus taşımaya klasik bir örnek oluştururdu.

Litus çoban asını temsil ederdi. Kralın tebası üzerinde hükmetme gücünü gösteren başlıca tanrısallık sembollerinden biriydi. Mısır'da bu sembol sağ elde eller göğüste çaprazlanmış biçimde taşınırdı. Kıvrık kısmı alta doğru tutulurdu. Sol eldeki buğday başağı da ona eşlik ederdi. Hititler'de genelde elde, Mısır'daki taşınma şekli gibi aşağı doğru tutularak taşınırdı. Onlar elde başka bir eşlikçi olmadan tutup asaları omuzlarında taşırdı. Hititler'de lituslar kralların ve tanrıların taşıdığı olarak ikiye ayrılmaktaydı. Mısır'da ise böyle bir ayırım görülmemekteydi. Tanrılar da krallarla benzet asaları taşırlardı. Kaya anıtlarında ve mühür baskılarında kralların ve tanrıların aynı tip asayı taşıdığı görülür.

II. IX. Diğer Semboller

Mısır'da güneş kültünün çevresinde gelişen başka sembollerde bulunmaktadır. Bu sembollerin etkileşimi iki kültür arasında sınırlı da olsa görülmektedir. Çünkü güneş kültüne ait sembollerin her biri birbiri içinde bir bütünlük göstermektedir ve birbirlerinin tamamlayıcısı olarak birlikte yer alırlardı. Bu sebepten ötürü semboller hakkında kısaca bilgi verilmesi gerekir.

Yılan sembolü güneş kültünün yanında her zaman bir anti-kahraman konumunda olmuştur. Güneş Kültünün başındaki tanrı, Hititler'e geçtiğinde ise baş tanrı Fırtına tanrısı kaosun sebebi Yılan'a karşı insanlığı korumuştur. Yılanın baş tanrılar dışında her iki uygarlıkta da kutsal kabul edilen hayvanlar tarafından öldürülmesine ilişkin sahneler bulunmaktadır. Bu hayvan Mısır'da tilkidir. Dev Yılan Apofis'in başını kestiği sahneler bulunmaktadır. Yılan bilinmezlikle birlikte gücün sembolü olarak da kabul edilmiştir.

³⁹⁴ Begelsbacher 1987; s: 106. .

Anlaşılamayan karanlık ya da soyut kötülük düşüncesi Yılanı yüklenmişti Çoğunlukla yeraltıyla bağlantılı bir hayvan olan yılanın bu bağlantısı birçok mitolojik efsanenin anlatıldığı metinde geçmektedir. Mısır'da dev yılan kaos ve karmaşanın sembolü olmuştur. Dev yılanın kökeni birçok Mısır bilimciye göre Nil nehrine dayanmaktadır. Nil Mısır'da hayatın kaynağıdır ve hayat vermenin sembolüdür. Eski Mısır'da Nil'in kaynağı bilinmezdi. Bu yüzden uçsuz bucaksız bir dev gibi görünürdü. Mısırlıların Nil'in ulaşabildikleri en son noktası karanlık bataklıklardı. Bu sebeplerden Nil gizemli, karanlık bir dev gibi görülürdü. Apofis Nil'in karşılığı ve karanlık yüzüydü. Hititler'de dev yılan İlyanka karanlık bir gücü temsil etmekteydi. Ancak Mısır'daki gibi Güneş tanrısı tarafından değil; Fırtına tanrısı tarafından yok edilmekteydi. Fırtına tanrısı Hititler'in baştanrısıydı. Kaos getiren yılanın baş tanrı tarafından yok edilmesi inancı Mısır ile benzerlik göstermektedir. Mısır'da tam bir Fırtına tanrısı inancı yoktu. Güneş tanrısı ve Yeni Krallığın baştanrısı olan Amon aynı zamanda Fırtına tanrısı olarak kabul edilmekteydi. Çünkü elinde Fırtına Tanrısının simgesi olan topuz taşırdı. Firavunların ellerinde litusla birlikte tuttuğu buğday başağı taşırdı. Buğdayın rüzgarla birlikte çıkardığı ses sebebiyle fırtınanın gücünün firavuna geçtiğine inanılırdı. Dev Yılan Apofis Mısır'da çoğunlukla Ra'nın yaptığı gece yolculuğu sırasında yok edilirdi ve yeni gün başlardı. Amon bu türden bir gece yolculuğuna çıkmasa da Yeni Krallık Dönemi'nde Ra ile birleşerek Amon-Ra'yı oluşturmuştu. Bu yüzden Mısır'da da dev yılan bir nevi Fırtına tanrısı tarafından yok edilmekteydi. Yılan Sembolü ne kadar devasa ve anlaşılmaz olarak kabul edilse ve baş tanrılarla olan savaşı sonucunda öldürülmüş olsa da bu efsanesinin yanında çok basit bir şekilde bir hayvan tarafından boğazı kesilerek öldürülürdü. Mısır'da ilahlar ve şeytanların cinsiyetleri olurdu. Ancak Yılan Apofis'in bir cinsiyeti yoktu. Hititler'de ise dev yılan İlyanka eril bir cinsiyete sahiptir.

Belirli sayılar zamanla kutsal olarak kabul edilmişlerdi. Bu inanç günümüzde de devam etmektedir. Tanrılar ve kutsal olgular bu sayılarla cisimleştirilmişti. Tanrıları memnun etmek için yapılan ibadetler, yapılan tekrarlar sembollerin oluşmasını sağlamıştı. Çağlar boyunca kutsal kabul edilen sayılara bakıldığında bunların birçok uygarlıkta ortak olduğu ve benzer amaçlarla kullanıldığı görülmektedir. Hitit ve Mısır'da da 3,4,7, 12,40 gibi sayılarının benzer bir şekilde kutsal kabul edildiği görülmüştür. İki uygarlıkta da 12 sayısı gece ve yeraltı ile 7 sayısı ise büyüsel işlemlerde ilişkilendirilmişti. Arınmayı sağlayan kutsal su ritüelinde; 7 kaynaktan su alınırdı. Bu sayıda kaynağın kullanılmasının sebebi; 7 sayısının, 7 erkek tanrıyı ve 7 kadın tanrıçayı temsil ediyor olmasıdır. Benzer bir durum Ammihatna Ritüeli'nde de yer alır.³⁹⁵ Benzer varlıklara yapılan sunular benzer sayılarda olmuştur. Hititler'de sayıların kutsallığını ritüellerde yapılan tekrarlar verirken Mısır'da ritüel ve büyüsel tekrarların yanı sıra tanrısal gruplarda sayıların kutsallığını sağlardı. Sayılar direkt olarak Güneş Kültü'ne bağlanmasa da; tanrılara yapılan tekrarlar sayıların bu etkileşim içine koymamızı sağlar.

Güneş kültüyle ilişkilendirilen diğer bir sembol kuştur. Kuş Hititler'de Mısır sembollerinin yer aldığı mühürlerde ve kabartmalarda görülürdü. Görsel açıdan kullanılan bir bezek olabileceği gibi; bir anlam doğrultusunda bu mühürlere yerleştirilmiş olabilir. Kuş Sembolü Mısır'da insan ruhunu temsil ederdi. Aynı zamanda şahin Erken Sülaleler Dönemi'nden beri Mısır'ın en önemli tanrılarında Horus'un simgesi olarak kullanılırdı. Horus şahin başlı bir erkek veya yalnızca şahin olarak Mısır tanrıları arasında yer alırdı. Krallar Horus'un soyundan geldikleri için şahin aynı zamanda kraliyet simgesiydi. Başıyla ve tüm vücuduyla temsil edildiği gibi; sadece kanatla stilize bir figür olarak da var olduğu görülmektedir. Anadolu'da ise varlığı Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden itibaren görülmektedir. Mühür baskılarında şahin

³⁹⁵ Murat 2012; s: 136-137.

başlarının varlığına rastlanılmaktadır. Bu kullanımın Mısır kaynaklı var olduğu açıktır. Çünkü Mısır'a ait olduğu bilinen sembollerle Bu baskıların daha sonra Hitit Dönemi'nde de var olduğu bilinmektedir. Kuşlar ise genel olarak Hititler'de fal ve ölüm ile ilişkilendirilmiştir. Gömü alanlarında ve kurban çukurlarında kuş kalıntıları bulunmuştur. Bu durum kuşların öte dünya ve ruhlar ile bir bağı olduğunu düşünmemizi sağlar. Mısır'da olduğu gibi Hititler'de de güneş-şahin ilişkisi görülür. Buna örnek olarak; "Güneş tanrısı şahini hızlıca uçuşması için yollar."³⁹⁶cümlesi Hititler'de kuş ve güneş kültü bağlantısını anlamamızı sağlar.

Tavşan, Akrep, Üçgen gibi sembollerde diğerleri kadar bariz olmasa da Hititler'deki Mısır etkisine örnek oluşturabilecek unsurlar arasında sayılabilir. Tavşan; Mısır kökenli tanrısal bir semboldü ve bu yüzden Mısır sembollerinin yer aldığı mühürlerde kullanılmıştı. Akrepte mühürlerde yer alan iki ülkede de hem lanetin hem de iyileşmenin sembolü olan tanrıçaların simgesiydi. İki ülkede de benzer kutsallığa sahipti. Mısır'da tanrıça Serket Hititler'de ise tanrıça İshara hem lanetin hem de iyileşmenin gücü olarak kabul edilirdi. Bu aslında akrebin doğasının bir yansımasıydı. Çünkü akrebin zehri hem öldürücü hem de şifa vericiydi. Zaten sembollerin ve tanrıların temsilini oluşturan hayvanlar, doğadaki görevlerine paralel olarak tanrılaştırılmışlardı. Bu sebepten ötürü aralarında her zaman bir mantıksal bağ bulunurdu. İlk akrep sembolü Mısır'da görülmekteydi. Bu yüzden de akrep sembolünün Mısır etkisi kaynaklı olduğu düşünülebilir. Üçgen Mısır'da güneş tanrısından gelen ışınları temsil etmekteydi. Kutsal ve hayat verici bir yönü bulunmaktaydı. Bunun sonucunda dünyada görülen en büyük üçgenler Mısır'a ait olmuştur. Piramitler tanrıya ulaşmak için ve güneş ışınlarının şeklinin bir yansıması olarak üçgen şeklinde yapıldı. Hititler'de ise üçgen hiyeroglif yazıda iyiliğin karşılığı olarak kullanılmıştı.

³⁹⁶ KUB 12.10.

Göz Mısır'da güneş kültüyle ilişkilendirilen bir semboldü. Tanrının bir şekilde yeryüzündeki varlığını temsil ederdi. Tanrının gözcülüğünün sağlanması, koruyucu gücünün yanında olmasını sağlamak için insanlar; simgeleştirilmiş bu sembolü kullanırlardı. Mısır'da bu simge Ra, Horus, Osiris gibi büyük tanrıların gözleri olarak kullanıldığı bilinmektedir. Tanrının gözü, aynı zamanda öte dünyadaki yolculuğunda ölüye yardım ederdi. Horus'un ve Ra'nın gözü olarak bilinen göz simgesi sağ ve sol göz olarak göz, gözkapağı, kaş ve dışa doğru bir çizgiyle uzatılan Mısır'ın geleneksel kedi gözü makyajından oluşurdu. Tapınaklarda, muskalarda, duvar resimlerinde, güneşle ilgili diğer sembollerle birlikte tasvir edilmektedir. Göz tanrının kendisinin ve görüşünü temsil etmesinin yanı sıra; insan anlamı da bulunmaktaydı. Çünkü tanrı insanı gözyaşından yaratmıştı. Hititler'de az da olsa göz sembolizmi görülmekteydi. Mısır'dan ticari yollarla gelen Wadjet çizimi ve muskaları görülmektedir. Hitit metinlerinde ise tanrıya yapılan sunularda gözkapağı ve kaştan oluşan bir muska ile sunu yapılmaktaydı. Net bir bağlantı bulunmasa da bu tanım Horus'un Gözü'ne oldukça yakındır.

SONUÇ

Hitit Devleti siyasi yapısını kurduktan sonra Anadolu'da bulunan yerleşik kültürlerden ve çevredeki medeniyetlerden etkilenerek kendi uygarlığını meydana getirmiştir. Kendinden önce var olan Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ndeki birçok medeni yapıyı alıp kendine göre uyarlamıştır. Hititlerin kökeni hakkında kesin bir bilgi olmasa da kendi kültürlerine ait unsurları çevredeki kültürlerle birleştirdikleri düşünülmektedir. Mısır kültürü Yakınoğu'da kurulmuş olan en eski ve köklü kültürlerinden biridir. Coğrafi bakımdan çevresinin çöllerle çevrili ve korunaklı bir konumda olması onların kültürlerinin bu şekilde gelişmesine sebep olmuştur. Kültürlerinin çok fazla gelişmesi ve ayrıntılı öğeler barındırması bununla açıklanabilir.

Hitit Devleti başlangıçta Mezopotamya ve Anadolu'daki yerli kültürün etkisinde kültürel bir gelişim göstermiştir. Ancak bu iki kültürün dışında, az da olsa Suriye üzerinden gelen Mısır'ın etkileri zamanla devletin daha ilk dönemlerinde bile görülmeye başlamıştı. Ancak Mısır kültürünün bundan çok daha öncesindeki dönemlerde Anadolu'yu etkilediği malumumuzdur.

Mısır kültürünün temel yapısı hanedanlık öncesi dönemde oluşmaktadır. Özellikle Mısır'ın kültürel yapısı ve Mısır sembolizminin temelleri bu dönemde atılmıştır. En parlak dönemini ise kuşkusuz Eski Krallık Dönemi'nde yaşamıştır. Mısır kültürü hakkında bilgi edinmemizi sağlayan birçok eser bu döneme aittir. Daha sonraki Orta Krallık ve Yeni Krallık Dönemi'nde ise daha az değişim ve gelişim oluşmuştur. Mısır kültürü, dışarı kapalı ve geleneklere bağlı yapısı sebebiyle kendini korumuş ve sonraki nesillere kültürün aktarılmasını sağlamıştır. Fakat bu durum Mısır kültüründeki gelişimi engellemiştir.

Hititler kuruluş döneminden itibaren Suriye ve Mezopotamya bölgesine seferler yapmıştır. Bu seferlerin amacı ekonomikti. Mısır ise Eski Krallık ve Orta Krallık Dönemi'nde işgalci kabilelere karşı Suriye'ye doğru ufak çaplı seferler yapsa da ciddi bir politika yürütmemişti. Orta krallığın sonuna doğru Mısır'ın İkinci Ara Dönem'e girmesine sebep olan Hiksos istilası meydana gelmiştir. Bu istila sonucunda Mısır'da özellikle askeri alanda birçok gelişme olmuştu. Hiksoslar'ın ülkeden atılmasından sonra Yeni Krallık Dönemi'nde Suriye üzerinde yayılcı bir politika güdülmüştü. Bu politika sonucu Mısır'ın çevre kültürlerine etkisi artmıştır. Ancak bu dönemden çok daha önceki zamanlarda da Mısır kültürünün çevre kültürlerine etkisi görülmekteydi.

Mısır kültürü ve Hitit kültürü arasındaki ilişki ve etkileşim, kültürlerin kendi içlerinde belirli kademelerden geçtikten sonra başlamıştı. Mısır krallığı Hititler'den çok daha önce var olup gelişmiştir. Bu yüzden iki kültür arasındaki etkileşimin rolü Mısır'dan Hitit'e doğru olmuştur. Mısır ve Hitit kültürü arasındaki etkileşimin ağırlıklı olarak Yeni Krallık ve Hitit İmparatorluk Dönemi'nde var olsa da Hititlerin en eski dönemlerinden itibaren Mısır kültürünün etkileri görülmektedir. Bu kültürel etkinin başlangıcı ise Asur Ticaret Kolonileri Dönem'de ve Erken Hitit Dönemi olarak kabul edilen Konya Karahöyük'te görülebilir.

Güneş Kültü Mısır'ın başlıca inanç sistemiydi. Tek tanrı inancına sahip Akhenaton zamanında bile terk edilmemişti. Mısır'ın baş tanrılarını güneş tanrıları oluşturmaktaydı. Yaratıcı ve ilk tanrı kabul edilen Atum bile Güneş tanrısı olarak kabul edilmekteydi. Mısır'da birçok tanrı güneş ile bağlantılı olsa da başlıca Güneş tanrıları Ra ve Amondu. Biri görünen güneşi; diğeri onun altında yatan anlamları temsil ederdi. Hititler'de de birçok Güneş tanrısı vardı. Güneş tanrısı krallarla bağlantılı büyük bir figür olarak kabul edilse de; Hititler'e bakıldığında Güneş tanrıçası inancının ön plana çıktığı görülür. Mısır'da Güneş tanrıçaları 12. Sülale Dönemi'nden itibaren önemini

kaybetmişti. Güneş, Mısır'da öte dünya, savaş, sular ve bilinmezlikle iç içe kullanılmıştı. Hititler'de ise savaş, öte dünya, krallık ve denizle ilişkilendirildiği görülebilir. Güneşin yerle, gökyüzüyle, yeraltıyla ve denizle olan ilişkisi onun Hititler'in evrenini oluşturduğunun bir göstergesidir. Onun kaybolması evrenin işleyişinde aksaklıklara sebep olurdu. İki uygarlığın da güneş inancının temelinde Güneş tanrısı yeniden doğarak; insanlara geri vermesi vardı. İlk uygarlıkta da güneş inancı en yüksek inanç mertebesiydi. Güneş tanrıları iki uygarlıkta da kralların hamisiydi ve krallara yönetme yetkisi onlar tarafından verilmekteydi. Savaşlarda onlar krallara yardım ederek; kralları galip olarak savaşları sonlandırmasını sağlardı.

Mısır kültüründe sembolizm güneş kültürünün çevresinde gelişmiştir. Evrenin yaratılışı, tanrıların yaratılışı ve insanın yaratılışı söz konusu kült ile açıklanmaya çalışılmıştı. Evrenin işleyişi ve insanların yaşamı bu düşünce açısından izah edilmiştir. Semboller güneşi ve ona bağlı olarak ortaya çıkmıştı. Mısır sembolizminin başında güneş vardı. Orta Krallık Dönemi'ndeki Yeraltı Tanrısı Osiris hariç bütün baş tanrıların hepsi güneş tanrısıydı. Mısır'ın önemli kült sembolleri çalışmamızın başlıklarını oluşturmaktadır. Güneş Kursu, Kanatlı Güneş Kursu, Ankh gibi semboller bu çerçevede oluşturulmuş ve birbirine bağlı olarak kullanılmıştır.

Hitit kültüründeki Mısır etkisi, Mısır'ın başlıca sembollerinden oluşmaktaydı. Semboller güneş kültü çerçevesinde geliştirilmiştir. Bu semboller Hititler'de, Mısır'daki gibi birbirleriyle bağlantılı olarak kullanılmıştır. Bu durum rastgele ya da sanatsal yapılan bir anlatım olmadığının bir göstergesidir. Kullanılış ve aktarılış şekline bakıldığında ikisinin de benzer düzeyde geliştiği ve aktarıldığı görülür. Sembollerden biri kullanıldığında onun bir tamamlayıcısı olarak benzer bir sembolün de ona eşlik ettiği görülmektedir. Böylece birçok sembol aynı yerde kullanılabilirdi. Sembollerin başında Güneş, Güneş Tanrısı'nın bir sureti olan Kanatlı Güneş Kursu vardır.

Aslan ve sfenks güneşe bağlı sembollere örnek olarak verilebilir. Aslan Mısır'da güneşin kızını nam-ı diğer savaşıçı tanrıçayı temsil ederdi. Hititler'de ise benzer olarak kralların savaşıçı gücünü betimlemek için de kullanılan bir tabirdi. Metinlerde ve mühürlerde bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Tek aslanın dışında özellikle eski dönem mühürlerinde çift aslanında kullanımına rastlanmıştır. Çift aslan figürü Mısır'da gece ve gündüzü, doğu ve batı gibi ikilikleri temsil etmekteydi. Bu ayrıntı etkileşimin boyutunu anlamamız açısından önemlidir. Hititler'de bu etkileşim kanıtları yazılı metinlerde ve daha çok mühür gibi küçük sanatsal objelerde karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi Hititler'de Mısır'daki gibi büyük anıtsal mimarinin varlığının olmayışdır. Ancak Hitit İmparatorluk Dönemi'nde Hititler'de Yazılıkaya başta olmak üzere kaya anıtları ve Alacahöyük'teki gibi kabartmalar ve Mısır'dakine nazaran oldukça mütevazı olan sfenks heykelleri görülmektedir. Konuların işlenişi, figürlerin pozu ve kralların tanrısallığını anlatan bu şekilde anıtlar yapılması bizzat Mısır etkisine örnek olarak gösterilebilir.

Sembollerin kullanımına ve bize aktarımına bakıldığında kendine benzer sembollerle bir arada kullanıldığı görülür. Bunun bir sebebi alındığı yerden kaynaklı olarak; benzer varlıkları bir arada çizmenin altında yatan pratik düşünce olabilir. Bunun bir kanıtı olarak Mısır'dan geçen semboller bir arada kullanılırdı. Benzer sembollerin bir arada kullanılmasındaki diğer bir amaç güçlerini arttırmak ve etkilerini tam kılmak amacıyladır. Benzer şekildeki sembollerin birlikte kullanımına verilebilecek en güzel örnek aslan-sfenks-griffon kullanımımızdır. Bazı zaman bunlara aslan-adam, aslan-balık gibi figürlerin eklendiği de görülürdü. Karışık aslan varlıkları Hitit, Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında kutsaldı. Hititler'de aslan-adam, aslan-balık gibi semboller Mezopotamya'dan alınmış olsalar da; güç sembolü olarak kabul edilen aslan Mısır'da birçok ilahın şeklini oluşturmuştu. Aslan tanrıça Sekhmet, Aslan tanrı Montu başlıca aslan ilahlardı. İnsanla aslanın karışımı olan bu tanrıların oluşumunun

kökeninde; insanın doğadaki bir hayvanın gücüne sahip olmak yatar. Çünkü bir simgenin kökeninde doğada bulunan bu varlığın gücüne sahip olma dürtüsü yatmaktadır. Benzer sembol kullanımını sadece benzer şekiller üzerinden olmamaktadır. Benzer görev ve kullanım alanları olan semboller bir arada kullanılırdı. Bu durum ikisi de güneş kültüyle bağlantılı olan ankh ve djed sütünü sembolünün kullanımınıdır. İkisi de soyut enerjinin ve soyut gücün bir sembolü olarak genellikle bir arada kullanıldığı görülürlerdi.

Krallık gücünün simgeleri de genellikle bir arada kullanılırdı. Bunların bir arada kullanılmasının sebebi kralın gücünü arttırmanın yanında kişinin kral olduğunu belirtmek için bu sembollerin bir arada kullanılması kadar doğal bir durum olamazdı. Kısaca açıklamak gerekirse sembollerin bir arada kullanılmasındaki sebepler, benzer sembollerini bir arada kullanma ve birbirini tamamlayan unsurları aynı yere koyarak gücünü arttırmaktır. Alındığı kaynak sebebiyle bir arada kullanılarak sembolün kökenini vurgulardı.

Semboller her iki uygarlıkta da birer tanrı olarak kabul edilirdi. Belki de bu sebepten ötürü yarı-tanrı olan karışık figürlerle birlikte görülürdü. Bu sebeple yarı-tanrı olarak kabul edilen varlıklarla ve karışık varlıklarla birlikte çizilirlerdi. Semboller tanrısal gücün taşıyıcısıydı. Bazen tanrı yerine geçerler ve tanrı olarak kabul edilirdi. Bu yüzden yarı-tanrı olarak kabul edilen karışık varlıklarla birlikte kullanılırlardı. Kullanımının bu şekilde olmasının sebebi; sembolün tanrılar grubuna ait olduğunu anlatmak amacıdır. Yarı- tanrılar kişiyi tıpkı sembollerin yaptığı gibi tanrılara ulaştırabilirdi. Mısır'daki tanrıların hemen hemen hepsi insan ve hayvan karışımı figürlerdi. Hititler'de yer alan Mısır kökenli sembollerin karışık varlıklarla birlikte kullanılmasındaki sebep; Mısır tanrılarının şekilsel olarak benzemesi olabilirdi. Karışık varlıklar bir gruba koyulmayacak ve insan aklının tam olarak idrak edemediği

varlıklardı. Bu özellikleriyle tam olarak da sembollerle benzerlik gösterirlerdi İkisinin bir arada kullanılmasının altında yatan sebep de buydu.

Kültürün her alanında görülen genele yayılma sembol kullanımında da görülmektedir. İlk olarak tanrılar tarafından kullanılan sembolle, sonra krallar ve en sonda soylular tarafından kullanılmıştır. Yayılma ilk önce sembollerin anlam derinliğinde daha sonra ise şekillerinde bir bozulma şeklinde görülmeye başlamıştı. Semboller Mısır'dan Hititler'e geçtiğinde şekillerinde oransal olarak bozulmalar ve sadeleşmeler görülmüş hatlar yumuşamıştı. Bu durum bir bozulmadan ziyade; geçtiği kültürün bakış açısıyla şekillenme olarak kabul edilebilir. Çünkü Hititler'de Mezopotamya ve Mısır'da olduğu gibi incelikli bir sanat anlayışı yoktu. Ancak çeşitliliğin azalması ve tek tipe doğru gidilmesi bir yozlaşma olarak adlandırılabilir.

Bozulma bir başka çeşidi ise sembollerin ilk önce tanrılar tarafından kullanılırken daha sonra krallar ve soylular tarafından kullanılıyor olmasıdır. Krallar tarafından kullanılması krallar tanrılara yakın varlıklar olarak kabul edilmesinden dolayı makul görülebilir olsa da; sonraki dönemlerde soylu mezarlarında kullanılıyor olması yozlaşmanın en geçerli kanıtıdır. Mısır'da ise sembollerin kullanımı söz konusu olduğunda bir hiyerarşi olduğu görülmektedir. Başlıca semboller tanrı tasvirlerinde ve kral, kraliyete bağlı kişilerin mezarlarında kullanılırken; yerel halk sembolleri statülerine göre yapılmış muskalar şeklinde kullanırlardı. Bu muskalar bazen değerli taşlardan yapılırken; bazen de daha sıradan malzemeler kullanılırdı.

Semboller anlamlandırılmayan olayları ve durumları açıklığa kavuşturmak için üretilmiş karmaşık şekiller ve efsanelerden oluşsa da; bazı zamanlarda anlaşılması ya da anlamını dünyasal bağla sonuçlandırmak için basite indirgenirdi. Bu durum sembolü insanların anlamasını sağlardı. Zaten semboller başlangıç olarak evrenin işleyişini

sağlayan olgulara anlamlar yükleyerek oluşturulmuştu. Sembolleri oluşturan unsurların gündelik hayatta bir karşılığı vardı.

Sembollerin Hititler’de kullanımı ise Hititlerin kendi kültürel düşünceleri ve belki de imkanları çerçevesinde olmuştur. Bu semboller Mısır’dan alındığı gibi kullanılmak yerine belirli değişime uğradığı görülmektedir. Değişimin en bariz göstergesi figürlerin çizimindeki yumuşaklık ve hatsızlıktır. Bunu yozlaşma şeklinde değerlendirmek biraz ağır bir yorumlamaya girse de, figürlerin haslarında bulunan ayrıntıların şekilsel ve anlatımsal olarak yok olduğu görülmektedir. Unsurun geçiş süreci ve zamanı, Hititler’in kendi sanatsal bakış açıları bunun üzerinde etkili olmuştur. Örneğin Yakınoğu’nun hiç bir uygarlığında krallar Mısır’daki kadar tanrısallaştırılmamıştı. Bu yüzden Eski Mısır’da krallar tanrı soyundan geldikleri varsayıldı ve yaşadıkları zaman da tanrı kabul edilirdi. Bu sebeple tanrılarla birlikte çizildikleri zaman eşit olarak görülürlerdi. Hititler’de Mısır etkisiyle tanrılarının koruması altında kral figürü çok işlenmiştir. Ancak tanrılar krallardan bariz biçimde büyüktür. Kralların imparatorluk dönemiyle birlikte aldıkları güneş unvanı da kralların tanrı soyuna bir gönderme olarak kullanılmıştır.

Kralların taşıdığı sembollerinde etkileşimin bir sonucu olduğu görülmektedir. Bu semboller içinde sayılan ve tanrılarının insanlara yol göstericisi olduğunu gösteren incelediğimiz litus sembolü buna örnek olarak gösterilebilir. Litus sembol, Mısır’daki gibi, genellikle sağ elde ve aşağı doğru taşındığı görülmektedir. Ancak Hititler’de Mısır’da görülmeyen aşağı doğru kıvrılan lituslar bulunurdu. Sembol her iki uygarlıkta krallar dışında tanrılar tarafından da taşındığı görülmektedir. Mısır’da tek tip ve hep aynı şekilde taşındıkları görülürken Hititler’de farklı boyutlarda ve farklı şekillerde taşınan kıvrık asalar görülmektedir.

Hititler'in aldığı kültürel sembollerin anlamlı veya anlamsız biçimde kullanıldığı görülmektedir. Benzer kaynaklı semboller bir arada konu bütünlüğü olmadan da kullanılmıştır. Şimdiye kadar bu konuda yapılan çalışmalarda bu sembollerin sadece süsleme amaçlı kullanıldığı düşünülmüş fakat aslına bakılacak olursa esas anlamlarına uygun kullanılmış oldukları ortaya çıkmıştır. Genellikle Güneş Kursu ve Kanatlı Güneş Kursu gibi sembolere Ankh İşareti ve T biçimli sütunların eklendiği görülmektedir. Sembollerin Hititlerde kullanımını basit olarak büyüsel güçten yararlanmak amacıyla olmuştur. Semboller bir şekilde bir tanrıyı veya tanrının insan üzerindeki koruyucu gücünü temsil ederdi. Bu yüzden konulduğu yere genellikle kral, kraliçe veya yerel yönetici gibi üst düzey kişilere koruma sağlaması amaçlanmıştı. Semboller tanrının dışında tanrısallığın da ifadesi idi. Kralların tanrılar dünyasına olan yakınlıkları bu şekilde gösterilmişti. Semboller tanrılarla krallar arasında bir tür bağ ve geçiş oluşturmaktadır. Kanatlı güneş kursu gibi kralların karşısındaki tanrılarının başının üstünde veya T biçimli sütunlar gibi tanrılarla onlara sunu yapan kralların arasında dururdu.

Sembolizmin oluşumu ve geçiş yönü incelendiğinde güneş kültü çevresinde bu sembollerin oluşup birbirine dönüştüğü görülmektedir. Her sembol bu çerçevede var olmaya başlayıp, kendine bir kısım görev edinmişti. Güneş kursu kendi başına güneş tanrısını temsil ederdi. Kanatlı Güneş Kursu ise onun düşmanlarını yenen Tanrı Horus'u, Ankh işareti tanrının hayat verme gücünü yaşamın anahtarını, kadın ve erkeğin birleşimini yani insanı temsil ederdi. Aslan ve sfenks ise güneş tanrısının savaşçı gücünü simgelerdi. Semboller genellikle bir arada kullanırdı. Bunların birbirine dönüştüğü ve birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. Yakındoğu dünyasında semboller sadece bir uygarlıkta meydana gelmemiş, pek çok medeniyette zuhur etmiştir. Her uygarlık kendi bakış açısı çerçevesinde bu sembolleri şekillendirerek eklemeler ve sadeleştirmeler yapmıştır.

Hitit kültürü incelendiğinde birçok yabancı kültürden etkilendikleri görülse de genel olarak Mezopotamya kültürünün etkisi altında oldukları görülmektedir. Kültürlerindeki birçok unsur Mezopotamya kültüründen alınmış olup kendilerince şekillendirilmiştir. Mısır kültüründen alınmış olan kanatlı güneş kursları, sfenks, litus gibi sembollerin Mezopotamya'da da var oldukları bilinmektedir. Hititler ise bunların üçünün karışımı şeklinde veya tek taraflı bu sembolleri aldığı görülmektedir. Örneğin sfenks sembolünün yapısı, göğüslüğü ve Hathor saç sekli Mısır'dan alınmıştır. Ancak özellikle daha geç dönemde eklenen kanatlar Mezopotamya kökenlidir. Litus ise üç uygarlıkta görülen bir semboldür ancak taşıma şekilleri Mısır kaynaklıdır. Güneş kursları ise Mısır'da çok çeşitlidir. Bunun sebebi Mısır'da güneşin farklı biçimlerde görülmüş olmasıdır. Bu yüzden bokböceği, akrep gibi hayvanlardan olan kursları vardır. Hititler'de ise daha sade olup, Mezopotamya'dan gelen rozet eklendiği görülmektedir.

Sonuç olarak bu iki uygarlık arasında etkileşime bakacak olursak bunun dini ve kültürel semboller üzerinden olduğu anlaşılmaktadır. Geçiş ise Suriye yoluyla sağlanmaktadır. Bazı öğeleri esas görünüş biçimlerini hatta kullanılış amaçlarını kısmi olarak kaybetmişlerdir. Hititler'de ise bu geçişin sonucunda yine aynı doğrultuda kullanılmış kendi düşünce sistemleri içinde farklı anlamlara yaklaştırmışlardır. Benzer özelliğe sahip ve aynı kullanım alanı bulunan semboller genellikle bir arada ifade edilmiştir. Etkileşimi olan semboller kişinin üstünde tanrısal gücü taşımak amacıyla kullanılmaktaydı. Bu sebeple başlıca ve en büyük sembollerin geçişinin olduğu düşünülebilir.

KAYNAKÇA

AKURGAL, E. Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, 1987.

AKURGAL, E. Hatti ve Hitit Uygarlıkları, İstanbul, 1995.

AKURGAL, E. Die Kunst der Hethier, München, 2002

AKURGAL, E. Hititlerin Mektuplaşmaları, İstanbul, 2001.

ALEXANDER, R.L. The Single Royal at Franklin, Journal of Near Eastern Studies, Vol 36 No 3, s: 199-207, 1977.

ALEXANDER, R.L. A Great Queen on the Spinix Piersat Alacahöyük, Anatolian Studies, Vol 39, s: 151-158, 1989.

ALKIM, B. Yesemek Taşocağı ve Heykeltraşlık Atölyesi, Belleten XXI, 83, 1957 S.359-376.

ALKIM, B. 1958-1960 Yılı Yesemek Çalışmaları, Belleten XXI, 83, 1960, S.1-11

ALLEN, T.G. Egyptian Sun Hymns, Journal of Near Eastern Studies, Vol 8, No 4, s: 349-355, 1949.

ALP, S. Haberler Karahöyük Kazısı, Belleten, XXVII (111), 1964, s. 562-563.

ALP, S. Eine Sphinxvase aus Karahöyük bei Konya, Ekmrem Akurgal'a Armağan , Anadolu (Anatolia) XXI. AÜDTCFD 1987, s. 6-9.

ALP, S. Konya Karahöyük Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri, Ankara, 1994.

ALP, S. Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap.

ALP, S. Hitit Güneşi, Ankara, 2002.

ALPARSLAN, M. II. Muwatalli Dönemi(Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2007.

ALPARSLAN, M. Hititolojiye Giriş, İstanbul, 2009.

ALPARSLAN, M. Hititler, İstanbul, 2013.

ARIKAN, Y. Hitit Belgelerinde Körler, Archivum Anatolicum, sayı:2, 1996, s.202-224.

ARIKAN, Y. Hitit Metinlerinde Geçen ^{MUNUS} zintuğu ve ^{LU} zinhuri Görevlileri, Archivum Anatolicum, Sayı IV, 2002, s. 11-51.

ARIKAN, Y. Hitit Yazılı Belgelerinde şuhğa(Düz) Dam Çatı ve Onun Sosyal Hayattaki Yeri, Archivum Anatolicum, Sayı V , 2003, s.11-57.

ARIKAN, Y. Hitit Kültüründe Bir Görevli ^{LU} tazeli, VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 25-31 Ağustos2008, Ankara 2010, s.48-82

ARIKAN, Y. Hitit Çiviyazılı Kaynaklarında ^{LU} zilipuria Görevlisi, Archivum Anatolicum, Sayı V , 2003, s. 1-26.

ARIKAN, Y. Hititçe Çiviyazılı Belgelerde Geçen ^{LU} akuttara Görevlisi Üzerine Bir Araştırma, Archivum Anatolicum, Sayı 7/1, 2004, s. 23-43.

ARDZİNBA, V. Eskiçağ'da Anadolu Ayinleri ve Mitleri, Ankara, 2010.

BAGANA, H.G. Arkeolojik Belgelere Gömre Eti Güneş Kursları, Anadolu, SayıXI, Ankara

BAHAR, H. Tarhuntaşsa Araştırmaları 1996-2002, V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 2-8 Eylül 2002, Ankara, 2005, S. 747-757.

BAİNES J, MALEK, J. Eski Mısır, İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi II. Cilt, İstanbul, 1986

BALTACIOĞLU, H. Alacahöyük Sfenksli Kapı Aşçıları Kabartması, Archivum Anatolicum, Sayı VI, 2003, s. 59-121.

BALTACIOĞLU, H. Arinna Kentinin Suları, Su Yapıları ve Alacahöyük, Archivum Anatolicum, Sayı 8/1, 2005, s.1-25.

BERAN, T. Die Hethitische Glyptik von Boğazköy :I. Teil, Berlin

BECKMAN, G. A Hittite Cylinder Seal in the Yale Babylonian Collection, Anatolian Studies, Vol 31, s: 151-158, 1981.

BECKMAN, G. The Anatolian Myth of İlluyanka, JANES XIV, 1882, s.11-25.

Bittel, K. Guide to Boğazköy, Ankara 1969.

BLACK, J. GREEN A. Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar, İfritler ve Semboller, İstanbul, 2003.

BOEHMER, R.M. GÜTERBOCK, H.G. Glyptik aus dem Stadtgebiet von Boğazköy, Berlin, 1987.

BOSSERT, H. Mısır Panteonunda Hitit Tanrıları, III. Türk Tarih Kongresi, 59-65.

BRANDAU B. SCHIKERT H. Hititler ve Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu, Ankara 2004.

BREASTED, J.H. Ancient Records of Egypt Volume I, Chicago, 1906.

BREASTED, J.H. Ancient Records of Egypt Volume II, Chicago, 1906.

BREASTED, J.H. Ancient Records of Egypt Volume III, Chicago, 1906.

BREASTED, J.H. Ancient Records of Egypt Volume IV, Chicago, 1906.

BREASTED, J.H. The Edwin Smith Surgical Papyrus, Chicago. 1930.

BREASTED, J.H. A History of Egypt from the Earliest Times to the Persian Conquest , London, 1948.

BREWER, T. Mısır ve Mısırlılar, Ankara, 2011.

BUCHANAN, B. Five Hittite Hieroglyphic Seals, Journal of Cuneiform Studies Special Volume Honoring Professor Albrect Goetze , s: 18-23, 1967.

BYRAN, P.C. The Papyrus Ebers, Londra 1930.

BYCEE, T. Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum, Ankara, 2003.

CANBY J.V. The Walters Gallery Cappadocian Tablet and the Sphinx in Anatolia in Second Millennium, B.C JNES; 345, s.225-248, 1975.

CANPOLAT, F. Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi, İstanbul, 2002.

COLLON, D. First Impressions, Cylinder Seals in the Ancient Near East, 1987.

CONTENAU, G. Les Cylinders Syro-Hittites, Revenue d' Assyriologie et d' Archeologie Orientale, Vol 14, No 2, s: 61-74, 1917.

COŞKUN, İ. Hitit Sanatında Litus Tasvirleri(yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 2002

Cavaignac, E. Les Hittites, Paris, 1950.

CLAYTON, P. Chronicle of the Pharaohs, London, 1995.

DARGA, M. Hitit Mimarlığı I. Yapı Sanatı, İstanbul, 1974.

DARGA, M. Hitit Sanatı, İstanbul, 1992.

DARGA, M. Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe, İstanbul, 2013.

DAVID, R. Pyramid Builders of Ancient Egypt, London, 1986.

DELAPORTE, L. Les Hittites, Paris, 1969.

DEMİSCH, H. Die Sphinx, Geschichte Ihrer Darstellung von den Anfängen bis zur Gegenwart, Stuttgart, 1977 Verlag Urachhaus Johannes M. Mayer.

DESSENE, A. Le Sphinx, Étude Iconographique I, des Origines a la fin du Second Millénaire, Paris: E. De Boccard, 1957.

DESSENE, A., "Le Sphinx, d'Après l'Iconographie Jusqu'a l'Archaïsme Grec", Éléments Orientaux dans la Religion Grecque Ancienne, Colloque de Strasbourg, 22-24 mai 1958, Paris: Presses Universitaires de France, pp. 155- 161, 1960.

DİNÇOL, B. Eski Önasya ve Mısırda Müzik, İstanbul, 2003.

DİNÇOL, B. Eski Önasya Toplumlarında Suç ve Ceza, İstanbul, 2003.

DİNÇOL, M. Eski Anadolu Dillerine Giriş, İstanbul, 1970.

DİNÇOL, M. Hititler ve Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, İstanbul 1982.

DOĞAN, E. Hitit Hukuku, 2008.

DOĞAN, E. Yabancılaşmaya Karşı Hitit Hukuku, VIII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 25-31 Ağustos, Ankara, 2010, s.215-226.

DONALD, B. The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt, Oxford, 2001.,

ELBAŞ, O. Hitit Müziği, Müzisyenler ve Çalgıları, VIII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 25-31 Ağustos, Ankara, 2010, s 245-260.

ELIADE M. Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleosis Mysterialarına, İstanbul, 2007.

EMRE, K. Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıplar, Ankara 1971.

ENSERT, K. IS the Figure no 34 Yazılıkaya Sungod or Kings, V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Çorum, 2005, . 293-302

ENSERT H.K. M.Ö. İkinci Binde Kanatlı Güneş Kursu İle Taçlandırılmış Anadolu Hitit Figürleri, Anadolu 20, 2005, s.25-47.

ER, Y. Klasik Arkeoloji Sözlüğü, Ankara, 2004.

ERBAŞI, F. Bir Erginleme Töreni Olarak Haššumaš Bayramı, VIII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 25-31 Ağustos, Ankara, 2010, s. 693-701.

ERHAT, A. Mitoloji Sözlüğü, İstanbul, 1972.

ERKANAL, A. Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları, Ankara, 1993.

EROL, L. Anadolu Müzik Kültürü Birikiminin Dünya Müzik Tarihi İçin Anlamı; Hitit Kültüründe Kullanılan Çift Kişilik Lirin Analizi, VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Ankara, 2010.

ERTEM, H. Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası

EYÜBOĞLU İ.Z. Anadolu Mitolojisi, 1998.

FRANKFORD, H. Cylinder Seals A Documentary Essay on the Art and Religion of Ancient Near East, London, 1939.

FRANKFORD, H. The Art and Architecture of Ancient Orient, Hardmansword, 1954.

FRANKFORD, H. Uygarlığın Yakındoğuda Doğuşu: Mezopotamya ve Mısır, Ankara, 1989.

FREEMAN, C. Egypt, Greece, Roma : Civilization of the Ancient Mediterrean, Oxford, 2011.

GARDİNER, Sir, A. The Kadesh İnscriptios of Ramesses II. Oxford, 1960.

GAVAZ, Ö. SÜEL, M. Ortaköy Kazılarında Bulunan Üçgen Malzemeler ve Ritüel Dünya İlişkileri, VIII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 25-31 Ağustos, Ankara, 2010, s. 737-747.

GAVAZ, Ö. Hitit Krallarının Kült Gezileri, 2012.

GELB, I.J. Hititte Hieroglyphic Monuments, 1945, Chicago.

GİBSON, C. Semboller Nasıl Okunur, Cilt I, İstanbul, 2012.

GİBSON, C. Semboller Nasıl Okunur, Cilt II, İstanbul, 2013.

GRİFFİTH, F.L. The Hieratic papyri Kahun and Groub, London, 1898.

GRİFFİTH, F.L. Demotic Magical Papyrus of London and Leiden, Oxford, 1921.

GRİFFİTH, F.L. Some Remarks on the Ennads Gods, Orientalia Nova Series, Vol 28, No 1, s: 34-56, 1959.

GOLDSTEİN, S.M. Egyptian And Near Eastern Art , Egyptian And Near Eastern Art of Summer, Vol 19, No 4, s: 1-52, 1990.

Gosse, A.Botwell, The Civilization of Ancient Egyptians, London, 1915.,

GURNEY, O.R. Hititler, Ankara, 2001.

GÜNDÜZ,A. Mezopotamya ve Eski Mısır : Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür, İstanbul, 2002.

GÜNDÜZ, Ş. Din ve İnanç Sözlüğü, Konya, 1998.

GÜTERBOCK, H.G.Hititte religion, V.Ferm, Forgotten Religions. New York, 1949.

GÜTERBOCH, H.G.Eti Tanrı Yasvirleri ve Tanrı Adları, Belleten cilt. VII.s.25-27, 1942.

GÜTERBOCKH.G. The Composition of Hititte Prayerto the Sun, Journal of American Orient Society vol 2, 1958, s. 237-244.

GÜTERBOCH, H.G. Hittite Hieroglyphic Seal Impressions from Korucutepe, Journal of Near Eastern Studies, Vol 32No ½, s: 145-147,1973.

GÜTERBOCH, H.G. The Hieroglyphic Inscriptions on Hittite Cylinders, Archiv for Orientforschung,No 25, 18981.

GÜTERBOCH, H.G. The Hittite Seals in the Walters Art Gallery, The Journal of Walters Art Gallery, Vol 36, s: 7-16, 1997.

HASSAN, S. The Great Spinix of Giza, Cambiridge, 1954.

HALMAN, T. Eski Mısır Şiiri, İstanbul, 1972.

HELVACI, Z. Hitit Müzik Kültüründe Lirler, VIII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 25-31 Ağustos, Ankara, 2010, s. 380-396.

Hırçın, S. Çiviyazısının Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi, İstanbul, 1998.

HOFFNER, H.A. The Laws of Hitittesw, BrandiesUniversity, 1963.

HOFFNER,H.A. The Hitittes and Hurrrians Peoples of Old Testament Tışmes, Oxford 1973.

HOFFNER, H.A. Hititte Myths, Atlanta, 1990.

HOGARTH, D.G. Hititte Seals with particular reference to the Ashmolean Collection, Oxford. 1920.

HOOKE, S.H. Ortadoğu Mitolojisi, Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları, Ankara, 2002.

HORNUNG, E. MISIR TARİHİ, İstanbul, 2004.

HORNUNG, E. Ancient Egyptian Chronology, Boston 2006.

IMPARATI, F. Le leggi hititite, Roma. 1964.

İNAN, A. Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, Ankara, 1956.

JACQ.C. Voyage Dans l'Egypte Des Pharaons, France, 2002.

KARASU, C. Some Remarks on Archive Library Systems of Hattuša Boğazköy, Archivum Anatolicum, Syı 2, 1996, S. 39-59.

KARASU, C. Hitit Dini ve Anadolu İnançlarına Olan Etkileri Üzerine Bağlı Gözlemler, Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, Nevşehir, 2000, s. 383-391.

KARAUĞUZ, G. Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri Üzerine Bir Değerlendirme Mısır –Hitit Ebedi Barışı ve Ön Asyada Barış, Nevşehir.

KARAUĞUZ, G. Boğazköy ve Ugarit Çiviyazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Anlaşma Metinleri, Konya, 2002.

KARAUĞUZ, G. Hititler Döneminde Anadolu'da Ekmek, İstanbul, 2006.

KASSIAN, A. Hititite Funerary Ritual Šalištaiš, Manchester, 2002.

KINAL, F. Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1998.

KIYMET, K., SÜEL M. Orta Köy Şapınuva Kazısında Ele Geçen Kol Biçimli Ritüel Kapları, VIII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 25-31 Ağustos, Ankara, 2010, s. 457-463.

KITCHEN, K. Šuppiluliuma and Amarna Pharaons, Liverpool, 1962.

KOÇ, İ. Hititler, Ankara, 2006.

LAROCHE, E. Les Dieux de Yazılıkaya , RHA2718485, S. 61-109.

LEİCK, G. Who's Who in the Ancient Near East , London, 1999.

LEWIS, T. Biographical Texts from Ramessid Egypt, Atlanta, 1976.

LİSE, G. Mısır Sanatının Tanıyalım, İstanbul, 1986.

LLOYD, A.B. A Companion to Ancient Egypt , Volume I, USA, 2010.

LOCKE, N. A Myth Ancient Egypt, American Image, Vol 18, No 2, s: 105-112, 1961.

MASPERO, G. Manual Egyptian Archaeology, London, 1914.

MASPERO, G. Everyday Life in Egypt and Assyria, London, 1992.

MASPERO, G. Popüler Sories of Egypt, Londra, 2004.

MASSON, E. Le Panteon Yazılıkaya, Paris.

MELLAART,J. The late bronze age monuments of Eflatun Pinar and Fasillar near Beyşehir. Anatolian Studies, 12, 1962, s. 111-118.

MESSERSCHİMİDT, L. Hitittes, London 1903.

MİEROOP, M. Antik Yakındoğu Tarihi, Ankara, 2006.

MORA, C. Hittite Seal of British Museum, Anatolian Studies, Vol 24, s: 163-167, 1974.

MORAN, W.L. The Amarna Letters, Baltimore, 1992.

MURAT, L. 2. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu, Çorum, 2012.

MURAT, L. Tanrıça İshara, VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, 2008, Ankara, s. 529-553.

NAUMANN, R. Eski Anadolu Mimarlığı, Ankara, 2007.

NEVE,P. Tamrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuşa, Ankara Araştırmaları(ayrıbasım), 1993.

NICHOLSON, P, SNOW, I. Materials and Tecnology in Ancient Egypt, Cambridge, 2001.

NUNN, J.F. Ancient Egyptian Medicine, Oklohoma, 2009.

ÖKSE, A.T. Ön Asya Arkeolojisi Seramik Terimleri, İatanbul, 1999.

ÖZER, Y.Z. Mısır Tarihi, Ankara, 1939.

ÖZGÜÇ, N. Kaniş Karumu Ib Tabakasının Mühürleri , Belleten, XXII.(85) S.7-11.

ÖZGÜÇ,N. Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu, Ankara, 1965.

ÖZGÜÇ, N. Acemhöyük Kazıları, Anadolu, X, S 1-28, 1968.

ÖZGÜÇ, N. Niğde Çevresinde Bulunmuş Olan Bir Damga Mühür ve Acemhöyükten Dört Mühür Baskısı, Anadolu, XV, s 9-16, 1973.

ÖZGÜÇ, N. Acemhöyük Saraylarında Bulunmuş Olan Mühür Baskıları, Belleten, XLI(170), S. 357-381.

ÖZGÜÇ, N. Acemhöyük'ün Eski Anadolu Sanatına Yeni Katkıları, Belleten, ZLIII(170), s. 357-381.

ÖZGÜÇ,N. Seal Impressions from Places at Acemhöyük, Ancient Art in Seals, Princeton, pp277-289, 1980.

ÖZGÜÇ, N. Bullae from Kültepe, Tahsin Özgüç'e Armağan, Ankara pp. 377-405, 1989.

ÖZGÜÇ, N. Hatti Efsanesi Yılan İlluyanka'nın Tasvir Sanatında Yorumu, Ankara, 2003.

ÖZGÜÇ,T. Bitik Vazosu ADTCF, Cilt XVI. Sayı 1-2, 1958, s. 1-18.

ÖZGÜÇ, T. İnandiktepe Eski Hitit Çağına Ait Önemli Bir Kültür Merkezi, Ankara 1988.

ÖZGÜÇ, T. Kululu'da Yeni Bulunmuş Bir Sfenks Başı ve Yazıt Parçası, G. Arsebük, M. J. Mellink ve W. Schirmer (Ed.), Karatepe'deki Işık: HaletÇambel'e Sunulan Yazılar/Light on Top of the Black Hill: Studies Presented to Halet Çambel, İstanbul: Ege Yayınları, s. 615-617, 1998.

PETRIE, F. Ancient Egypt, London, 1920.

PORADA, E. Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North American Collections, Washington, 1948.

PRITCHARD, J.B. Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, Princeton, 1969.

REYHAN,E. ‘Hititlerde Toprak Tahsisi’III.Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri
Çorum 10-22 Eylül, Ankara, 1998, S.481 489.

REYHAN, E.Ortaköy Şapınıva’da Kizzuwatna Kökenli Rtüellerde Ele Geçen Yeni
Bazı Kurban Terimleri, VIII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 25-31 Ağustos,
Ankara, 2010, s. 637-650.

ROBİNS, GAY. Women in Ancient Egypt, Bridish Museum Press, 2008.

RUSELL M. Egypt: Ancient and Modern, London, 1836.

SAVAŞ, Ö.S. Hititlerde Fırtına Tanrısı ile Boğa Kültü Üzerine Bağlı Gözlemler ve
Yorumlar, Archivun Anatolicum v 5, 2003, s.99-169.

SAVAŞ, Ö.S. Çiviyazılı Belgeler Işığında Anadolu’da Madencilik ve Maden Kullanımı,
Ankara, 2006.

SAYCEA.H. The Hittite İnscriptions, The Biblical World, Vol 26, No 1, s: 34-40, 1905.

SAYILI, A. Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp, Ankara,
1956.

SCHWABE, W. Egyptian Beliefs about the Bulls Spine An Anatomical Origin for
Ankh, The Trustees of İndiana University, Vol 24, No: 4, s: 445-479, 1982.

SCOTT, N. Our Egyptian Furniture, The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New
Series Vol 124, No 4, 1965.

SEEHER, J. Hattuşa Rehberi, İstanbul, 2006.

SEEHER, J. Hattuşa Kerpiç Kent Suru, İstanbul 2007.

- SEEHER J. Taşa Yontulan Tanrılar Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya, İstanbul 2011.
- SİNGER, H. A Hittite Seal from Meggido, *The Biblical Archaeologist*, Vol 58 No 2, s: 91-93, 1995.
- SİPAHİ, T. Hüseyinde Hitit Tasvir Sanatı, V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Ankara, 2005, s.607-661.
- SİMPSON W.I, *The Literature of Ancient Egypt*, Yale, 2003.
- SMİTH, G.E. *Catologue General Antiquites Egyptienne du Musee du Caire*, Chigago, 1912.
- SNAPE, S. *The Complete Cities of Ancient Egypt*, England, 2010.
- SOYSAL, O. III. Hattuşili Büyük Metni ‘Bir Hitit Belgesini Tanımlama Denemesi’, *Archivum Anatolicum*, Sayı 1, Ankara, 1995., s. 137-150.
- SOYSAL, O. Kbo XVIII 151 Hakkında Bazı Düşünceler, *Archivum Anatolicum*, Sayı: 2, 1996, s.301-339.
- SOYSAL, O. On The Orgin of Royal Title Tabarna/ Labarna, *Anatolica XXXI*, 2005, s 189-209.
- SPANLİNGER, A. *The Great Dedicatory Inscription of Ramesses II*, Boston, 2009.
- SPLEERS,L. *Deux Figurines Syro-Hittites*, Institut Francis du Proche Orient Fasc 2 s: 134-140, 1922.
- ŞAHİN, M. Ç, ‘Büyük Aslantaş Frigya’da Bir Hitit Kaya Mezarı’, , *Archivum Anatolicum*, Sayı 1, Ankara, 1995., s. 151-163.

TAŞ, İ. Hititlerde Lanet ve Beddua Olgusu Üzerine Bir Araştırma, , VIII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 25-31 Ağustos, Ankara, 2010, s. 869-887.

TAYLOR, W. Ancient Egypt, 1947.

TYDESLEY,R. Ramesses Egypt Greatlest Phraoh, London, 2001.

UZEL, İ. Anadolu Tıp Tarihine Giriş, İstanbul, 2008.

UZUNOĞLU, E.” Threee Hitittte Cylinder Seals in the Istanbul Archaeological Museum” J.V.Canby, E. Paroda , B.S. Ridway and T. Stech(eds), Ancient Anatolia: Aspects of Change and Cultural Development, Essats in Honor of Machteld J.Mellink, Madision: The University of Wisconsin Press, pp.77-83.

ÜNAL, A. Hit,tlar Devri Anadoluda Temizlikle İlgili Araştırmalar, I. Uluslararası Hititoloji Kongresi 11-21 Temmuz Çorum, Ankara 2000, s.186-224.

ÜNAL, A. Hititler, Etiler ve Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, 1999.

ÜNAL, A. Hitit Sarayında Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni, Ankara, 1983.

ÜNAL, A. Hititler Devrinde Anadolu I, İstanbul, 2002.

ÜNAL, A. Hititler Devrinde Anadolu II, İstanbul, 2003.

ÜNAL, A. Hititler Devrinde Anadolu III, İstanbul, 2005.

ÜNAL, A. Anadolu'nun Eski Yemekleri, Hititler ve Çağdaşı Toplumlarda Mutfak Kültürü, İstanbul, 2007.

ÜNAL, A. Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük, Ankara, 2016.

WARD,W.H. Some Hittite Seals, The Journal of Archaeology and History of Fine Arts,
Vol 9 No: 3, (Jul-Sep) s: 361-365, 1894.

WARD, W.H. Gods in Hittite Art, American Journal of Archaeology,Vol 3, No:
1,(Jan-Feb), s: 1-39, 1899.

WASSEF, H. Food Habits of Egyptians Newly Emerging Trends, Eastren Mediterraen
Heartb Journal, Vol 10 No: 6, 2004, s. 1-18

WİLHELM, G. The Hurrians, England, 1941

WİLLİKE, W. Egyptian Archaeology, 2010, Oxford.

WİLKİNSON J. The Manners and Customs of Ancient Egyptian, ENGLAND, 1878.

VIEYRA, M. Hititte Art. Londra, 1953.

YILDIRIM, T. Hüseyindede Tepesinde Bulunan İkinci Kabartmalı Vazoya Ait Yeni Bir
Müziyen, AÜDTCF Cilt 42 sayı: 1-2, Ankara 2002.

YİĞİT, T. Hititçe Çiviyazılı Belgelere Göre Çoban, Belleten 56/247, Ankara, s.765-
787.

YİĞİT, T. Hititçe Çiviyazılı Metinlerde Dericiler, AÜDTCD 41, 1-2 2002, S. 211-219.

YİĞİT, T. Hitit Kral Ailesi Üyelerinin Siyasal Etkinliği Üzerine, TAD Sayı:35, s.219-
226, 2004.

YİĞİT, T. A Note The Adminbsative System of the OLd Hititte Kingdom AÜDTCFD,
vol 20, 2005.

YİĞİT, T. Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları, Ankara 2016.

YİĞİT, T. Eski Mısır Tarihi, Ankara, 2019.

YOUSSEF A. A Hymn of Ramesses II at Abusimbel, Anales du Service des Antiquit
de l' Egypt, Michigan 1979, s.183-202.

ÖZET

Hitit ve Eski Mısır arasındaki kültürel sembolleri araştırırken; iki uygarlığa ait olan belgesel kaynak ve görsel öğelerden yararlanılmıştır. Çalışmamız boyunca iki uygarlığın ortak kültürel unsurlarını araştırırken; benzerliklerin yanında, bu uygarlıkların bir unsuru işleme alanının birbirinden farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Mısır kültürünün Hitit kültüründen daha uzun bir zaman önce var olmuş olduğu ve kullanılan sembollerin sıklığı araştırma sürecinde, birtakım sınırlandırmaların yapılmasına yol açmıştır.

Çalışmamızda Hitit Uygarlığı'na ait çeşitli dini ve kültürel metinlerin yanı sıra; Yazılıkaya, Alacahöyük kabartmaları, mühürler gibi görsel kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu kaynakların özellikle İmparatorluk Dönemi'ne ait zaman sürecinde fazlaştığı ve bu durumun bu zaman dilimindeki askeri ilişkilerin sonunda oluşan diplomatik süreç sayesinde oluştuğu düşünülmüştür. Etkileşim sürecinin Asur Ticaret Kolonileri Dönemi sonundan başlayıp Hititlerin Kuruluş Dönemi'ne devam edip; İmparatorluk Döneminde zirveye ulaşmıştı.

Bu araştırmanın neticesinde iki kültür arasında güneşin öne çıktığı dinsel sembollerin etkileşimiyle karşılaşıldığı, bu sembollerin iki kültür tarafından da benzer amaçlarla ve genellikle birbirine yakın yerlerde kullanıldığı belirlenmiştir. Ancak bu semboller Hititler tarafından sadeleştirilip; kendi kültürel yapılarına uyarlandığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler; Eski Mısır ve Hitit Uygarlığı, Etkileşim, Semboller, Diplomasi, Görsel Sanatlar.

ABSTRACT

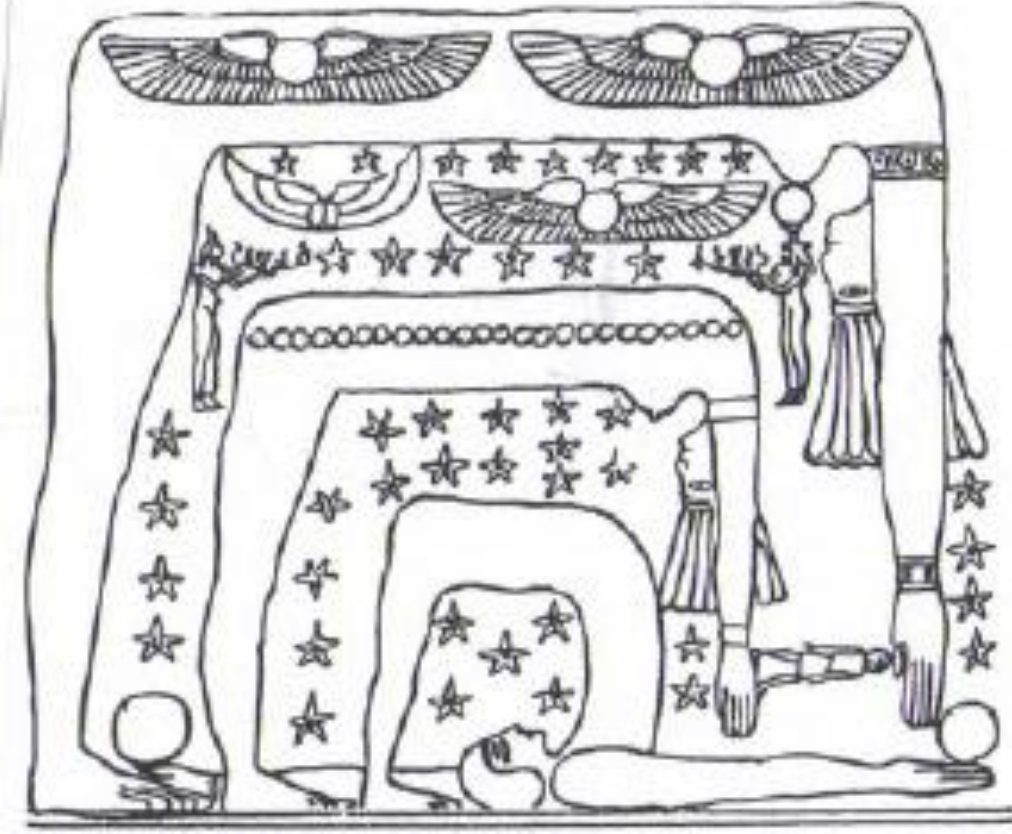
While searching for cultural symbols between Hittite and Ancient Egypt; documentary sources and visual items belonging to two civilizations. While researching the common cultural elements of the two civilizations throughout our work; it is understood that, besides the similarities, an area of processing of these civilizations is different from each other. The fact that Egyptian culture had existed for a long time before the Hittite culture and the frequency of the symbols used led to some limitations in the research process.

In addition to various religious and cultural texts of Hittite Civilization, Yazilikaya, Alacahöyük reliefs, seals, such as visual sources have benefited. It was thought that these resources were especially prominent during the period of the Imperial period, and this was due to the diplomatic process that eventually emerged from military relations at this time. The process of interaction began from the end of the Assyrian Trade Colonies Period to the establishment period of the Hittites; He reached the summit in the Imperial Period.

As a result of this research, it was determined that the two cultures encountered the interplay of the religious symbols that the sun came up with, and that these symbols were used by similar cultures for similar purposes and generally close to each other. However, these symbols were simplified by the Hittites; it is thought to be adapted to their own cultural structures.

Keywords; Ancient Egypt and Hittite Civilization, Interaction, Symbols
Diplomacy, Visual Arts.

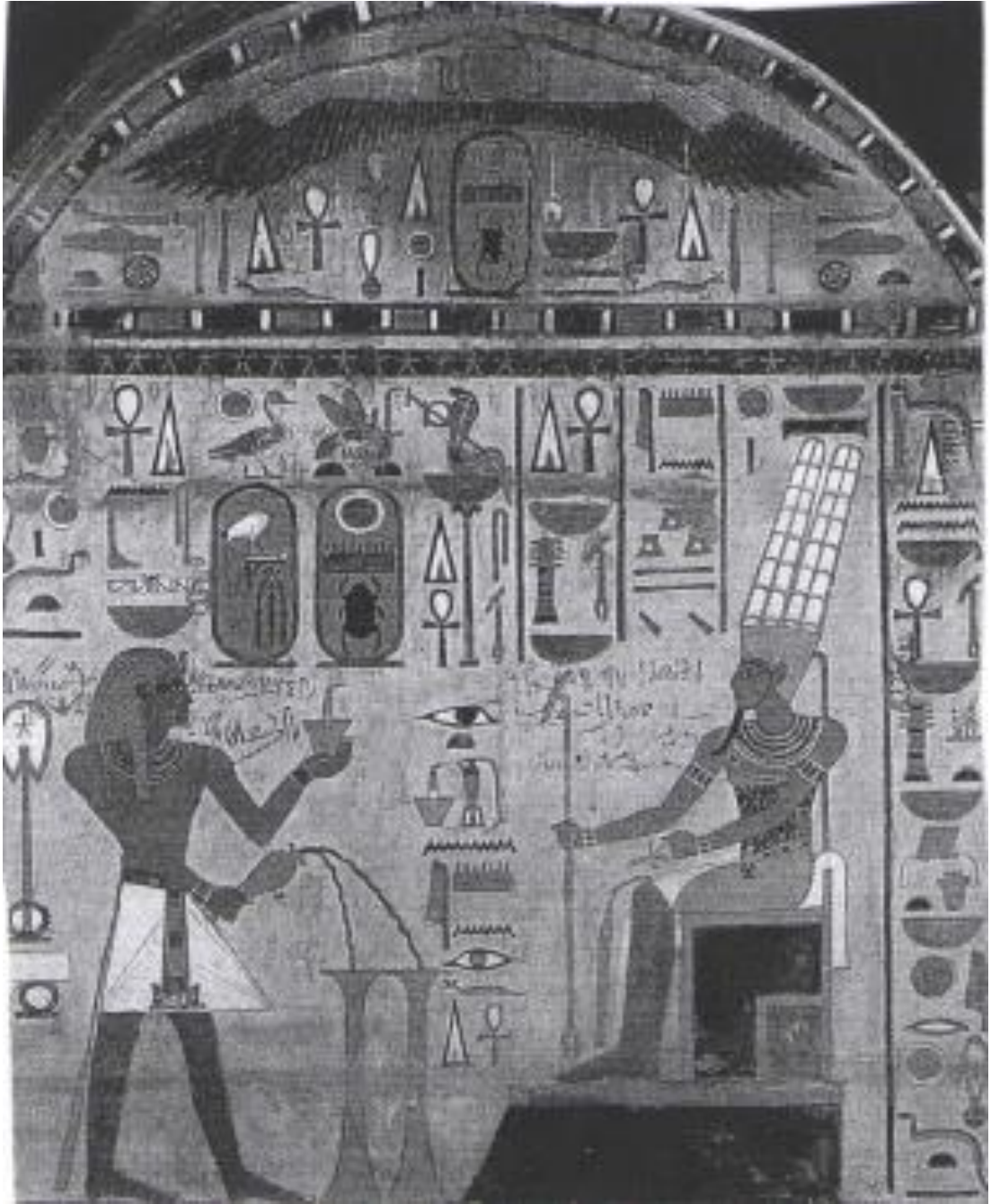
GÖRSELLER

Budge, W. 1967, Ölüler Kitabı, Kanatlı Güneş Kursu, Çifte Kurs.

Yiğit, Turgut 2016, Fasıllar Anıtı, Kanatlı Güneş Kursu, Büyük Kanatlı Güneş kursu

Wilkinson, R.,2016. III.Tutmosis Amon'a sunu sahnesi, Kanatlı Güneş Kursu, T Biçimli Sunaklar.

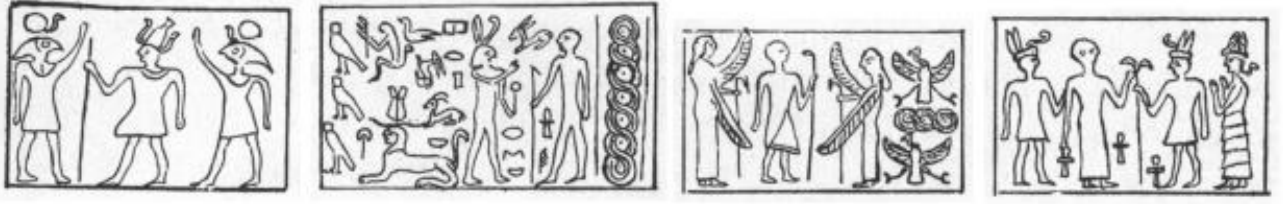
Budge, W. 1967. Kanatlı Güneş Kursu, hayvan motifli.

Gary Beckman, 1981, Kanatlı Güneş Kursu, Litus, Kralların tanrısallaşması.

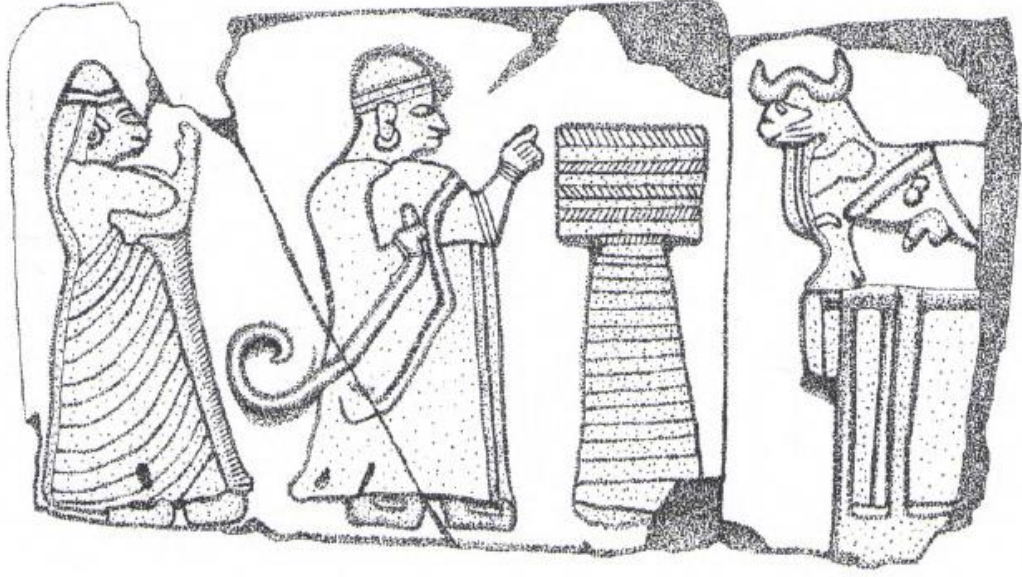
Kanatlı Güneş Kursu, Contenau, G. , 1917

Mısır motifleri taşıyan mühür baskıları Contenau, G. 1917

Fraktin Kaya Anıtı, Robert L. Alexander, 1977.

Yiğit, T. 2016. T Biçimli Sunak,Litus, Güneş Tanrısı Giysisi, Tanrısallaştırılmış Kral.

Budge, W. 2009. Antik Mısır büyüleri, Djet(Tet) Stünü, Kral şeklinde djet sütunu, litus.

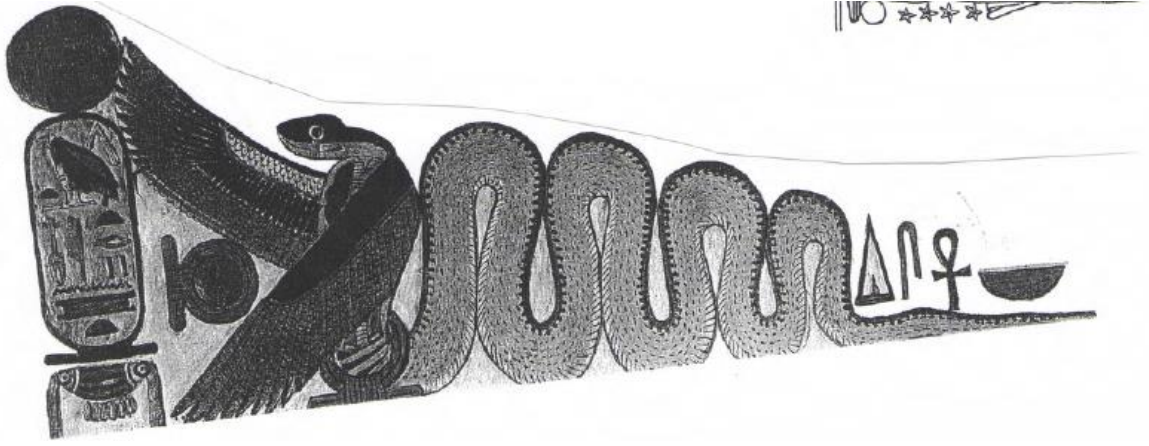
Erkanal, A. 1993, Mısır kökenli sütun, Kanatlı Güneş Kursu.

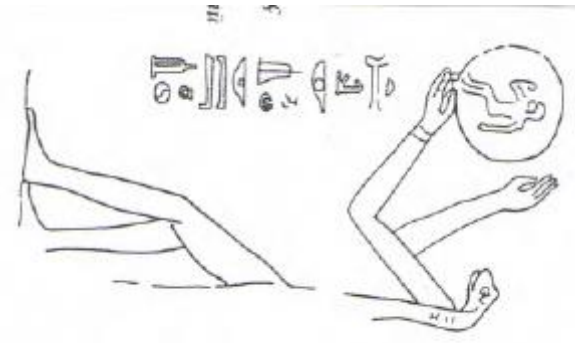
Mısır Kökenli Sütun, Güneş Kursu.

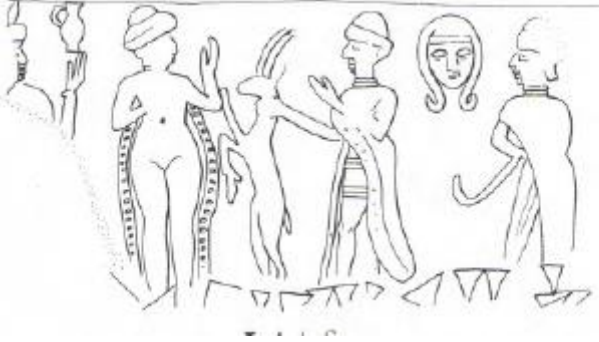
Erman, A. 1971, Aslan kökeninden türetilen kışıık varlıklar. Griffon ve Saget.

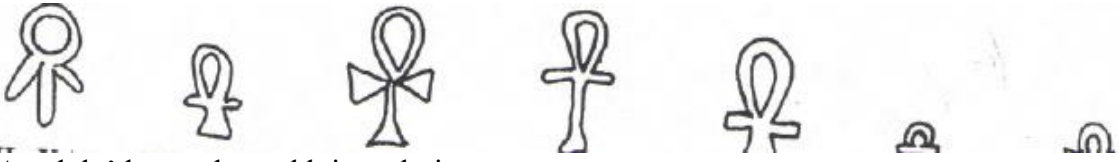
Wilkinson, R.H. 2016, Apophis, Ankh, Shen.

Wilkinson, R.H. 2016, Apophis, yaratıcı tanrı Amon formunda.

Erkanal, A. 1993. Hathor Başı, Litus.

Anadolu'da görülen ankh işaretleri.

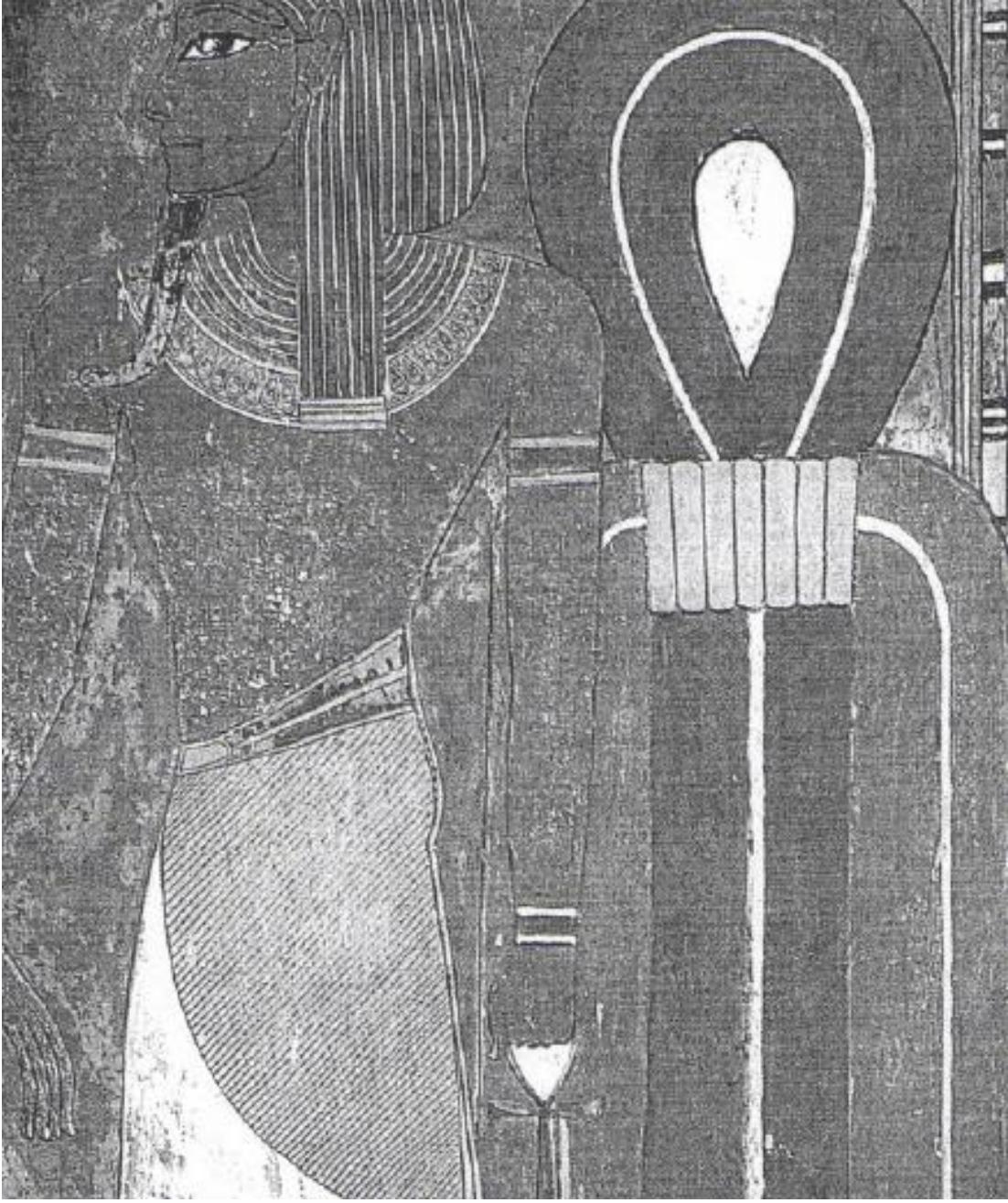

Genze sandığından kalkan Osiris her bir elinde

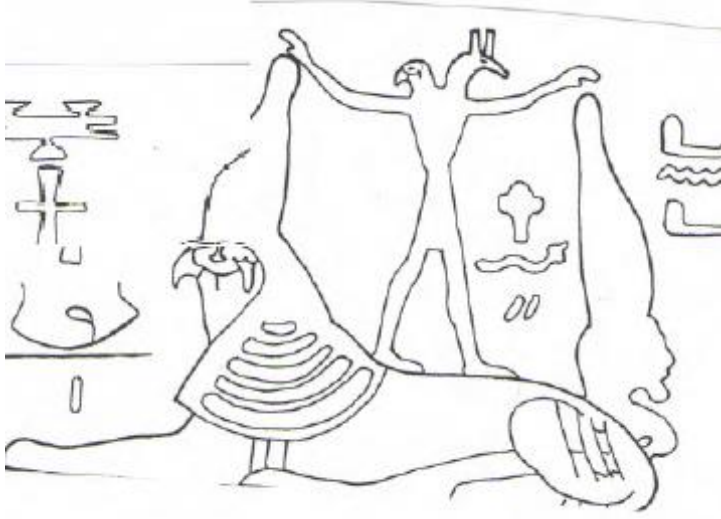
Budge, W. 2009. Mısır Büyüleri, Horus'un dört oğlu yanında ankh işareti tutan ölü.

Ankh Sembolü Kutu, Tutankhamon Mezarı, <https://ancientegyptonline.co.uk/ankh/>

Wilkinson,H. 2016. III.Tutmosis duvar resmi, 18. Hanedanlık, Dev Ankh İşareti, Kralın elinde ankh sembolü.

Erman, A. 1971. Sfenks, Çifte Sfenks, Horus ve Set.

I-A/06

IV-B/02

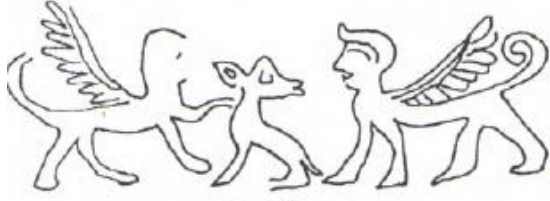

II₂-C/04

X-X/02

Erkanal, A. 1993. Hathor Başları.

V₂-X/05

VII₆-B/01

X-X/02

VII.-A/01

II.-C/03

X-X/02

Erkanal, A. 1993, Çifte Sfenksler, Ankh İşareti.

Vorys Canby 1975 çifte sfenksler Çifte Sfenksler, Ankh ve El

Büyük Giza Sfenksi, Kefren Dönemi, https://www.ancient.eu/Great_Sphinx_of_Giza/

Aker(Ruti) Çifte Sfenks, <https://ancientegyptonline.co.uk/aker/>

Karnak Amon Tapınağı, sıralı koç başlı sfenksler.

<https://www.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/ancient-mediterranean-ap/ancient-egypt-ap/a/karnak>.